ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏԱՆ

Տարերք
ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈԼՈՐՈՎԻՆ ՆՈՐ ԵՒ ԴԻՒՐՈՒՍՈՅՑ ՈՃՈՎ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ
ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ

Դ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ԳՐԱՏՈՒՆ Պ. ՊԱԼԵՆՑ

1905

ՏՊԱԳՐ. Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ — Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ
ԵՒ
ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Պայպլ Հաուզ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏԱՆ

Տարերք
ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈԼՈՐՈՎԻՆ ՆՈՐ ԵՒ ԴԻՒՐՈՒՍՈՅՑ ՈՃՈՎ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ
ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ

Դ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ
Տպագրութիւն եւ Վիմագրութիւն
Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1905

ՏՊԱՐԱՆ, ՎԻՄԱԳՐԱՏՈՒՆ, ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ ԵՒ ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑ

Ց. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Թիւ 27, Ֆինճանճըլար Եօգուշու, Կ. Պոլիս

معارف عموميه نظارت جليله‌سنك ۲۸ رجب ۱۳۲۱ و ۲ ايلول ۱۳۲۰
تاريخلى و۴۷۹ نومرولى رخصتنامه‌سيله طبع اولنمشدر

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒՆ աւելի հրապուրիչ ուսում մը ընելու ընդհանուր շարժման մէջ երբեք անտարբեր չենք․ առ այս մեր ասկէ առաջ հրատարակած սոյն ընթացքին երկու տարիները համոզիչ և փաստաւոր փաստեր են։ Որ և իցէ ջանք և աշխատութիւն չենք խնայած Մայրենի Լեզուին Գ. տարին տղոց աւելի հրապուրիչ և օգտակար ընելու, որպէս փորձով պիտի տեսնեն յարգոյ ուսուցիչք։ Մեր նպատակը չէ այլոց վնասել գծուծ շահախնդրութեամբ, այլ մեր հաստատ համոզումն է որ լաւագոյն երկեր, այո՛, ընդ միշտ երեւան գան և էն օգտակարին համար մրցումը տեղի ունենայ աւելի եռանդով։

Եւ քանի՜ քաղցր, այլ եւ քանի՜ կարեւոր է այն մրցումն՝ որ մանկան առաջին դասագրքին համար տեղի կ՚ունենայ ձեռնհասներու միջեւ։ Խոնարհաբար կը յայտարարենք թէ գործիս պատրաստութեան համար ուշադիր եղած ենք եւրոպական վերջին կատարելագործեալ նմանօրինակ դասագրքերու, եւ կը ներկայացնենք ահա՛ այս ընթացքը մեր թէ՛ մօտաւոր եւ թէ՛ հեռաւոր պատուարժան յաճախորդաց, հրաւիրելով զանոնք, որպէս զի դնեն մեր այս օգտակար Ընթերցարանները մատաղ մանկանց ափերուն մէջ, որով վստահ ենք թէ այս սիրուն փոքրիկները շուտով պիտի թողուն իրենց խաղալիքներն եւ պիտի հրապուրուին մեր հրատարակած այս Մայրենի Լեզուներու հրահանգիչ, սրտագրաւ և ճոխ պարունակութենէն եւ անզգալաբար պիտի ստանան հիմնական զարգացում՝ որ է գլխաւոր շարժառիթը մեր այս հրատարակութեանց։

1 Ապրիլ 1894, Կ. Պոլիս

Պ. Պ.

ՏԱՐԵՐՔ ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

Գ. ՏԱՐԻ

1

ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Ի ԲՈԼՈՐ սրտէ սիրեցէ՛ք ձեր հայրն ու մայրը։

Տղա՛յք, հոս է ձեր ամէնէն սրբազան պարտականութիւնը, որմէ կը ծագին միւս բոլոր պարտականութիւնք։

Եթէ ձեր ծնողքը սիրէ՛ք, անոնց վիշտերուն և ուրախութիւններուն մասնակից պիտի ըլլաք, անոնց ամենափոքր փափաքները պիտի կատարէ՛ք և ձեռուընուդ եկածը պիտի ընէ՛ք զանոնք երջանիկ ընելու համար։

Եթէ ձեր պապերն ու հանիներն ողջ են տակաւին, ամէն բան ըրէ՛ք ձեր սէրն անոնց ապացուցանելու համար։

չէք գիտեր թէ անոնք ո՛րքան կ՚ուրախանան ձեզ տեսնելով ու համբուրելով և անկարելի է որ դուք զիրենք այնքան սիրէք, որքան անոնք ձեզ կը սիրեն։

Սիրեցէք նաև ձեր եղբայրներն ու քոյրերը։ Անոնց հետ անուշութեամբ և սիրով վարուեցէք։ Եթէ անոնք ձենէ փոքր են, պարտաւոր էք բարի խրատներ ու մանաւանդ բարի օրինակներ տալ անոնց. ձեր պարտքն է նաև անոնց օգնել, զանոնք մխիթարել իրենց ցաւերուն մէջ և ի հարկին պաշտպանել զանոնք՝ եթէ վտանգի մէջ են։

Շատ գեղեցիկ բան է տեսնել ընտանիք մը, որուն բոլոր անդամները կը սիրեն զիրար և կ՚օգնեն իրարու։

2

ԴՊՐՈՑԸ

Դպրոցն երկրորդ ընտանիք մըն է։

Մտածա՞ծ էք երբեք թէ ձեր դաստիարակներն ո՞րչափ կը յոգնին ձեզ կրթելու, բարին ձեզի սիրցնելու ու չարը ատելի ընելու համար։ Անոնց կեանքը համբերութեան կեանք մըն է. իրենց իմացականութիւնը, իրենց սիրտը կու տան ձեզի և կ՚աշխատին բարի և օգտակար մարդիկ ընել ձեզ։

Այո՛, տղա՛յք, դպրոցն երկրորդ ընտանիքն է։ Սիրեցէք ձեր դաստիարակներն ու ընկերները, ինչպէս որ կը սիրէք ձեր ծնողքը, եղբայրներն ու քոյրերը։

3

ՎԱՂԸ

«Արտս վաղը կը հերկեմ, կ՚ըսէր Յակոբ. ժամանակ չեմ կորսնցներ, գարունը կ՚անցնի, և թէ արտս չմշակեմ առանց ցորենի, հետևաբար առանց հացի կը մնամ ձմեռը»։

Հետևեալ առտուն Յակոբ կանուխ ելաւ և կը պատրաստուէր արօրն առնելու, երբ բարեկամներէն մէկն եկաւ խնճոյքի մը հրաւիրեց զինք։ Յակոբ նախ քիչ մը վարանեցաւ, բայց քանի մը վայրկեան մտածելէ ետքը՝ ինքնիրեն ըսաւ. «Ի՞նչ ընեմ, այս ալ հարկ է, բարեկամներուս սիրտը կոտրելու չէ, վաղը կ՚երթամ արտս կը մշակեմ, բայց այս զուարճութիւնն եթէ ձեռքէ փախցնեմ՝ մէյ մըն ալ չեմ գտներ»։ Ուստի բարեկամին խնճոյքին գնաց։

Հետևեալ օրը պարտաւորուեցաւ հանգչիլ, վասն զի չափէն աւելի կերած ու խմած ըլլալով՝ գլուխը կը ցաւէր և ստամոքսն անհանգիստ էր։ «Վաղն ասոնց ամենուն տեղը կը լեցընենք», ըսաւ ինքնիրեն։ Հետևեալ օրը անձրև եկաւ. Յակոբ մինչև իրիկուն չկրցաւ տունէն դուրս ելլել։

Յաջորդ օրը արևը գեղեցիկ էր ու Յակոբ աշխատելու փափաք կ՚զգար. դժբախտաբար ձին հիւանդ էր և Յակոբ խեղճ կենդանին անիծեց։

Հետևեալ օրը կիրակի էր և Յակոբ չէր կրնար աշխատիլ. շաբաթը լմնցեր էր ու նոր շաբաթ մը պիտի մանէին և մէկ շաբթուան մէջ շատ գործ կը գործեն հողագործները։

Այն շաբթուն ալ շրջակայ տօնավաճառի մը գնաց, ուր կ'երթար ամէն տարի, վասն զի այն երկրին ամէնէն գեղեցիկ տօնավաճառն էր։ Յետոյ ազգականներէն մէկուն հարսնիքին գնաց. օր մըն ալ յուղարկաւորութեան մը գնաց, և վերջապէս այնքան ուշացաւ որ երբ սկսաւ դաշտը հերկել, ցանելու եղանակն անցած էր ու վերջէն բան մը չկրցաւ հնձել։

Այնպէս ալ կը հանդիպի ժամանակը պարապ անցնող և ամէն բան ատենին չընող տղուն. անոր համար տղայք ծոյլ չըլլալով ամէն օր դասերնին սերտելու են որ երբ մեծնան աշխարհի մէջ երջանիկ ըլլան։

4

ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Առնենք շաքարի կտոր մը ու հրաթիթ=—Բէյ +է—րէյէ մը վրայ տաքցնենք. Նախ ջուրի շոգի մը կ'ելլէ անկէ թեթև ամպի մը պէս, շաքարը կը հալի, կը սեւնայ ու վերջապէս այն գործիին վրայ ուռեցած ու սև բան մը կը մնայ որ ածուխ է։ Ուրեմն շաքարէն երկու նիւթ հանեցինք, ջուր և ածուխ։

Բոլոր այն մարմինները, որոնցմէ կրնանք այսպէս քանի մը նիւթեր հանել, բաղադրեալ մարմին կը կոչուին։

Հիմայ ածուխն առնենք և ուզածնուս չափ աշխատինք

վրան, չենք կրնար ուրիշ մարմին մը հանել անկէ. ածուխը ածուխ կը մնայ։ Նոյն բանն է նաև երկաթը, կապարը, ոսկին։ Այս մարմինները, որոնք չեն կրնար տարբաղադրուիլ, կը կոչուին պարզ մարմիններ։

Տարրագէտները վաթսունի չափ պարզ մարմիններ գտած են, որոցմէ մէկ մասը դուք ալ կը ճանչնաք։

Ասոնց մեծագոյն մասը հաստատուն մարմիններ են, ինչպէս ածուխը, ծծումբը, երկաթը, կապարը, պղինձը, ոսկին, արծաթը։

Ոմանք ալ կազային են, ինչպէս ածխածինը, ջրածինը։

Միայն մէկ հատ կայ որ իր սովորական վիճակին մէջ հեղուկ է, այն ալ սնդիկն է։

Մի կարծէք որ պարզ մարմիններ զտուած կը գտնուին բնութեան մէջ։ Ծծումբը, ոսկին, արծաթը, սնդիկը երբեմն կը գտնուին հողուն մէջ անխառն. բայց ընդհանրապէս մարդ կը պարտաւորի զտել զանոնք կարգ մը հանածոյներէ, որոնց բաղադրութիւնը շատ խառն է։ Ամենափոքր քարի մը մէջ շատ անգամ քանի մը պարզ մարմիններ կան, և սակայն տարրագէտը կրնայ զանոնք մէկիկ մէկիկ զատել։

Իսկ բաղադրեալ մարմիններն անհամար են. կաւիճը, իւղը, ջուրը, օդն ևայլն բաղադրեալ մարմիններ են։ Մի զարմանաք որ վաթսունի չափ պարզ մարմիններ կրնան անհամար բաղադրութիւններ յառաջ բերել։ Չէ՞ք գիտեր որ տասը թուանշաններով անհամար թիւեր կը գրուին։

Մարմնի մը մէջ գտնուած պարզ մարմինները զատելը կը կոչուի տարրալուծում, իսկ զանազան պարզ մարմինները միացնելով՝ մէկ մարմին մը ձևացնելը կ'ըսուի բաղադրութիւն։

Հարցումներ. — Ի՞նչ է պարզ մարմինը։ — Ի՞նչ է բաղադրեալ մարմինը։ — Օրինակներ տուէք հաստատուն, հեղուկ և կազային պարզ մարմիններու։ — Պարզ մարմինները բնութեան մէջ սովորաբար ի՞նչպէս կը գտնուին։ — Բաղադրեալ մարմիններու օրինակներ տուէք։

5

ՃԱՄԲԱՆ ԳՏՆԵԼ

Երբ ձեր տարիքն էի, տղա՛յքս, շատ կը սիրէի մեր տանը մօտիկ մեծ անտառին մէջ պտտիլ։

Օր մը բաւական խորերը գացեր էի, չկրցի ճամբաս գտնել երբ ուզեցի տուն դառնալ։ Մոլորեր էի։ Դէմս չորս հինգ օձապտոյտ ճամբաներ կ'ելլէին, բայց չէի գիտեր թէ ուսկի՞ց երթալու էի։ Դիպուածաւ մտայ այդ ճամբաներէն մէկին մէջ, որու ծայրը գոցուած էր մացառներով, որոնցմէ դուրս չէի կրնար ելլել. փուշերը հագուստներս ու ձեռքերս կը պատռտէին. վերջապէս քիչ մը բաց տեղ մը ելայ ու նստայ վախէն դողդղալով և աչքերս արցունքով լեցուած։ Յանկարծ ոտնաձայն մը լսեցի։ Ետևս դարձայ ու տեսայ որ անտառին պահապանն էր։

— Է՜յ, տղա՛յս, ըսաւ, աս ատեն հոս ի՞նչ գործ ունիս։

Սկսայ լալ ու խոստովանեցայ որ մոլորեր էի։

— Ճամբադ գտնելու եղանակը չե՞ս գիտեր, ըսաւ պա-

հապանը։ Հետս եկո՛ւր, քեզի դաս մը տամ։ Գիտե՞ս այս իրիկուն արեւն ո՛ր կողմէն մարը մտաւ։

— Ո՛հ, այո՛, պատասխանեցի. անտառն եկած ատենս ճիշդ դէմս կը տեսնէի զայն։

— Ուրեմն, քանի որ եկած ատենդ դէմդ էր, հետևաբար կռնակդ անոր դարձնելու ես տուն դառնալու համար, այսինքն եկած ատենդ երեսդ դէպ ի արևմուտք դարձուցեր էիր, գացած ատենդ ալ դէդ ի արևելք դարձնելու ես։

«Արևելքն ու Արևմուտքը, Հիւսիսն և Հարաւն երկրիս չորս գլխաւոր կողմերն են, որոնք խաչաձև ըլլալով, եթէ անոնցմէ մէկը գիտնաս, օրինակի համար արեւելքը, միւսներն ալ կրնաս գտնել։

«Ցորեկը, երբ օդը գեղեցիկ է, մարդ իր ճամբան դիւրաւ կրնայ գտնել արեւուն միջոցաւ։ Արեւը ծագած ատեն եթէ անանկ մը կայնիս որ զայն աջ կողմդ տեսնես, շուքդ ձախ կողմդ կ'իյնայ. այդ վիճակին մէջ հիւսիսը դէմդ է, հարաւը կռնակդ, արեւելքն աջ կողմդ և արեւմուտքը ձախ կողմդ։ Երբ արեւը մարը կը մտնէ, շուքը դէպ ի արեւելք կ'իյնայ. եթէ անանկ մը կենաս որ արեւմուտքը ձախ կողմդ ըլլայ, դարձեալ հիւսիսը դէմդ, արեւելքն աջ կողմդ և արեւը ետիդ կ'իյնան։ Կէս օրին՝ շուքը դէպ ի հիւսիս կ'իյնայ. եթէ կռնակդ արեւուն դարձնես, նորէն հիւսիսը դէմդ, հարաւը ետիդ, արեւելքը աջ կողմդ և արեւմուտքը ձախ կողմդ կ'իյնան։

Իսկ գիշեր ատեն ճամբադ կրնաս գտնել՝ փնտռելով բեւեռային աստղը, որ միշտ հիւսիսը կը ցուցնէ։ Մեծ Արջ կամ Սայլ կոչուած գեղեցիկ համաստեղութիւնը կը ճանչնա՞ս։

— Այո՛, պարոն, կը ճանչնամ։

— Այն համաստեղութեան վերջին երկու աստղերուն կարգին վրայ կը գտնուի Բեւեռային աստղը, որ Պզտիկ Արջին ծայրի փայլուն աստղն է։

«Եթէ երկինքն ամպամած է, ճամբադ գտնելու ուրիշ միջոցներ կան։ Սա՛ ծառերուն կոճղերը ծածկող մամուռը տեսա՞ր, ընդհանրապէս արեւուն ճառագայթներէն զրկուած, հետեւաբար աւելի խոնաւ տեղուանքը կ'աճի, այսինքն միշտ դէպի հիւսիս. ընդհակառակն մրջիւնի բոյները սովորաբար դէպի հարաւ են։

«Այս չորս գլխաւոր կէտերուն մէջտեղ ուրիշ բաժանումներ ալ ըրած են մարդիկ։ Օրինակի համար հիւսիսին և արեւելքին մէջտեղ գտնուած կէտի մը համար Հիւսիսային արեւելք կ'ըսեն և հարաւին ու արեւմուտքին մէջտեղ գտնուած կէտին համար Հարաւային արեւմուտք»։

Այսպէս խօսելով՝ տունին մօտեցեր էինք։ Պահապանին շնորհակալ եղայ և վազեցի տուն գացի։ Երբ գլխուս եկածը պատմեցի, հայրս ըսաւ. «Ահա գործնական Աշխարհագրութեան ընտիր դաս մը, զոր աղէկ մը միտքդ պահելու համար, պէտք է որ թուղթի մը վրայ նշանակես հորիզոնին կողմերուն դիրքը»։

Հարցումներ. — Երկրի գլխաւոր կողմերը քանի՞ են և ի՞նչ են անոնց անունները։ — Ճամբադ ի՞նչպէս կրնաս գտնել առտուն, իրիկունը, կէսօրին, գիշերը։ — Մատով ցուցո՛ւր արեւելքը, արեւմուտքը, հիւսիսը, հարաւը։

6

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

Դեռ ԺԹ. դարուն սկիզբը փոխադրութիւնները ծանր ու դժուար էին։ Ծովու վրայ առագաստաւոր նաւեր կը գործածուէին. գետերուն մէջ ծանր նաւակներ կային, զորս քաշել կուտային ձիերու. ցամաքի վրայ փոխադրութիւնները կը կատարուէին սայլերով, հարուստները կը ճամբորդէին սուրհանդակի կառքով և աղքատները ճեպընթացով։

Այսօր քաղաքներուն մէջ հանրակառքեր կան. հանրակառք ըսելը ամենուն համար կառք ըսել է։ Անոնք երկու, երեք կամ չորս ձիով լծուած խոշոր կառքեր են, որոնք անդադար կ'երթեւեկեն որոշեալ տեղերու միջեւ ու ճամբորդներն իրենց տեղը կը ձգեն։ Այս կերպով ճամբորդելն աժան է։

Տեսակ մը հանրակառք կայ, որ Տրամվայ կը կոչուի և երկաթներու վրայ կը քալէ, որով անոր ընթացքն աւելի դիւրին և աւելի շուտ է. թրամվայն աւելի մեծ է և աւելի ճամբորդ կ'առնէ ու մէկ կամ երկու ձի բաւական են զայն քաշելու։ Կան նաև մասնաւոր կառքեր, որոնք քեզ ուզած տեղդ կը տանին, բայց կառքով ճամբորդելն աւելի սուղ է։

Մէկ քաղքէն միւսը երթալու համար շոգեկառքեր կան։ Վայրաշարժ կոչուած շոգեշարժ մեքենայ մը իր ետեւէն երկաթներու վրայ կը քաշէ կառքերու շարք մը, որ կառախումբ կը կոչուի։ Շոգեկառքը միջին հաշուով ժամը 8 մղոն տեղ կ'երթայ. իսկ ուղիղ գացող կառախումբերը մինչեւ 14 մղոն տեղ կ'երթան։

Ջուրին վրայ շոգենաւեր կան։ Փոխանակ առաջուան պէս սպասելու որ հովը փոխուի և ուզած կողմդ փչելով առագաստներդ ուռեցնէ, շոգենաւն ամէն օդի կը քալէ շնորհիւ իր մեքենային որ անոր երկու կողմի կամ ետեւի անիւները դարձնելով նաւը շարժման մէջ կը դնէ։

Մարդիկ օդին մէջ ալ կը ճամբորդեն այսօր՝ օդապարիկով։ Օդապարիկը բարակ մետաքսէ շինուած ահագին գունդ մըն է, որ օդէն աւելի թեթեւ կազով լեցուած է։ Այդ գունդը օդին մէջ կը բարձրանայ՝ իր հետ տանելով այն ուռիէ թեթեւ կողովը, որ տակէն կախուած է. միայն թէ օդապարիկը ստիպուած է հովուն փչած կողմը երթալ։ Հիմայ շատ կ'աշխատին օդապարիկներն ուզուած կողմը տանելու միջոց մը գտնել, վասն զի այն ատեն միայն օդապարիկը կրնայ իրաւցնէ օգտակար ըլլալ։

Բայց մարդս միմիայն իր ապրանքը կամ անձը փոխադրելու պէտք չունի, այլ և ստիպուած է իր մտածումները, խօսքերն ալ հեռուն ղրկել։ Ասոր համար կը գործածուին նամակներ, որոնք այսօր առաջուընէ շատ աւելի շուտ կը ճամբորդեն շոգենաւներու և շոգեկառքերու շնորհիւ։ Բայց ասկից աւելի արագ ճամբորդող բան մը կայ, այն է. ելեկտրական հեռագիրը։ Մետաղեայ թելերուն վրայէն ելեկտրական հոսանք մը կ'անցընեն. այս հոսանքն այնքան շուտ կը քալէ որ մէկ րոպէի մէջ կրնայ տասն եւ մէկ անգամ աշխարհի շուրջը դառնալ, և այնքան թեթեւ է որ թելերուն վրայ թառած թռչունները անոր անցնիլը չեն զգար։ Թելին երկու ծայրը մէյմէկ մեքենաներ կան։ Մեքենաներէ մէկուն վրայ ինչ շարժում՝ որ ընես, ելեկտրական հոսանքին միջոցաւ միւս մեքենային վրայ ալ տեղի կունենայ։ Այդ շարժումներէն յառաջ կուգան նշաններ, որոնք այբուբէն մը, լեզու մը կը ձեւացնեն և անոր շնորհիւ մարդիկ կրնան մէկ վայրկեանի մէջ իրենց գաղափարները հաղորդել իրարու, իրարմէ որքան ալ որ հեռու ըլլան։

Ձայնատարը, որ աւելի նոր գիւտ մըն է, աւելի հրաշալի է։ Մարդուս ձայնը կը տանի մէկ տեղէ ուրիշ տեղ։ Թելին երկու ծայրը մետաղեայ բարակ տախտակներ կան։ Պետրոս այն տախտակներէն մէկուն առջեւ կը խօսի բարձրաձայն. խօսած ատեն այդ տախտակը կը թրթռացնէ և անոր շարժումներէն ելեկտրական հոսանք մը յառաջ գալով՝ թելին միւս ծայրի տախտակին ալ միեւնոյն թրթռացումներն ընել կուտայ։ Պօղոս այն երկրորդ տախտակը կը դնէ ականջին և մտիկ կ'ընէ այն թրթռումները, որոնք Պետրոսի ձայնը կը կազմեն։

Դ

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԸՆԻ ԲԱԲԷՆ

Չէք կրնար երեւակայել թէ, տղա՛ք, մարդս ուշադրութեամբ ինչեր կրնայ ընել։ Ասկից երկու դար առաջ Պոլսոյ մէջ փոքրիկ տղայ մը կար Տընի Բաբէն անունով. օր մը կը տաքնար կրակին քով, որուն վրայ եռացող ջուրով լեցուն կաթսայ մը դրուած էր։

Ցանկարծ իր ուշադրութիւնը գրաւեց անանկ բան մը, զոր դուք ալ անշուշտ շատ անգամ տեսած էք, բայց ամե-

նեւին կարեւորութիւն չէք տուած։ Այն ատեն կաթսային կափարիչը վեր կը բարձրանար, տակէն քիչ մը շոգի դուրս կ'ելլէր և կափարիչը նորէն կը գոցուէր։

Ըսել է որ ջուրին շոգին ույժ մը ունի, ըսաւ Բաբէն ինքնիրեն և սկսաւ աւելի ուշադրութեամբ դիտել այս բանը։

Այն ատեն հասկցաւ որ շոգին տաքութեամբ կը ծաւալէր, այսինքն աւելի շատ տեղ կը բռնէր և կաթսային մէջ չտեղւելով՝ կափարիչը վեր կ'առնէր ու դուրս կ'ելլէր. ասկից հետեւցուց որ այդ ույժէն կրնար օգուտ քաղուիլ։ Օրինակի համար ջրհանի մը գոյլն անով վեր հանել ու վար իջեցնել։

Մեծ աշխատութեամբ ու յարատեւութեամբ յաջողեցաւ գէշ աղէկ գործիք մը շինել, որ իր գաղափարը կ'իրականացնէր մասամբ։

Այն գործիքը դիտէ՞ք ինչ էր, տղա՛քս, առաջին շոգեշարժ մեքենան էր ան, և բոլոր այն շոգեշարժ մեքենաները, զորս կը տեսնենք այսօր, անկէ ծագած են։ Շոգենաւները, շոգեկառքերը, ճարտարագործութեան գործածած անհամար մեքենաները հաւանականաբար գոյութիւն չպիտի ունենային, եթէ Բաբէն իր կաթսային ուշադրութիւն ըրած չըլլար։

Կը տեսնէք որ ուշադրութիւնը շատ օգտակար է։ Ինչ որ ընէք, կրցածնուդ չափ խնամքով և ուշադրութեամբ ըրէք, և այն ատեն ձեր բոլոր ձեռնարկութեանը մէջ կը յաջողիք։ Ո՛վ գիտէ, թերեւս ձեր մէջն ալ կայ Տընի Բաբէն մը, որ օր մը մեծ գիւտ մը պիտի ընէ։

Հարցումներ։ — Ո՞վ էր Տընի Բաբէն։ — Առաջին շոգեշարժ մեքենան ի՞նչպէս գտաւ։ — Ինչո՞ւ շոգին մեքենաները կը շարժէ։

ԳՐԱԿԱՆ ... ԹԱՆԳԱՐԱՆ

8

ԱՌՏՆԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Առտնին տնտեսութիւնը տան ծախքերը հեռատեսութեամբ ընելն է։ Խելացին ան է որ ծախքը ճիշդ ատենին կ'ընէ, որպէս զի ետքէն աւելի ծախսելու չստիպուի։

Շատ անգամ կը պատահի որ մարդ այս ինչ ծախքը չընելով խնայողութիւն ըրած ըլլալ կը կարծէ, մինչդեռ ըրածն անխոհեմութիւն է. կը կարծէ թէ ըրածը խնայողութիւն է, մինչդեռ ագահութիւն է։ Եթէ ձիուն պայտին մէկ պակաս գամը գամել չտաս, կարելի է որ պայտը կը կորսուի, ձին կաղ կ'ըլլայ և երկար ատեն ախոռը կը մնայ՝ առանց աշխատելու։ — Կօշիկին կաշին կը սկսի ճաթիլ. չես ուզեր ստակ ծախսելով՝ այն տեղին կտոր մը դնել տալ, բայց կօշիկը կը պատռուի ու կը պարտաւորուիս զոյգ մը նոր կօշիկ գնել։ — Տանիքէն կղմինտր մը պակաս է. «Հոգ չէ» կ'ըսես ինքնիրենդ, բայց հովն ու անձրեւն անոր քովի կղմինտրներն ալ կը հանեն, ծակը կը մեծցնեն, ջուրը ներս անցնելով՝ տախտակները կը փտեցնեն և կը պարտաւորուիս շատ աւելի ստակ ծախսել նորոգութիւններ ընել տալու համար։ — Ոմանք խնայողութիւն կը համարին տան ներքին պատերը մաքրել չտալ և ուտելիքի համար պէտք եղածին չափ ստակ չծախսել. բայց առողջութիւնը կը տկարանայ, ույժերնին չի մնար, չեն կրնար աշխատիլ, երբեմն ալ կը հիւանդանան։ Դեղերն ու բժիշկը շատ

աւելի սուղի կը նստին իրենց քան թէ մաքրութիւնն և աննդարար ուտելիքը։

Խնայող մարդն ամառը մեծ քանակութեամբ փայտ ու ածուխ կը գնէ, որով մեծ ծախք մը կ'ընէ։ Իր դրացին չուզեր այնչափ ստակ մէկէն ծախսել. բայց երբ ձմեռը գայ, կը պարտաւորի ամէն օր ածուխ գնել և աւելի սուղ։ Հասկընալու համար թէ անոնց ո՞րն է խնայողը, պէտք է հաշուել թէ տարւոյն մէջ իւրաքանչիւրն ո՞րչափ ստակ ծախսած է ածուխի համար։ — Խնայող մարդը միայն ներկան չի մտածեր այլ և ապագան։ Երբ ամէն բան իր ժամանակին կը գնէ ամբողջ տարուան համար, ըրածն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ խնայողութիւն։ — Ոմանք կը կարծեն թէ խնայողութիւն ընելը պարապ բան է, վասն զի այն ստակն օգուտ չունի, բան մը չի բերեր։ Բայց այն կարծիքը սխալ է։ Աւելի աղէկ չէ՞ ամառը քառասուն դահեկան տալով 100 օխա սոխ գնել, քան թէ ձմեռը օխան քառասուն փարայի գնելով նպարավաճառէն՝ հարիւր օխայի հարիւր դահեկան տալ։

Առտնին տնտեսութիւնը տանը մէջ ամէն բան կանոնաւոր պահել, բանէ մը չզրկուիլ և միանգամայն կարելի եղածին չափ քիչ ստակ ծախսելն է։ Պէտք է միշտ քիչ մը ստակ ունենալ մէկ կողմ դրուած, որպէս զի ամէն ծախքը իր ժամանակին ընես։ Խնայողութիւնը ստակը պահել ըսել չէ, այլ յարմար ատենին ծախսել։

9

ԱՌ ՄԱՆՈՒԿՆ

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի.
Ծլիս, ծաղկիս և ծերանաս,
Տալով պտուղ արժանի.

Որպէս ծաղիկ, մանո՛ւկ, քաղցր ես
Եւ շնորհագեղ որպէս օր։
Մանո՛ւկ, մանո՛ւկ, զիս չխաբես,
Միշտ կա՛ց այդպէս լուսաւոր.

Նայէ՛ր վերև, տե՛ս, ի՛նչ սիրուն
Այնտեղ փայլին սիրուն աստղեր,
Եւ անթի՛ւ են, և շողշողո՛ւն,
Որպէս երկու քո աչեր։

Այնտեղ, հոգեա՛կ, բնակած է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա՛ է որ մեզ ուղարկած է
Ե՛ւ կեանք և՛ սէր և՛ հոգի։

Նա կը ծագէ իր արեգակ
Ամենայն օր քո՛ վերայ
Որ զուարճանաս որպէս թռչնակ. —
Օրհնէ՛ Անուն սուրբ Նորա։

Ունի Որդի մի Միածին,
Նա՛ է Փրկիչ աշխարհի,
Նա խաչ ելաւ, տուաւ հոգին . . .
Որ դու լինիս մարդ բարի։

Նա սիրելով իր Թշնամին,
Օրհնեց խաչին և ներեց։
Եւ մեզ գրեց իւրեան որդին,
Սիրել միմեանց պատուիրեց։

Նա՛ հեզութեամբ յաղթեց չարին
Եւ մեզ ասաց որ և մեք
Հետեւինք այդ օրինակին,
Չհպարտանանք մենք երբեք։

Մանո՛ւկ սիրուն, աղօթք արա՛,
Երբ դու գլուխդ խոնարհած,
Կը համբուրես պատկերդ անհա՛
Ոսկենկար զարդարած։

Եւ կը ժպտի որպէս շուշան
Անհոգ մանուկն մօր գրկին.
Այսպէս Թուչնակ ճիւղին վերան,
Օրհնէ իւրեան հրեշտակին։

Եկէ՛ք Հայոց եկեղեցի,
Այնտեղ տեսնէ՛ք զմայլուած
Պայծառ դէմքը այդ երկնացի,
Գարնա՛ն վարդը կիսաբաց։

10

ԴՐԱՄ

Ի՞նչ պիտի ընէինք՝ եթէ դրամ չըլլար։ Օրինակի համար, Յակոբ դոյլ կը շինէ։ Որովհետև առաւօտընէ մինչև իրիկուն դոյլ կը շինէ, հետևաբար իր հացը չի կրնար պատրաստել։ Իրիկուան ութ կամ տասը դոյլ շինած է, զորս կ'առնէ և կ'երթայ հացագործին, — «Հացագո՛րծ, ինծի հաց տուր, քեզի դոյլ տամ»։ — Ո՛չ. դոյլի պէտք չունիմ, այլ փուռս տաքցնելու համար փայտ կ'ուզեմ. ինծի փայտ բե՛ր, քեզի հաց տամ»։ — Յակոբ դոյլերը կ'առնէ կ'երթայ. «Փայտավաճա՛ռ, սա՛ դոյլերուն փոխարէն ինծի փայտ տո՛ւր որ հացագործին տանիմ ու հաց առնեմ»։ — Եւ եթէ փայտավաճառն ալ դոյլի պէտք չունի, Յակոբ այսպէս երկայն ատեն դռնէ դուռ պիտի պտըտի իր դոյլերը փոխանակելու համար, և պարապ ժամանակ պիտի վատնէ։

Ասոր համար է որ մարդիկ հնարած են դրամը, այսինքն ապրանք մը զոր կրնաս փոխանակել ամէն տեսակ ապրանքի հետ։ Յակոբ իր դոյլերը կը ծախէ անոնց որ դոյլի պէտք ունին և փոխարէն դրամ կ'առնէ։ Ինքն ալ այդ դրամը կը փոխանակէ հացագործին հետ՝ հացով, մսավաճառին հետ՝ միսով, դերձակին հետ՝ զգեստով։ Երբ հացագործն ալ դոյլի պէտք ունենայ, հացի փոխարէն առած ստակը կը փոխանակէ դոյլի հետ։

Դրամ շինելու համար հազուագիւտ մետաղներ, ոսկի

ու արծաթ կը գործածեն. այս մետաղները հազուագիւտ ըլլալով՝ սուղ են, և փոքր ծաւալի մը տակ մեծ արժէք մը ունին։ Դրամը կլոր է, գործածութեան դիւրութեան համար։ Կառավարութիւնը կը շինէ զայն, որպէս զի ամէն մարդ վստահութիւն ունենայ անոր և ապահով ըլլայ թէ իրաւցնէ իր գինին չափ կ'արժէ։

Երբ Յակոբ դրպանը ոսկի մը ունենայ, անով շատ բան կրնայ գնել։ Աւելի դիւրին չէ՞ այս, քան թէ ուլ կամ տասը դոյլ դռնէ դուռ պտըտցնել։

Ամէն մարդ իր սորված արհեստը կը գործածէ և մէկ տեսակ բան կը շինէ միայն. բայց ամէն մարդ ուրիշներուն շինածներուն պէտք ունի։ Ոչ ոք կրնայ ապրիլ առանց փոխանակութեան, և դրամը այդ փոխանակութիւնը կը դիւրացնէ։ Դրամը կը շահինք մեր աշխատութեամբը, անով կը վճարենք ուրիշին աշխատութիւնը և ան կը յիշեցնէ մեզ թէ ամէնքս իրարու պէտք ունինք։

11

ԵՐԿԻՐ

Երկիրս, որու վրայ կ'ապրինք, ահագին գունդ մըն է, որ միջոցին մէջ ինքն իր վրայ կը դառնայ շռնչանի մը պէս։ Երբ մէկ կիսագունտը, այսինքն այդ գունդին մէկ կէսը լուսաւորուած է արեւէն, միւս կէսը մութի մէջ է, լուսաւոր-

եալ կիսագունդին վրայ գտնուող ժողովուրդներուն համար ցորեկ է, մեր կիսագունդին վրայ գտնուողներուն համար գիշեր է։ Այն խոշոր գունդը քսանըչորս ժամը անգամ մը կը դառնայ իր վրայ, այնպէս որ անոր վրայ գտնուող բոլոր ժողովուրդները քսանեչորս ժամու մէջ հետզհետէ կը լուսաւորուին ու մութի մէջ կը մնան։

Բայց երկիրս ինքն իր վրայ դառնալով՝ միեւնոյն տեղը չի մնար, այլ հաւկթաձև պտոյտ մը կ'ընէ արեւուն շուրջը, որ անշարժ է։ Երեք հարիւր վաթսուն և հինգ օրուան կամ մէկ տարուայ մէջ կ'ամբողջացնէ այն հաւկթաձև շրջանը և ամէն տարի նորէն կը սկսի այս պտոյտը, որմէ յառաջ կուգան եղանակները։

Մեր ահագին գունդին մէկ ծայրէն միւսը երկնցող ուղիղ գիծը առանցք կը կոչուի։ Առանցքին ծայրերը բեւեռ կը կոչուին. հիւսիսային բեւեռը այն ծայրն է որ բեւեռային աստղին կը նայի. միւս ծայրը հարաւային բեւեռ կը կոչուի։ Հասարակած կը կոչուի այն երկայն գիծը, որ ամբողջ գունդին շուրջը կը դառնայ՝ բեւեռներէն հաւասար հեռաւորութեամբ։

Դիտեցէք շռնչանը այն միջոցին որ իր արագութիւնը կը կորսնցնէ և կենալու մօտ է. պիտի տեսնէք, թէ կը ծռի։ Երկիրս ալ միշտ այսպէս կը դառնայ՝ իր առանցքը ծռած։

Արեւը երկրի բոլոր մասերը հաւասարապէս չի տաքցներ։ Արեւուն ճառագայթները նետերու նման հողուն մէջ կը մըտնեն, երբ շիփ շիտակ իջնեն. ընդհակառակն մէկ կողմ կը սահին ու քիչ տաքութիւն կուտան, երբ շեղակի իջնեն. ասոր համար է որ զանազան կլիմաներ կան, հասարակածին տակ՝ տաք երկիրներ, բեւեռները՝ սառուցեալ երկիրներ։

Բարեխառնութեան նայելով՝ երկիրը բաժնուած են հինգ մասի, որոնք գօտի կը կոչուին. մէկը այրեցեալ գօտին է. որ հասարակածին երկու կողմը կը գտնուի և կ'երթայ մինչեւ արեւադարձ կոչուած երկու գծերը. երկուքը սառուցեալ գօտիներն են, որոնց մին հիւսիսային բեւեռն է և միւսը հարաւային բեւեռը, վերջապէս երկուքն ալ բարեխառն գօտիներն են, որոնք այրեցեալ գօտիին երկու կողմը արեւադարձերէն սկսելով՝ կ'երթան մինչեւ սառուցեալ գօտիները։

Սառուցեալ գօտիներուն մէջ արեւուն ճառագայթները հողուն վրայէն կ'անցնին ու մէջը չեն մտներ. ատոր համար գրեթէ անբնակ են այն կողմերը, ուր շատ քիչ ծառ ու տունկ կը բուսնի։ Հազիւ քանի մը Եսքիմացիներ ու Լապոնիացիներ կրնան ապրիլ հոն որսով ու ձկնորսութեամբ։

Այրեցեալ գօտին ատոր բոլորովին հակառակն է. հոն բոյսերը սքանչելի են։ Տունկեր կան որ ուրիշ կլիմաներու մէջ չեն կրնար ապրիլ. մեր բոյսերէ շատերը հոն ծառի նման կը բարձրանան։ Այրեցեալ գօտիի կենդանիները բազմաթիւ և ուժով են. ինչպէս առիւծը, վագրը, փիղը, ռնգեղջիւրը, պօան եւայլն։

Իսկ մենք կ'ապրինք բարեխառն գօտիներու մէջ, ուր ձմեռը սառուցեալ գօտիներու չափ ուժով չէ և ոչ ամառը այրեցեալ գօտիի չափ տաք։ Ատոր համար երկրի ամէնէն բազմամարդ մասը բարեխառն գօտիներն են։

Հարցումներ. Գիշեր ու ցորեկ ի՞նչպէս կ'ըլլան. Երկիրս ո՞րչափ ատենուան մէջ ինքն իր վրայ կը դառնայ. — Ո՞րչափ ատենուան մէջ կը դառնայ արեւուն չուրջը. — Ի՞նչ է երկրի առանցքը, բեւեռները, հասարակածը. — Ինչո՞ւ երկրի այս ինչ մասերը տաք և այն ինչ մասերը ցուրտ են. — Ո՞րոնք են հինգ գօտիները. — Ո՞րն է այրեցեալ գօտին, սառուցեալ գօտիները, բարեխառն գօտիները. — Մենք ո՞ր գօտիին վրայ կ'ապրինք։

12

ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ճրագը կը շինուի ոչխարի, եզի և ուրիշ քանի մը կենդանիներու ճարպէն հանուած ճրագով։ Ճրագը կակուղ է և դէշ կը հոտի. քիչ լոյս կուտայ, սեւ ծուխ մը կը հանէ. պատրոյգն ամէն վայրկեան այրելով՝ կ'երկննայ. այն ատեն լոյսը աւելի կը քիչնայ ու ծուխը կը շատնայ, մինչեւ որ կարճցնես զայն։ Ճրագը մարդկային նախահայրց լուսաւորութեան միջոցն էր, և դեռ այսօր շատ տեղ գիւղերը ճրագ կը վառեն խնայողութեան համար, վասն զի աժան է։

Մոմն առաջ մեղրամոմով կը շինէին, բայց հիմա զտուած ճրագով կը շինեն և աւելի աժան է։ Ճրագին դէշ հոտը չունի. պատրոյգը՝ որ հիւսուած է, կ'այրի առանց ածխանալու. բայց անոր լոյսն ալ շատ ուժով չէ և շարունակ շարժելով՝ մարդուս աչքը կը յոգնեցնէ, եթէ ուզէ աշխատիլ։

Կանթեղներու մէջ վառուած իւղը կը հանեն զանազան

տունկերէ։ Բոցը կը վառի ապակիէ խողովակի մը մէջ, որ իբր ծխնելոյզ կը ծառայէ։ Այդ ապակին բոցը կը պաշտպանէ օդի հոսանքներէ. ասկից զատ այդ ծխնելոյզէն դուրս ելնող տաք օդը չի թողուր որ շարժի։ Առաջին անգամ 1880ին էր որ ապակեւոր կանթեղներ հնարուեցան։ Կանթեղներ կան ուրոց իւղը վերն է և պատրոյգը վարը. կան ալ, որոց իւղը վարն է ու պատրոյգը վերը։

Զանազան երկիրներ, գլխաւորաբար Ամերիկա և Ռուսիա, տեսակ մը իւղ կը զրկեն մեզի որ քարիւղ կը կոչուի. քարիւղի առատ աղբիւրներ կան հողուն մէջ։ Քարիւղը իւղէն աժան է, բայց պէտք է զգուշութեամբ գործածել զայն։ Քարիւղի կանթեղները ցորեկը լեցնելու է, վասն զի քարիւղը շուտով կը բռնկի։ Եթէ գիշեր ատեն ուզես քարիւղի կանթեղը լեցնել և ճրագ մը մօտեցնես լոյս տալու համար, քարիւղը կը բռնկի անմիջապէս և կանթեղն ու ամանը կտոր կտոր ընելով՝ չորս կողմ կը թափի բռնկած գետի մը պէս։

Ջուրը քարիւղի բոցը չի մարեր, ընդհակառակն աւելի կ'արծարծէ. զայն մարելու համար՝ վրան աւազ կամ հող նետելու է։ Եթէ քարիւղը հագուստներու վրայ թափելով բռնկի, պէտք է անմիջապէս բռնկողը վերմակի մը մէջ պլլել։

Լուսաւորութեան կազը հանքածուխէ կը հանեն։ Այսօր մեծ քաղաքաց մէջ փողոցները և շատ մը տուներ ու խանութներ կազով կը լուսաւորուին։ Երբ սենեակի մը մէջ կազի հոտ առնուի, կազին ո՛ր ծակէն դուրս ելլելը մոմով փնտրելու չէ, վասն զի կազը, օդին խառնուելով, պայթուցիկ մարմին մը կը ձեւացնէ, որ կրնայ տունը օդը հանել, հրդեհ մը պատճառել ու շատ մարդ մեռցնել։

Կազը կը պատրաստուի մասնաւոր գործարաններու մէջ, ուսկից խողովակներով տուները կը բաժնուի՝ անցնելով հաշուիչ կոչուած գործիքէ մը, որ վառուած կազին քանակութիւնը կը նշանակէ։ Երբ տանը մէջի խողովակներուն վրայ ծակ մը բացուելով՝ կազը դուրս կը սպրդի, պէտք է հաշուիչը գոցել։

Ելեկտրական լոյսը ամէնէն ուժովն ու ամէնէն գեղեցիկն է և կը նմանի փայլակի մը որ փոխանակ անմիջապէս մարելու, կանթեղի մը նման կանոնաւորութեամբ կը վառի։ Ասիկա շատ նոր գիւտ մըն է, որ օրէ օր կը կատարելագործուի։ Արդէն շատ տեղեր հրապարակները, նաւահանգիստները, փարոսները անով կը լուսաւորեն։ Գործարաններու մէջ գործաւորները գիշերը անով կ'աշխատին։ Մէկ լոյսը բաւական է ամբողջ սրահ մը լուսաւորելու և ցորեկուան պէս հանգիստ աշխատելու համար։

13

ԵՐԿՈՒ ՔԱՐ

Լեռան մը ծայրը երկու քար կային։ Հովը անոնց մին գլորեց ու հեղեղին մէջ ձգեց, այնպէս որ հովիտէ հովիտ քշուեցաւ անդադար ջուրերէն, և շարունակ ուրիշ քարերու քսուելով մաշեցաւ։ Միւսը ժայռի մը քով մնաց, հողն անոր շուրջը դիզուելով՝ տեսակ մը բոյն ձևացուց անոր. անոր վրայ մամուռներ բուսան և վերարկուի մը պէս ծածկեցին զայն։

Երկու տղայ կային, Պետրոս և Պօղոս, որ միևնոյն օրը ելան դպրոցէն, երկուքն ալ երկաթագործութիւն սորվեցան։ Պետրոս իր գիւղը մնաց. Պօղոս հեռուները գնաց։ Քսան տարի անցաւ։ Օր մը Պօղոս իր գիւղը վերադարձաւ ու Պետրոսի պատահեցաւ։

Օ՜, բարի լոյս, Պետրոս. — Վա՜յ, դո՞ւն ես, Պօղոս. ի՞նչ ըրիր նայինք այն օրէն ի վեր որ միասին կ'աշխատէինք մեր վարպետին քով։ — Շատ տեղ պտըտեցայ. երբեմն վարպետներուս հետ, երբեմն ալ ընկերներուս հետ չէի համաձայներ. այն ատեն կ'առնէի կը քալէի՝ յուսալով որ ուրիշ տեղ մը աւելի հանգիստ կ'ըլլամ։ Երբ ուրիշ տեղ մը կ'երթայի, կը տեսնէի որ հոն ալ միևնոյն բանն էր։ Պանդոկներու մէջ ապրեցայ, շատ մարդ ճանչցայ, տեղ մը վաստկած ստակս ծախսեցի ուրիշ տեղ գործ մը գտնելու համար։ Վերջապէս ասանկ ապրելէ ձանձրանալով՝ ինքնիրենս ըսի. Ելլեմ գիւղս

երթամ ու բարեկամներս տեսնեմ։ Որքա՜ն ուրախ եմ քեզ տեսնելուս, Պետրոս։ Քսան տարիներէ ի վեր դու ի՞նչ ըրիր նայինք։

«Ես հոս մեր վարպետին քով մնացի։ Օր մը զիս կանչեց ու ըսաւ. «Տղաս, ես ծերացայ, խանութս քեզի տա՞մ։ —Վարպե՛տ, պատասխանեցի, ես քիչ ստակ ունիմ ժողված։ — Հոգ չէ, ըսաւ, կամաց կամաց կուտաս։ Ես քու վրադ վստահութիւն ունիմ, ասկից զատ յաճախորդները քեզ կը ճանչնան։ Այս խանութը քեզմէ ուրիշը չի կրնար բանեցնել։ — Այնպէս որ այսօր խանութը իմս է։ — Մեր դրացիին աղջկանը հետ ամուսնացայ. երեք զաւակ ունիմ, որ բաւական մեծցան։ Վերջապէս գոհ եմ վիճակէս և ուրիշ բան չեմ ուզեր, բայց եթէ մինչև մահս այսպէս մնալ՝ տղայութենէս ի վեր ճանչցած մարդոցս մէջ։

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց Պօղոս, պտըտողները չեն կրնար յաջողիլ. ես ալ շատ գլորեցայ անոր համար չյաջողեցայ։

14

ՁԵՌՔԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

Մարդուս առաջին գործիքը ձեռքն է։ Եթէ վարժուի ու լաւ գործածուի, ամէն տեսակ աշխատութիւն կրնայ ընել։

Ամէն անգամ որ կրնաք ձեռքով բանի մը աշխատիլ, կրցածնուդ չափ ուշադրութեամբ աշխատեցէք։

Ձեզի ինչ տեսակ ձեռքի աշխատութիւն որ տան, կ'ուզէ ատաղձագործութիւն ըլլայ, կ'ուզէ երկաթագործութիւն ըլլայ կամ կազմարարութիւն, մի՛ ըսէք. «Ես ատաղձագործ, երկաթագործ կամ կազմարար չպիտի ըլլամ, ինչո՛ւս պէտք որ աշխատիմ»։ Ընդհակառակն ըսէք. «Կ'ուզեմ որ ձեռքերս վարժուին. ուստի կարելի եղածին չափ ուշադրութեամբ ու խնամքով պիտի աշխատիմ»։

Եւ վերջին եթէ ձեր ապրուստը վաստկելու համար, արհեստի մը մտնէք, աւելի շուտ կը յաջողիք, եթէ ձեր մատներն առաջուց վարժուած ըլլան աշխատելու։

Ասկից զատ, տղա՛քս, գիտցէք որ մեր դարուն մէջ արհեստներու մէջ գործածուած դրութիւնները շատ շուտ կը փոխուին և արհեստաւորը պէտք է պատրաստ ըլլայ նոր դրութիւններն անմիջապէս առանց ժամանակ կորսնցնելու ի գործ դնել։ Այն, որու ձեռքը քիչ շատ ամէն բանի վարժուած է, աւելի ընդունակ է նաև գործիք մը ճարպիկութեամբ գործածելու։

Եթէ մտաւորական արհեստ մը ընդգրկուի, այսինքն անանկ արհեստ մը, որու մէջ գլխաւոր աշխատողը միտքն է, ապահով ըլլալու է թէ ձեռքի աշխատութիւնը մեծ զուարճութիւն մը պիտի ըլլայ ձեզի։ Մարդ չի կրնար անդադար մտածել, խօսիլ, կարդալ, գրել, ուսումնասիրել։ Շատ մը նշանաւոր մարդիկ եղած են, որոնց միակ զուարճութիւնը ձեռքի աշխատութիւնը եղած է։ Ֆրանսայի Լուի ԺԶ.րդ դարբնութիւն կ'ընէր. Սէն-Մարք Ժիրարտէն գիտնականը իր մատենադարանները ինքը կը շինէր, և Վիքթօր Հիւկօ, այն մեծ բանաստեղծը, նշանաւոր կահագործ մըն էր, որ սքանչելի թիկնաթոռներ ու բազմոցներ կը շինէր։

Ձեռքի աշխատութիւնները մարդս ոչ միայն կը զուարճացնեն, այլ և մարմինը զօրացնելով՝ յիշողութիւնը, միտքն ալ կը զօրանան։ Ուստի մտքով աշխատողներն աղէկ կ'ընեն եթէ ձեռքով ալ աշխատին։

Ասկից զատ մարդ ուզածը չի կրնար ըլլալ և շատ անգամ կը պատահի որ այս ինչ երիտասարդը, որ կ'ուզէր մտաւորական արուեստ մը սորվիլ, անակնկալ պատճառներով կը պարտաւորի ձեռարուեստի մտնել։ Առած մը կայ որ կ'ըսէ. Միայն մէկ ծակ ունեցող մուկը շուտով կը բռնուի։ Կեանքը բանակ մըն է, որու մէջ մարդ ո՛րքան աւելի զէնք ունենայ, այնքան լաւ կը յաջողի, այսինքն մարդս որչափ արհեստ գիտնայ, այնչափ աշխարհի մէջ պատուաւոր կ'ըլլայ և հանգիստ կ'ապրի։

Ձեռքի ճարտարութիւնը ճշմարիտ հրեշտակ մըն է, որ մարդս կը զբաղեցնէ, կը մխիթարէ և կեանքին ձանձրոյթները հաճոյքի կը փոխէ։

Կիներու ձեռքի ճարտարութիւնն է որ մեր բնակարան-

ները կը զարդարէ և կը գեղեցկացնէ, որ չնչին բանով մը բան մը կը շինէ, ամէն բանէ օգուտ կը քաղէ և ընտանիքին բարեկեցութիւնը կը հաստատէ։

Որսի, ձկնորսութեան, ճամբորդութեան, ամէն տեսակ խաղերու մէջ անյաջողները կը ձանձրանան և ուրիշներն ալ կը ձանձրացնեն, մինչդեռ ճարպիկները կը զուարճանան ու կ՚օգտուին։

Ուրեմն ձեր ձեռքերը աշխատութեան վարժեցուցէք, որպէս զի թէ օգուտ և թէ հաճոյք վայելէք։

Հարցումներ. — Ի՞նչ է ձեռքը։ — Ձեռարուեստը ի՞նչ է։ — Մէկը միւսէն վար կը մնա՞յ։ — Ինչո՞ւ համար օգտակար է որ ամէն մարդ իր ձեռքը աշխատութեան վարժեցնէ։ — Ձեռքի ճարտարութիւնն ի՞նչ օգուտներ ունի։ — Կա՞ն մեծ մարդիկ որոնք ձեռքով աշխատիլը սիրած ըլլան։ — Ի՞նչ կը նշանակէ Միայն մէկ ծակ ունեցող մուկը շուտ կը բռնուի առածը։

15

ՍՆՈՒՆԴ

Մեր մարմինը ճշմարիտ մեքենայ մըն է, որ ամէն օր կը մաշի և զոր պէտք է նորոգենք՝ հարկ եղած սնունդը տալով անոր։

Ըսել է թէ գէշ սնունդով իր մարմնոյն զօրութիւնը կազդուրել ուզելը փտած փայտով կամ փշրուող քարով տուն

մը նորոգել ուզելու չափ անխելքութիւն է։ Միայն թէ լաւ սնունդ ըսելը համադամ կերակուր, կարկանդակ, շաքարեղէն ըսել չէ. այլ ըսել կ՚ուզենք թէ պտուղները, բանջարեղէնները, հաւկիթը, պանիրը, միսը, վերջապէս ինչ որ կ՚ուտենք, պէտք է առողջարար և պէտք եղածին պէս պատրաստուած ըլլան, որպէս զի ստամոքսը լաւ մարսէ զանոնք։

Կէտ մը կայ, որուն վրայ կ՚ուզենք պնդել։ Տղայք միմիայն իրենց մարմնոյն կորուստը դարմանելու համար չէ որ սնունդի պէտք ունին, այլ և այդ մարմնոյն բոլոր մասերը մեծցնելու համար։ Ասոր համար է որ ընդհանրապէս տղայք գեղեցիկ ախորժակ մը ունին և երբեմն չափազանց իսկ կ՚ուտեն։ Արդ՝ ստամոքսը իրեն պէտք եղածը միայն կ՚առնէ ուտելիքներէն։ Ուստի ձեր ստամոքսին եթէ չափէն աւելի ուտելիք տաք, կը բեռնաւորէք զայն անօգուտ նիւթերով, որոնք կը գրգռեն ու կը նեղեն զայն և երբեմն ալ կ՚աշխատի զանոնք դուրս տալու։

Ամենքդ ալ գիտէք թէ անմարսողութիւն ըսուածը ինչ է, բայց թերևս չէք գիտեր որ անմարսողութիւն մը շատ ծանր հետևանքներ կրնայ ունենալ։ Երբեմն մարդ կը մեռնի իսկ անկէ։

Պէտք է ուտել՝ ապրելու համար, եւ ոչ թէ ապրիլ՝ ուտելու համար։

Հարցումներ. — Սնունդն ի՞նչ բանի կը ծառայէ։ — Սնունդի մը օգտակարութեան պայմանները որո՞նք են։ — Ինչո՞ւ համար շատ ուտելու չէ։ — Մարսողութեան մը հետևանքը ի՞նչ կրնայ ըլլալ։ — Վերի առածը կրկնեցէք ու մեկնեցէք։

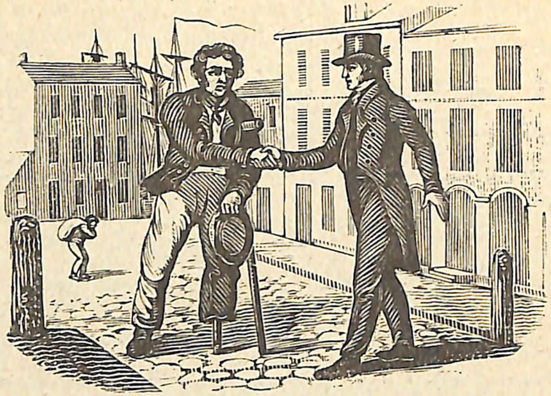

16

ԲԱՐԵՍԻՐՏ ԱՂՔԱՏՆԵՐ

Ծովեզերեայ գիւղ մըն է։ Գիշեր էր։ Ձկնորս Յակոբի կինը կրակին քով կ'աշխատի։ Տղաքը կը քնանան։ Մայրը մօտիկ կ'ընէ փոքրիկը՝ որ կը դողայ, և կը մտածէ ամուսինը՝ որ ծովուն վրայ է։ Սիրտը ահ ու դողի մէջ՝ դուրս կ'ելլէ. կ'ուզէ ծովուն եզերքը երթալ։

Քովի խրճիթին մէջ լոյս մը կը տեսնէ. հոն խեղճ ու հիւանդ այրի մը կը բնակի իր երկու զաւակներովը։

Ձկնորսին կինը ներս կը մտնէ. հիւանդն իր անկողնոյն վրայ պառկած է տժգոյն. տղայքը կը քնանան անկողինին քով. դեռ փոքր են ու մահուան ինչ ըլլալը չեն գիտեր։

Եւ ձկնորսին կինը կը գթայ անոնց վրայ, զանոնք կ'առ-

նէ տուն կը տանի և իր անկողնին մէջ կը պառկեցնէ։ Եւ մինչդեռ հովը կը գոռայ դուրսը, կինն ինքնիրեն կ'ըսէ. «Էրիկս ի՞նչ պիտի ըսէ. խեղճ մարդը հազիւ կը հանի մեզ կերակրելու։»

Յանկարծ դուռը կը բացուի և ձկնորսը ներս կը մտնէ թրջած. «բան մը չկրցի բռնել» կ'ըսէ ու կը նստի։

Բայց կինը կը վարանի և չի համարձակիր ըրածը խոստովանիլ։ «Մեր դրացի այրին մեռաւ, կ'ըսէ կամաց մը տղայքը ի՞նչ պիտի ընեն։» «Խե՜ղճ տղայք, կ'ըսէ ձկնորսը։» Յետոյ, վարանելով, կարծես վախնալով որ կինը կը մերժէ, կ'ըսէ. «Ինծի նայէ, կնիկ, արդէն չորս զաւակ ունինք, եթէ երկու հատ ալ աւելնայ՝ բան մը չէ։ Ասկից զատ եթէ պէտք ըլլայ քիչ մը քիչ կ'ուտենք։ Ի՞նչ կ'ըսես, սա տղայքը մեր տունն առնե՞նք։ Այն ատեն կինը ոտք ելաւ՝ աչքերը արցունքով լեցուած, անկողինին վարագոյրները բացաւ ու ըսաւ. «Տե՛ս արդէն հոս են»։ Նայէ ետքը ինչ եղաւ. Աստուած ձկնորսը օրհնեց և շատ հարստացաւ։

17

ԵՐԳ ՓՈՔՐԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑ

ՊԱՐԸ

Մենք ամենքնիս ալ ձեր առջև ենք կանգներ,
Կը մտածէք անշուշտ թէ շատ փոքր ենք դեռ։

Բայց թողէք որ պատմենք գործեր մեր անբաւ,
Թէպէտ անոնք փոքրիկ, սակայն միշտ են լաւ։

Դուք կը տեսնէք զիս որոշեալ ճիշդ ժամուն,
Որ դարակիս առջև նստած եմ ժպտուն։

Ձեռքերս մաքուր միշտ պահելու տանիմ խնամ,
Որպէս զի, երբ տեսնէք զանոնք չամչնամ։

Ե՛ս ալ կ'երթամ իմ դասարան հանդարտիկ։
Երբ դասատուն ըսէ, կեցի՛ր կամ անցի՛ր,

Ես դասատուիս ամէն ըսած խօսքերուն
Այո՛, կ'ըլլամ յոյժ մտադիր և արթուն։

Լաւ կ'աշխատիմ սորվիլ դասերս ամենայն,
Գիտեմ կարդալ, գրել, հեգել քերական։

Թէ պատահմամբ վնասեմ տղու մը երբեք,
Զուարթութեամբ կ'ըսեմ. «Խնդրեմ, ներեցէք.»

Խոնարհութեամբ գլխարկս հանեմ ճիշդ այսպէս,
Երբ ընկեր մը կամ բարեկամ տեսնեմ ես։

Մի՛ կարծէք որ ես ալ կ'ուզեմ առ ընկեր
Խաղի ատեն՝ դպրոցի մէջ գէշ խօսքեր։

Ուխտենք ըլլալ ժիր, մաքրասէր և ըզգօն,
Յիշենք յաւէտ մեր դպրոցին այս կանոն.

«Ինչ որ կ'ուզէք որ ուրիշներ ընեն ձեզ,
Պէտք է անոնց համար ընէք դուք նոյնպէս։»

18

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐ ԱԲՐԱՀԱՄՈՒ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

Կեանքիս մէջ շատ մը ճշմարիտ գիտնականներու պատահեցայ, բայց իմ կարծիքս այն է թէ հայր Աբրահամ, որ փոքրիկ քաղաքի մը մէջ պարզ արհեստաւոր մըն էր, ճանչցած մարդոցս ամէնէն կատարեալն էր։ Իրաւ է որ ամէն բան չէր գիտեր, բայց ամէն բանի խելքը կը հանէր և գիտցածն ալ աղէկ գիտէր, վասն զի ինքնիրենը սորված և գուշակած էր։

Երեք տարիի չափ ճամբորդած է և այդ ժամանակէն մեծ օգուտներ քաղած էր։ Հիւսիսէն հարաւ և արեւելքէն արեւմուտք պտտած էր, և օրական հացը վաստկելու համար ձեռքերովը աշխատած ատեն՝ աչքերովն ու ականջներովն ալ շատ բան սորված էր։

«Գաղտնիքս շատ պարզ է, կ'ըսէր. երբեք չէ եղած որ արտէ մը անցնիմ՝ առանց հոն բուսնող տունկերը, հոն արածուող կենդանիները դիտելու և առանց հոն աշխատող մարդուն հետ քանի մը բարեկամական խօսք ընելու։ Նոյնպէս ալ երբեք մեծ կամ պզտիկ քաղաք մը դուրս չեմ ելած՝ առանց կրցածիս չափ ուշադրութեամբ դիտելու հոն շինուած բաները»։

Ասով հայր Աբրահամ կրցեր է ամէն տեսակ գործերու ձեռնարկել։ Ագարակներ, մանարաններ, ջաղացքներ, զտարաններ, շոգենաւեր շինած էր։

Տղա՛յք, Հայր Աբրահամու օրինակը գեղեցիկ օրինակ մըն է և կ'արժէ որ իր օրինակը միտք պահէք։

Բոլոր այն բաները, զորս կը տեսնէք, կրնան ձեզի համար դիտողութեան և ուսումնասիրութեան առարկայ մը ըլլալ։

Երբ կարասի մը, գործիք մը, տուն մը կը տեսնէք, պէտք է մտածէք թէ այդ բանն ի՞նչպէս, ինչո՞վ և ինչո՞ւ շինուած է, պէտք է աշխատիք ինքնիրեննիդ գտնել զայն, և եթէ չկարենաք՝ գիտցողներուն հարցնելու է։

Երբ մեծ կամ պզտիկ կենդանի մը, ճճի մը տեսնէք, պէտք է հասկնաք թէ այն կենդանին ի՞նչ կերպով ինքզինքը կ'ապրեցնէ և ի՞նչպէս կը սնանի, ի՞նչպէս կը շարժի. երբ տունկ մը կը տեսնէք, պէտք է սորվիք թէ գետնէն ի՞նչպէս կ'ելլէ, ի՞նչպէս կ'աճի. պէտք է դիտէք անոր տերեւները, ծաղիկներն ու պտուղները։

Գիւտեր ընելու միակ դրութիւնը դիտողութիւնն է։ Մի՛ մոռնաք Տընի Բաբէնի օրինակը։

19

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿՄԱԽՔԸ

Մարդկային մարմինը կը բաղկանայ կակուղ մասերէ, այն է *միսերը*, զորս կը բռնեն կարծր մասեր, այսինքն *ոսկորները*։

Ոսկորները զանազան ձեւով ու զանազան մեծութեամբ

կտորներ են, որոնք իրարու կցուելով՝ կը ձեւացնեն ճշմարիտ ատաղձ մը որ *կմախք* կը կոչուի։

Կմախքին վերի ծայրը կը գտնուի գլուխը, որու գլխաւոր մասն է *գանկը*. ոսկորէ տուփ մը, որու մէջ ուղեղ կայ։

Գլուխը բռնողն է *ողնաշարը*, զոր կազմող փոքրիկ ոսկորները *ողն* կը կոչուին։

Ողնաշարը կմախքին գլխաւոր մասն է. ատոր համար բոլոր ոսկոր ունեցող կենդանիները *ողնաւոր* կը կոչուին և ոսկոր չունեցողները *անողնաւոր*։

Ողնաշարին միացած են *կողերը*, բարակ ոսկորներ, որոնք մէյմէկ կէս շրջանակ կը ձեւացնեն և առջեւի կողմէն կը միանան *կրծոսկր* կոչուած տափակ ու երկայն ոսկորի մը, այս ոսկորներուն ամբողջութիւնը տեսակ մը վանդակ կը ձեւացնէ, որ *կուրծք* կը կոչուի։

Կուրծքին վերի կողմը և դէպ ի ետին երկու եռանկիւն ոսկորներ կան, որոնք *թիկունք* կը կոչուին։ Առջեւի կողմը կրծոսկրէն թիկունքը հորիզոնական ձեւով երկնցած ոսկորները *ուսոսկրներ* են, որոնք մարդուս ուսերը կը ձեւացնեն և որոնց կցուած են *վերին անդամները*։ Վերին անդամներէն իւրաքանչիւր կը բաղկանայ *բազկոսկրէն*, որ բազուկը կը ձեւացնէ, *արմուկէն*, որ երկու ոսկորէ ձեւացած է և *դաստակէն*, որու բազմաթիւ ոսկորները ձեռքը կը կազմեն։

Ողնաշարին վարի ծայրը կը գտնուի *կոնքը*, որու ոսկորներուն ձեւը ուսոսկրներու և թիկունքներու ձեւին շատ կը նմանի։ Կոնքին միացած են *ստորին անդամները*, որոնց ոսկորները մեծ նմանութիւն ունին վերին անդամներու ոսկորներուն հետ։ Ազդրը, բազուկին պէս, մէկ ոսկորէ ձե-

ւացած է, որունք արմուկին պէս, երկու ոսկորէ, իսկ ոտքը, ձեռքի պէս, բազմաթիւ մանր ոսկորներէ ։

Վերին և ստորին անդամներու ոսկորները ամենամեծ դիւրութեամբ կը շարժին մկանանց ազդեցութեամբ ։ Ոսկորներու իրարու միացած մասերը, որք յօդուած կը կոչուին, ճշմարիտ ծխնիներ են, որ կանոնաւորաբար կը շարժին իրարու մէջ ։

20

ՇՆՉԱՌՈՒԹԻՒՆ

— Կրնա՞ս ըսել ինծի, Սարգիս, թէ քանի ժամ կրնաս անօթի ու ծարաւ կենալ ։

— Առ նուազն հինգ ժամ, պարո՛ն ։

— Լաւ, իսկ առանց շունչ առնելու ։ Փորձենք մէյ մը ։ Բերանդ գոցէ, քիթդ սեղմէ մինչև որ ես կը բաւէ ըսեմ ։

— Ո՛հ, պարոն, շունչ չեմ կրնար առնել, պիտի խեղդուիմ ։

— Ուրեմն փորձով կը տեսնես որ օդը ուտելիքներէ և խմելիքներէ աւելի կարևոր է մարդուս, քանի որ ժամերով կրնաս անօթի կենալ, բայց վայրկեան մը չես կրնար առանց շնչառութեան ապրիլ ։

Ըսել է ապրելու համար օդ պէտք է. բայց միայն այսչափը բաւական չէ, այն օդն ալ մաքուր ըլլալու է ։

Կարելի է իմացած էք որ գոց սենեակի մը մէջ ածուխ վառելով մեռնողներ եղած են. այն խեղճերը խեղդուած են, վասն զի ածուխը վառած ատեն՝ ածխային թթու կոչուած կազ մը դուրս կու տայ, որ չի շնչուիր ։ Շնչառութիւնն ալ շատ կը նմանի ածուխ վառելու, շնչառութեամբ մաքուր օդ կը շնչենք ու ածխային թթու դուրս կու տանք ։ Ասոր համար սենեակի մը օդը շուտ կ'ապականի, երբ անոր մէջ բազմաթիւ անձեր կան ։

Կը պատմուի որ ատենով Հնդիկները օր մը պզտիկ բանտի մը մէջ 146 մարդ բանտարկեր էին և վեց ժամ վերջը 123ը մեռեր են ։

Գիտե՞ս, Սարգիս, ինչո՞ւ համար գրօսանքի ատեն դասարանին դռները ու պատուհանները կը բանանք ։

— Մեր թոքերէն ելած գէշ օդը դուրս ընելու և անոր տեղ մաքուր օդ ներս առնելու համար ։

— Շատ աղէկ ։ Ասոր համար շատ կարևոր է նստելու սենեակներուն, ննջարաններուն և մանաւանդ հիւանդաց սենեակներուն օդը փոխել ։ Բնակարան մը որչափ փոքր ըլլայ, անոր մէջ բնակողները որչափ բազմաթիւ ըլլան, այնքան աւելի յաճախ պէտք է փոխել անոր օդը ։

Հոն ուր օդ չի մտներ, հիւանդութիւն կը մտնէ ։

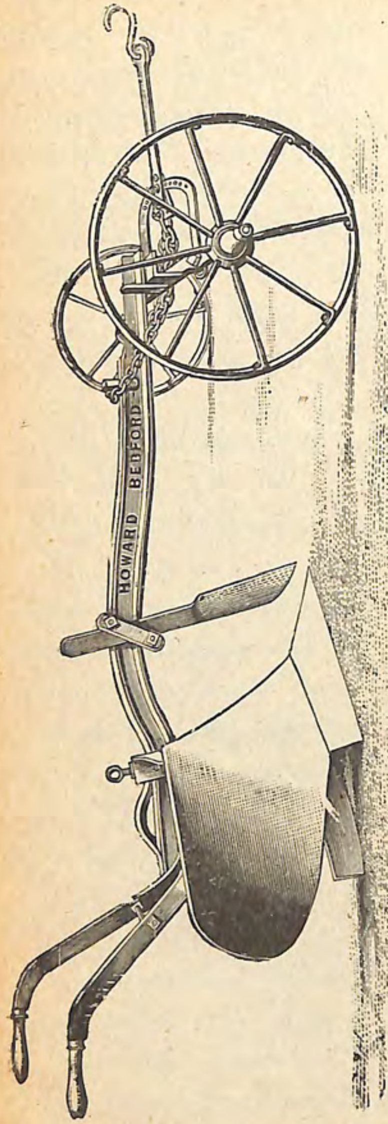

21

ՀՈՂԱԳՈՐԾԸ

Հողագործութիւն ըսելը արտերը մշակել ըսել է։ Արդարեւ հողագործութիւնը արտերը մշակելու և կարելի եղածին չափ աժան և կարելի եղածին չափ մարդուս շատ օգտակար բերքեր հասցնելու արհեստն է։

Հողը մշակողին հողագործ կամ երկրագործ կ'ըսեն։

Հողագործ մը հողատէր է, երբ մշակած արտը իրն է։

Եթէ կ'ուզէք, տղա՛յքս, համառօտակի աչքէ անցնենք հողագործին զանազան աշխատութիւնները։

Բան մը տնկելէ կամ ցանելէ առաջ, պէտք է հողը պատրաստել այդ տունկը կամ սերմը ընդունելու, այսինքն պէտք է հանել անոր մէջէն վերջին հունձքէն մնացած ցօղունները, պէտք է հերկել ու աղբով պարարտացնել զայն,

և եթէ տակաւին մշակութեան գործածուած չէ, պէտք է մաքրել զայն։

Հողագործը, հունտը ցանելէ ետքը, պէտք է տունկերուն աճումին հսկէ, գէշ խոտերը հանէ, պէտք եղած ատեն ջրէ ու վնասակար ճճիները մեռցնէ։

Երբ հունձքի ատենը գայ, պէտք է խոտերը կտրէ, բոյսերը հնձէ, պտուղները քաղէ, և յետոյ քաղած հունձքերուն պահպանութեան հսկէ ու ծախելու աշխատի։

Պէտք է խնամք տանի ընտանի կենդանիներու բազմանալուն ու պարարտանալուն։

Բոլոր այս աշխատութեանց համար շատ մը ծանօթութիւններ ունենալու է զորս հիմայ պիտի թուենք։

Հողագործը պէտք է ճանչնայ հողին տեսակը, որպէս զի յարմար մշակութիւն մը տայ անոր և կարելի եղածին չափ պտուղ քաղէ անկէ։

Պէտք է հողը պարարտացնող զանազան մարմիններն ու անոնց յատկութիւնները գիտնայ, որպէս զի զանոնք յարմար ատենին ու պէտք եղած չափով գործածէ այն հողերուն ու այն տունկերուն համար, որոնք պարարտութեան պէտք ունին։

Պէտք է ճանչնայ տունկերը և գիտնայ անոնց պէտք եղած սնունդ ու պահանջած խնամքները։

Պէտք է ընտանեցած ըլլայ ամէն տեսակ երկրագործական աշխատութեանց և բոլոր այն գործիքներուն ու մեքենաներուն, որոնց շնորհիւ աշխատութիւնը շուտ ու աժան կը կատարուի։

Պէտք է գիտնայ թէ ինչպէս խնամելու է իր պահած կենդանիները, մշակած տունկերն ու ցանած հողը։

Պէտք է գիտնայ գնել ու ծախել, հետեւաբար վաճառական ու հողագործ ըլլալու է միանգամայն։ Անկից զատ պէտք է բոլոր գնածն ու ծախածը, հողին բոլոր արտադրածն ու ապրուածը կանոնաւոր տետրակներու մէջ արձանագրէ։

Հողագործը այս մասնաւոր ծանօթութիւններէն զատ ուրիշ ծանօթութեանց ալ կը կարօտի. օրինակի համար լաւ հողագործ մը պէտք է քիչ մը տարրաբանութիւն, քիչ մը տնտեսագիտութիւն գիտնայ։ Անկից զատ երկրագործութիւնն ալ ամէն արհեստներու և գիտութեանց պէս՝ անդադար կը յառաջդիմէ. ուստի պէտք է որ հողագործն այդ յառաջդիմութեանց հետամուտ ըլլայ, եթէ չուզեր ուրիշները իրմէ աւելի բերք արտադրեն ու իրմէ աժան ծախեն։

Վերջապէս մեծ հողատէր մը պէտք է անանկ յատկութիւններ ունենայ, որոնցմով իր գործածած մարդիկը գերազանցէ. իր օգնականներուն ու ծառաներուն համար գործունեայ ու անձնուէր վարպետ մը, լուսամիտ առաջնորդ մը, բարի օրինակ մը ըլլալու է։ Պէտք է ամէնէն կանուխ ելլէ, ամէն անգամ որ դժուարութեան մը հանդիպի՝ պէտք է ինքն ալ աշխատի, ամէնուն ըրածին պէտք է հսկէ և իրիկունը ամէնէն վերջը պէտք է պառկի։

Հողագործութիւնը, որ մարդկային կեանքին հիմն է, ճշմարիտ հարստութեան աղբիւրն է։

22

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԸ

Վաճառական մը կար, որ արկածով մը մէկ թեւն ու մէկ սրունքը կորսնցուցած ըլլալով, փայտէ թեւ մը ու սրունք մը ունէր։

Օր մը գնաց իր եղբայրը տեսնելու, որ գիւղ մը կը բնակէր։

Գիշերը, պառկելու ատեն, իրեն ընկերացաւ տեղացի ծառայ մը, որ անմիտ տխմարին մէկն էր։

Վաճառականը թիկնաթոռի մը վրայ նստաւ հանուելու համար, փայտէ թեւին փոկերը քակեց ու ծառային ըսաւ։

— Սա թեւս հանէ ու սեղանին վրայ դիր։

Ծառայն, ապուշ կտրած, հնազանդեցաւ։

— Սրունքս ալ հանէ ու թեւիս քովը դիր։

Խեղճ ծառայն, այսպէս վաճառականին մարմնոյն կտոր կտոր ըլլալը տեսնելով, հնազանդեցաւ վախէն սարսափած։

— Հիմայ գլուխս ալ հանէ, պիտի քնանամ, ըսաւ վաճառականը պոռալով։

Սարսափահար ծառայն կարծեց որ դիմացինը սատանան էր և անմիջապէս ցատկեց պատուհանէն վար, որ բարեբախտաբար բարձր չէր։

23

ՋՐԱՄԲԱՐԸ

Ղուկաս և Նշան, երկու գիւղացի գործաւորներ, առտու մը բժիշկի մը տունը գացին՝ մաքրելու և նորոգելու համար հին ջրամբար մը, որ շատոնց ի վեր գոց մնացած էր։ Ղուկաս իր ելարանն անոր մէջ երկնցուց ու կը պատրաստուէր վար իջնել։ «Ի՞նչ կ'ընես, ըսաւ ծերուկ բժիշկը։ — Ջրամբարին մէջ կ'իջնեմ։ — Խե՞նդ ես, ի՞նչ ես... Նախ և առաջ մեծկակ գաւազանով մը ջրամբարին տակի ջուրն ու տիղմը խառնէ, ետքը չուանի մը ծայրը մոմ մը կապէ և վառելով՝ վար իջեցուր։ Հոն ուր մոմը չի վառիր, մարդ մըն ալ չի կրնար շունչ առնել։ Եթէ մոմը աղէկ մը վառի, այն ատեն վար իջիր, ան ալ մէջքդ հաստատուն չուան մը կապելով, որպէս զի եթէ բան մը պատահի, կարենան զքեզ անմիջապէս վեր քաշել։ Ամէնքդ ալ սա՛նկ էք, չարունակեց բժիշկը բարկանալով։ Ձեր արհեստին վտանգները չէք գիտեր. օրին մէկն ալ փորձանք մըն է կը պատահի»։ Այն միջոցին հիւանդ մը գալով՝ բժիշկը իր սենեակը գնաց։

«Եկո՛ւր սա ջուրը խառնենք, ըսաւ Նշան։ — Գնա՛ բանդ ըսաւ Ղուկաս։ Հազար անգամ ջրամբարներու մէջ իջեր եղեր եմ առանց մոմ վառելու և առանց ջուրը խառնելու, և կը տեսնես որ ողջ առողջ եմ»։ Եւ ջրամբարին մէջ իջաւ։ Հազիւ թէ տակը իջեր էր՝ գլուխը դարձաւ ու գետին ինկաւ։ Գործաւորները սովորաբար անխոհեմ են, բայց իրենց ընկերներուն օգնելու չեն վարանիր երբեք։ Նշան ալ չի վա-

րանեցաւ, և օգնութիւն աղաղակելով՝ հաստ չուան մը առաւ ու ջրամբարին մէջ իջաւ. չուանը շուտ մը Ղուկասի մէջքէն անցուց և աճապարանօք վեր ելաւ ամգունած ու շունչը բռնուած։

Բայց իր աղաղակները լսուեր էին։ Ղուկասը վեր քաշեցին. գետինը պառկեցուցին. մեռած կ'երեւար։ Բժիշկը վազեց եկաւ, Ղուկասը քննեց, հագուստներուն կոճակները քակեց։ «Շուտ տուն գացէք և սպունգ մը կամ սաւանի կտոր մը և քիչ մը օղի, քացախ կամ քօլօնիայի ջուր բերէք։ Գրասեղանին վրայէն ալ սագի փետուր առէք»։ — Սպունգը թրջելով՝ Ղուկասի կուրծքը շփեց, փետուրով կոկորդն ու ունգունքը խախտեցուց. քացախ հոտոտել տուաւ Ղուկաս չէր շարժեր։ Այն ատեն ծերունի բժիշկը ծռեցաւ և կամաց մը անոր թոքերուն մէջ օդ փչեց։ Վերջապէս Ղուկաս աչքերը բացաւ. ազատած էր. բժիշկը ճանչցաւ և գլուխը շնորհակալ եղաւ անոր։ «Տեսա՞ք հիմայ, ըսաւ բժիշկը, պատիժդ գտար, բայց փառք տո՛ւր Աստուծոյ որ աժան ազատեցար»։

24

ՍԱՌՈՅՑԻՆ ՎՐԱՅ

Մէզար անունով տասներկու տարեկան տղայ մը քանի մը ընկերներու հետ սառած գետի մը վրայ կը խաղար, երբ

յանկարծ ընկերներէն մէկուն ոտքին տակ սառոյցը կոտրեցաւ և տղան ջուրն ինկաւ։

Սէզար անոր քով վազեց, ձեռքէն բռնեց ու աշխատեցաւ ծակէն դուրս քաշելու զայն. բայց իր մարմնոյն ծանրութիւնը սառոյցը կը կոտրէր, ծակը կը մեծնար և ինքն ալ ջուրը պիտի իյնար. արդէն մէկ ոտքը սառոյցի կտորներուն մէջն էր։ Առանց շուարելու՝ ետ քաշուեցաւ ու ոտքն ազատեց, բայց հասկցաւ որ չպիտի կրնայ ընկերն ազատել ինքնիրեն։

Ուստի միւս ընկերներն ալ կանչեց, բայց որպէս զի անոնց օգնութիւնը բանի մը ծառայէ, պատուիրեց որ ամէնքը մէկէն չմօտենան, այլ շղթայ մը ձեւացնել տալու գետին եղերքէն մինչև իր եղած տեղը. ինքն ալ մէկ ձեռքը այն շղթային տալով, միւս ձեռքովը բռնեց խեղդուելու վրայ եղող խեղճ տղուն թեւը և այսպէսով յաջողեցաւ ազատել զայն։

25

ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ ԲՆԱԶԴԸ

Եթէ շատ մը կենդանիներու սովորութիւններն ուշի ուշով դիտենք, խել մը զարմանալի բաներ կը տեսնենք։

Ոմանք հիանալի վարպետութիւններ կը բանեցնեն իրենց որսը բռնելու, կամ պաշարը պահելու համար. ոմանք ալ զարմանալի միջոցներ ի գործ կը դնեն ինքզինքնին օդէն, ձիւնէն պաշտպանելու, և անվտանգ ապրելու համար։

Ագուէսը աքաղաղի ձայն կեղծելով՝ հաւերը կը խաբէ. կատուն քնանալ կը ձեւացնէ ու մուկերը կը խաբէ. նապաստակը մէյ մը մէկդի, մէյ մը մէկալ դի վազելով՝ շունը կը շուարեցնէ. ոզնին գնդակի պէս կը գլորի և թշնամին չկրնար ուտել զայն. սարեակը իր մամռաշէն բոյնը կանաչ ոստերու վրայ դնելով՝ անոնց հետ աներեւոյթ կ'ըլլայ. մրջիւնն իր ամբարած հատիկները կը կրծէ, որպէս զի չբուսնին. մեղուն իր բջիջը կը գոցէ, որպէս զի մեղրը չթթուի։

Ըսել է որ կենդանեաց բոլոր շարժումներուն և ըրածներուն շարժառիթն ապրելու համար Աստուծմէ անոնց տրուած բնազդն է։

26

ԳԻԾԵՐԸ

Գիծերը, մակերեւոյթներն ու ծաւալները երկրաչափական ձեւեր կը կոչուին։

Գիծը երկրաչափական ձեւերուն ամէնէն պարզն է, և որովհետև ընդհանրապէս ամէնէն պարզ բաները ամէնէն դժուար կը բացատրուին, դիւրին չէ պատասխանել սա հարցումին թէ գիծը ի՞նչ է։

Բարակ մազ մը գծին պատկերն է։ Մատիտի մը կամ գրչի մը ծայրին թղթին վրայ ձգած հետքն ալ կրնայ գա-

ղափար մը տալ մեզի թէ գիծ ըսելով՝ ի՛նչ հասկնալու ենք։ Գիծը միայն երկայնութիւն ունի. ո՛չ լայնութիւն ունի և ո՛չ հաստութիւն։

Գիծը խել մը իրարու միացած կէտերու շարունակութիւնն է։

Գիծը երկու գլխաւոր տեսակի կը բաժնուի. *ուղիղ* գիծ և *կոր* գիծ։

Ուղիղ գիծը մէկ կէտէ ուրիշ կէտ մը ամէնէն կարճ ճամբան է։ Ուղիղ գիծը ձևացնող բոլոր կէտերը միևնոյն ուղղութիւնը ունին, մինչդեռ կոր գիծ մը ձևացնող կէտերը անզգալաբար իրենց ուղղութիւնը կը փոխեն։ Սակայն ընդհանրապէս կոր գիծը խել մը ուղիղ գծի կտորներէ կազմուած կը համարուի։

Բեկեալ գիծ կը կոչուի այն գիծը որ քանի մը ուղիղ գծերէ կազմուած է, և *խառն* գիծ կը կոչուի այն գիծը որ ուղիղ և կոր գծերէ կը ձևանայ։

Երկու գիծ իրարու *զուգահեռական* են, եթէ իրենց մէկ ծայրէն մինչև միւս ծայրը հաւասարապէս հեռու են իրարմէ։ Զուգահեռականները որչափ որ երկնցնես, իրարու չեն հանդիպիր։

Մարմինները երեք դիրք կրնան ունենալ. *կանգուն*, *ծռած* կամ *պառկած*։

Օրինակի համար՝ կանգուն ծառ մը ո՛չ մէկդի կը հակի և ո՛չ միւս։ Ծռած ծառ մը մէկ կողմէն դէպի հորիզոն պառկած է։ Պառկած ծառ մը հորիզոնին ուղղութեանը մէջ կը գտնուի։ Ծառին գագաթէն մինչև ոտքը բարձրութիւն կը կոչուի։ Երբ ծառը կանգուն է, այդ բարձրութիւնը ծառին երկայնութեանը հաւասար է։ Եթէ ծառը ծռի, բարձրու-

թիւնը կը քիչնայ, և երբ գետինը պառկի, ամենևին բարձրութիւն չի մնար։

Վերէն վար գիծ մը *ուղղաձիգ* կը կոչուի. և անոր օրինակն է կապարալարը կամ վերէն վար ձգուած մարմին մը պէտք է ծանր ըլլայ, որպէս զի հովը չտանի։

Պառկած գիծը *հորիզոնական* կը կոչուի. անոր օրինակն ալ հանդարտ ջուրին երեսն է։

Ծռած գիծը որ *հակեալ* կամ *շեղ* գիծ կը կոչուի, խել մը դիրքեր կրնայ ունենալ և աւելի կամ նուազ ծուռ ըլլալ. ամէն գիծ որ ո՛չ ուղղաձիգ է և ո՛չ հորիզոնական, հակեալ է։

Երկու գիծ իրարու *ուղղահայեաց* են, երբ իրարու վրայ շիտակ իջած են, իրենց դիրքը ինչ կ'ուզէ ըլլայ։

ԱՆԿԻՒՆՆԵՐ. — Երկու գիծ երբ իրար հանդիպին՝ անկիւն մը կը ձևացնեն։ Անկիւն մը կազմող երկու գիծերը իրարմէ ո՛րչափ հեռու ըլլան, անկիւնն այնքան մեծ կ'ըլլայ։

Անկիւնն *ուղիղ* կ'ըսուի, երբ զայն ձևացնող երկու գիծերը ուղղահայեաց ըլլան։

Անկիւնը *բութ* կ'ըսուի երբ ուղիղ անկիւնէ մը աւելի բաց ըլլայ, և *սուր* կ'ըսուի, երբ ուղիղ անկիւնէ մը աւելի գոց ըլլայ։

Անկիւնի մը երկու գիծերուն իրարու հետ միացած տեղը *գագաթ* կը կոչուի։

ՇՐՋԱՆԱԿ. — Շրջանակը գոց կոր գիծ մըն է որուն բոլոր կէտերը հաւասարապէս հեռու են ներքին կէտէ մը, որ *կեդրոն* կը կոչուի. Կեդրոնէն մինչև շրջանակը քաշուած ուղիղ գիծը *ճառագայթ* կը կոչուի։ և կեդրոնէն անցնելով շրջանակին երկու զանազան կէտերն իրար միացնող ուղիղ

գիծը տրամագիծ կ'ըսուի. մէկ տրամագիծը երկու ճառագայթի հաւասար է։

Գիտէք թէ ի՛նչ է աղեղ մը. ատենօք զէնք էր և այսօր տղոց խաղալիք։ Երկրաչափութեան մէջ աղեղը շրջանակի կտոր մըն է. աղեղին մէկ ծայրէն միւսը քաշուած ուղիղ գիծը լար կը կոչուի, և աղեղի մէջտեղէն լարին մէջտեղ քաշուած ուղիղ գիծը, որ ուղղահայեաց է լարին, նետ կը կոչուի։

Հարցումներ. — Ի՞նչ է գիծը. Ի՞նչ է ուղիղ, կոր, բեկեալ, խառն գիծը։ — Երկու գիծ ե՞րբ զուգահեռական են։ — Մարմին մը ե՞րբ կանգուն է, ե՞րբ հակեալ և ե՞րբ պառկած է։ Մարմնոյ մը բարձրութիւնը միշտ նո՞յնն է։ — Կանգուն կամ ուղղաձիգ գծին օրինակն ի՞նչ է. պառկած կամ հորիզոնական գծին օրինակը ո՞րն է։ — Երկու գիծ ե՞րբ իրարու ուղղահայեաց են։ — Ո՞րոնք են երեք տեսակ անկիւնները։ — Ի՞նչ է շրջանակը — ճառագայթը — կեդրոնը — տրամագիծը — աղեղը — լարը — նետը։

27

ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՐՆԱՐ ԲԱԼԻՍԻ

Յարատեւութիւնը, այսինքն նպատակ մը որոշելով, անոր մէջ յարատեւելու համար հաստատուն միտք մը ունենալը, աւելի օգտակար ձիրքերէն մէկն է։ Ենթադրեցէք

մարդ մը, որ ամէն տեսակ տաղանդ ունի, բայց յարատեւութիւն չունի. իր գործերուն մէջ այնչափ չպիտի յաջողի որքան ուրիշ մարդ մը, որ իրեն չափ խելացի չէ, բայց հաստատ միտք և կամք մը ունի։

Պերնար Բալիսի յարատեւութեան գեղեցիկ օրինակ մը եղած է մարդկային ցեղին համար։

Պէրնար Բալիսի որ աղքատ ծնողաց զաւակ էր, Աժէնի մէջ ապակիի գործարան մը մտաւ իբր աշակերտ, և հոն սորվեցաւ ապակիի վրայ նկարչութիւն ընել։ Այս արհեստին մէջ յաջողակ ըլլալու համար գծագրութիւն գիտնալը անհրաժեշտ էր. երիտասարդ գործաւորը գծագրութեան պարապելով՝ սորվեցաւ նաև յատակագիծեր շինել ու տեղեր չափել։ Այսպիսով երկու արհեստ ունեցաւ, որոնց շնորհիւ կրցաւ ամբողջ Ֆրանսայի ու Գերմանիայի մէջ ճամբորդութիւններ ընել։ Իր անցած բոլոր երկիրները դիտողութեանը առարկայ եղան իրեն համար։ Չկար քիչ շատ հետաքրքրական բան մը, որ վրիպէր իր աչքէն։ Իր գործերը կարդացողը կը զարմանայ անոր ունեցած հմտութեանը։

Օր մը իտալական Ֆաէնցայէ սքանչելի պնակ մը նուէր ընդունեց, այդ պնակին վրայ գրանկմնտիկոնէ գոյներով շնորհալի պատկերներ կային։

Բալիսի ուզեց անոր նմանը շինել։

Այս բանը դիւրին չէր, վասն զի ո՛չ բրուտի արհեստէն կը հասկնար և ո՛չ գրակոնտիկոն շինել գիտէր։

Սակայն գործի սկսաւ։ Ամէն տեսակ նիւթեր փշրել կ'ընէր, իրարու կը խառնէր, հողէ ամաններն անոնցմով կը ծեփէր և ամէնքը մէկանց բրուտի փուռի մը մէջ դնելով՝ համբերութեամբ իր փորձին արդիւնքին կը սպասէր։ Այսպէս

ամբողջ տարի մը աշխատեցաւ՝ առանց բան մը գտնելու։
Վերջապէս օր մը ճերմակ գրանկոնտիկոն մը գտաւ, մեր
այս օրուան պնակները ծածկող գրանկոնտիկոնին նման։

Բալիսի, այս առաջին փորձէն քաջալերուելով, իր ձեռքովը փուռ մը շինեց և իր փորձերը շարունակեց յամառութեամբ։ Քսան անգամէն աւելի իր փորձերը ի դերեւ ելան։ Որովհետեւ իր փուռը միշտ հաւասար տաքութեամբ տաքցնելու կերպը չէր գիտեր, երբեմն իր ամաններուն մէկ կողմը կ'այրէր և միւսը չէր եփեր, երբեմն ալ զանազան գոյներ ձեւացնելու յատկացեալ նիւթերն իրար կը խառնուէին. անգամ մը փուռին գմբեթը փլաւ. ուրիշ անգամ մըն ալ փոշին աւրեց իր շինած պնակները, որոնք գրեթէ աւարտած էին։

Իր կինը, տղաքը, դրացիները խենդ կը համարէին·
զինքը և կը խնդային իր վրայ, երբ ան իր բոլոր ոյժն և
ունեցածը կը սպառէր իր գործն ի գլուխ հանելու համար։
Օր մը ստիպուեցաւ մինչև անգամ իր կարասիներն ու սեն-
եակին տախտակները վառել, որպէս զի փուռը չմարի։

Այսպէս տասնըվեց տարի աշխատեցաւ, բայց այն ա-
տեն կրցաւ մեծ քանակութեամբ շինել այն գեղջկական պը-
նակներէն, որոնք այսօր ոսկիէ պնակներ աւելի սուղ են,
և որոնց վրայ գորտեր, մողէզներ, ձուկեր, խեցիներ նկար-
ուած են այնքան ճիշդ գոյներով և այնքան բնական դիրքի
մէջ որ կարծես թէ ողջ են։

Ահա յարատեւութեան գեղեցիկ օրինակ մը։

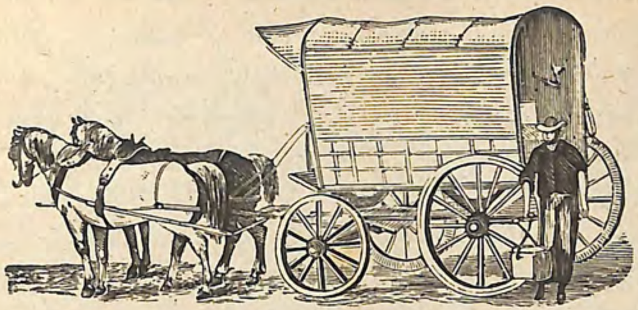

28

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Իրաւցնէ գեղեցիկ կառք մըն էր, ներսէն կարմիր ու դուրսէն կանանչ ներկուած, և Յարութիւն, Յակոբ ու Գրիգոր խաղալիքներ ծախող խանութպանին պատուհանին առջեւ կեցած՝ հիանալով կը դիտէին զայն։ «Նայեցէք, կ'ըսէր Յարութիւն, չորս անիւներուն վրայ պղնձէ շրջանակներ անցած են։ — Հապա առջեւի ձի՞ն. իրաւցնէ կառքի մը պէս շարժուն է, կը յաւելուր Յակոբ։ — Ի՜նչ աղէկ կը խաղցուի անով, կ'եզրակացնէր Գրիգոր։ Միայն թէ այն գեղեցիկ կառքը մեծ պակասութիւն մը ունէր. գինը քսան դահեկան էր։

«Ինծի նայեցէք, ըսաւ Յարութիւն. ես տասը դահեկան ունիմ, դուք ալ հինգ հինգ դահեկան ունի՞ք» «Ունիմ» ըսին Յակոբ ու Գրիգոր միաբերան։ Ուրեմն այդ ստակները միացնենք, կառքը գնենք և մեր երեքինը թող ըլլայ։ —

«Աղէկ ըսիր»։ Տղաքը տուն գացին, սնտուկնին առին, խաղալիքներու խանութը վերադարձան և կառքը գնեցին։

Այն միջոցին հայր Ղուկաս իր պարտէզին դրան առջև կեցած՝ տղոց ուրախութիւնը կը դիտէր։ Տղաք կառքը ցուցուցին անոր և ըսին թէ ինչպէս գներ էին զայն։ «Հիմայ ես ալ սայլ մը աւազ գնեցի, ըսաւ հայր Ղուկաս։ Քանի որ փոքրիկ կառք մը ունիք, կ'ուզէ՞ք այն աւազը սա ճամբուն վրայ կրել մաս առ մաս»։ Տղաք ուրախութեամբ հաւանեցան և շուտ մը տեսան այս գործը։

«Փոքրիկ գործաւորներս, ըսաւ այն ատեն հայր Ղուկաս, ահա՛ ձեզի քսան փարա ձեր աշխատութեան համար։ Նայինք ինչպէս պիտի բաժնէք զայն»։ — Ատիկա քիչ մը դժուար է, ըսաւ Յարութիւն. 20ը երեքի չի բաժնուիր»։— «Ո՛չ, ըսաւ Յակոբ, դուն տասը դահեկան դրիր, Յարութիւն, ուրեմն տասը փարայ պիտի առնես. Գրիգոր ու ես հինգ-հինգ դահեկան դրինք, մենք ալ հինգ հինգ փարայ պիտի առնենք»։

«Աղէկ մտածեցիր, ըսաւ հայր Ղուկաս։ Գիտէ՞ք ձեր այդ ըրածը առևտրական ընկերութիւն մըն է։ Հիմայ զիս մտիկ ըրէք. ձեր սնտուկները միացուցիք՝ ամէնքդ մէկանց ընելու համար ինչ որ զատ զատ չէիք կրնար ընել։ Այսպէսով քսան դահեկանի ընկերական դրամագլուխ մը ունեցաք։ Այս դրամագլխով աշխատութեան գործիք մը գնեցիք, ան ալ կառքն է. այն կառքէն քսան փարա շահեցաք և այդ շահը ձեր մէջը պիտի բաժնէք իւրաքանչիւրին դրած դրամագլխին համեմատ։ Եթէ օր մը մեծնալով՝ երկրագործական, առևտրական կամ արհեստական գործի համար միանալու ըլլաք, ճիշդ հիմակուան ըրածնիդ պիտի ընէք։ Եւ նայեցէք որ այն

ատեն ալ հիմակուան պէս խելօք ըլլալով, առանց կռիւի շահածնիդ բաժնէք։

Հարցումներ. — Ի՞նչ է ընկերութիւնը առևտուրի և արհեստներու մէջ։ — Ի՞նչ է ընկերական դրամագլուխը։ — Ընկերական դրամագլուխի մը ձգած շահը ի՞նչ կերպով կը բաժնուի։

29

ԵՐԳՆ ԱՄԷՆ ՏԵՂ

Երգը բնածին է կենդանի էակներու մեծ մասին մէջ. երբեմն ուրախութիւն և զուարթութիւն կը յայտնէ, երբեմն ալ ցաւ ու տխրութիւն։ Չէ՞ք լսեր որ փոքրիկ թռչունները առտուն կանուխ կը սկսին գայլայլել ձեր տունին մօտ, պարտէզին մէջ. ամէնքը միաբերան կ'երգեն։ Անտառին մէջ սոխակին երգը միւս բոլոր թռչնոց երգերը կը խափանէ։ Ծամբուն խոտերուն տակ ճպուռը իր սուր աղաղակներովը ցորեններուն ու մարգերուն մէջէն բուսած մոլախոտները կը խեղդէ։

Երգը պէտք մըն է մարդուս համար։

Ի՞նչ կ'ընէ վաղայարոյց երկրագործն իր ակօսները պեղած ատեն, աշխատասէր հնձողն հրակէզ արտին մէջ, այգեգործը իր մշակած բուրին վրայ։ Ի՞նչ կ'ընէ հովիւն, որ միշտ կը պտըտի իր ոչխարներուն հետ։ Ի՞նչ կ'ընէ անխոնջ

երկաթագործը զինքը շրջապատող բոցերուն մէջ։ Ի՞նչ կ'ընէ անհամբեր ձկնորսը ծովուն եզերքը։

Կ'երգեն, և երգելով՝ իրենց վիշտերը կը թեթևցնեն, աշխատութեան ժամանակը կը փութացնեն, դանդաղ ժամերը կը կարճեցնեն։

Ջանձրացող մենակեացը իր անապատին մէջ, ճամբորդը իր մենութեան մէջ, ամենքն ալ կ'երգեն, և ահա այսպէս աշխատողներուն երգերը երկրի կեդրոնէն կը բարձրանան մինչև երկնի երեսը։

30

ԸՆԿՈՒԶԻ ԾԱՌԸ

Ընկուզի ծառին համար կը պատմեն
Թէ առաջուց շատ բարձր չէր գետնէն,
Անանկ որ ամէն ուզողն ալ կրնար
Փրցնել պտուղն ու անցնիլ երթալ։
Այս բանս դըժարը գալով ծառին՝
Ըսկսաւ գանգատ ընել Դիոսին.
Խնդրեց որ հասակն ա՛լ բարձրացնէ,
Դիոս ալ ուզեց որ կամքը ընէ։
Գեղացիք առտուն ելլեն տեսնեն որ
Կարճուկ ընկուզին՝ բարձր հասակաւոր
Անտառներու մէջ մեծցած ծառի պէս՝
Ծայրերն է հասեր երկինքը կարծես.

Որ հըպարտացած գլուխ շարժելով՝
Տերևներն ալ տըւեր դէպ ի հով։
Բայց ուրախութիւնն երկայն չքըշեց,
Գեղացին իր հին արհեստը յիշեց.
Ձեռք հասնելու ճարն հատած տեսնելով՝
Ըսկսաւ ձաղկել քարով ու փայտով,
Եւ այնչափ վեր վար զարկաւ ու կոտրեց
Որ պըտուղ, տերև, ճիւղ գետին փըռեց։
Խեղճ ընկուզենին խիստ ուշ իմացաւ
Որ շատ բարձրանալն իրեն դէշ եղաւ։

31

ԱՂԷԿ ՇԻՆՈՒԱԾ ՏՈՒՆ ՄԸ

«Ձեզի աղէկ լուր մը պիտի տամ, ըսաւ պարոն Թորոս իրիկուն մը սեղան նստած ատեն, նոր տուն մը պիտի շինենք»։ Ամբողջ ընտանիքը ուրախ էր. ամէնքը մէկ բերան կը խօսէին, ամէն մարդ իր փափաքածը կ'ըսէր։ Տիկին Թորոս կ'ուզէր որ խոհանոցին գետինը մաքուր աղիւսներով ծածկուած ըլլայ. աղջիկը՝ Արուսեակ, կ'ուզէր որ պատուհանները կանաչ փեղկեր ունենան և փոքրիկ Յակոբ կ'ուզէր որ տանիքին վրայ գեղեցիկ պատշգամ մը գտնուի։

«Այդպէս մի աճապարէք, ըսաւ հայրը խնդալով, մեր տունը զարդարելէ առաջ՝ նայինք որ առողջարար ըլլայ, որպէս զի հանգիստ ապրինք անոր մէջ։ Նախ դրսի ջուրերէն ազատելու համար՝ մառանին խորը ջուրի ճամբայ մը պիտի բանանք, և որպէս զի խոնաւութիւնը պատերուն վրայ չազդէ, հիմերն աղէկ կիրով պիտի շինենք։

Եկող շաբթու աշխատութիւնները պիտի սկսին. բայց մի կարծէք որ տունը շուտ մը պիտի աւարտի։ Նախ պէտք է կամաւոր մառաններ շինել, որոնք լուսամուտներ ունենալու են, որպէս զի օդը ներս մտնէ որ խոնաւ չըլլայ։ Այդ տեսակ մառաններու վրայ շինուած տուն մը աւելի առողջարար կ'ըլլայ և գետնայարկը այնչափ ցուրտ չըլլար։»

«Հայր, ըսաւ Արուսեակ, տունին երեսը դէպի հարաւ շինենք, ձմեռը արեւը շատ գեղեցիկ է։ — Բայց ամառն ալ մեր սենեակները հնոց կը դառնան. ասկից զատ միւս երեսն ալ դէպ հիւսիս կ'ըլլայ, այսինքն ցուրտ ու խոնաւ. ոչ. պէտք է տունը անանկ մը շինել որ մէկ երեսը արեւելք նայի և միւսը արեւմուտք, վասն զի արեւը առտուն ու իրիկունը միայն հարկաւոր է։

Առաստաղները բարձր, պատուհանները բարձր ու լայն պիտի ընենք։ Օդը և լոյսը մեր բարեկամներն են. պէտք է մեր բնակարանը բաց ըլլայ անոնց առջեւ, որպէս զի առողջութիւն և ուրախութիւն բերեն հոն։ Մանաւանդ օդը, մաքուր օդը լաւագոյն բժիշկը ան է, մանաւանդ որ այցելութիւնն ալ ձրի է։»

«Բարեբախտաբար դեռ գարուն է, ըսաւ Յակոբ. մինչեւ ձմեռ նոր տունը կը մտնենք»։ — Ո՛չ ըսաւ պարոն Թորոս։ Տունը ամառը պիտի շինուի, բայց շաղախները, գաճերը շուտ չեն չորնար։ Դէշ բան է պառկիլ թաց պատերով սենեակներու մէջ, որոնք յօդացաւերու շտեմարաններ են։ Պէտք է որ ձմեռն ալ անցնի և եկող տարի կը մտնենք մեր նոր տունը։ — Ա՜հ, հայրի՛կ, շատ ուշ է։ — Քեզի անանկ կ'երեւնայ, տղաս, վասն զի քու տարիքդ ունեցողները անհամբեր կ'ըլլան. բայց ամէնէն աղէկ բաները վնասակար կ'ըլլան, երբ անխոհեմութեամբ գործածուին. անոր համար խոհեմ ըլլալու է որ թաց պատերով սենեակներու մէջ պառկելով մարդս չհիւանդանայ։»

32

ԵՂԲԱՅՐԱԿԱՆ ՍԷՐ

Ցուրտ էր․ ձմեռն իր ձիւնեղէն վերարկուն ձգած էր երկրի վրայ․ սառուցեալ հով մը կը փչէր ուժգին։ Անտառի մը մէջ ծառի մը տակ նստեր էին երկու փոքրիկ տղաք, որոնց մեծը հազիւ տասներեք տարու կար։ Իրենց պատռտած հագուստներէն յայտնի էր որ հարուստի զաւակ չէին։

Մայրերնին ղրկեր էր զիրենք որպէս զի քիչ մը փայտ ժողվեն՝ իրիկուան համեստ կերակուրը եփելու համար։

Տղաք հնազանդեր էին։ Աշխատելու զբաղելով՝ միշտ կը քալէին, առանց նշմարելու որ կը հեռանան, և երբ իւրաքանչիւրը կրցածին չափ փայտ ժողվեց, չուարեցան ճամ-

ցին թէ ո՛ր կողմէն ետ դառնալու էին։ Անդադար տեղացած ձիւնը ճամբաներն ու ոտքի հետքերը կը գոցէր։ Աշխատեցան իրենց տունը տեսնել, բայց տերեւազուրկ ճիւղերէ զատ բան չտեսան իրենց շուրջը։ Պահ մը յոգնութիւն առնելու համար նստան։ Տեսնելով որ կ'սկսի մթնել, վախցան ու ոտք ելան․ մեծը ի զուր աշխատեցաւ ծառի մը վրայ ելլել՝ ճամբան գտնելու համար․ ձեռքերը ցրտէն թմրած էին ու վար կը սահէր։

Այն ատեն եղբօրը ձեռքէն բռնեց ու սկսաւ անտառին չորս դին վազել։ Երկար ատեն անօգուտ տեղը վազելէ ետքը, երկու տղաք ձիւներուն մէջ ինկան յոգնած։

Մթներ էր, պզտիկ եղբայրը կուլար․ անօթի էր ու կը մսէր։ Մեծը չէր լար, վասն զի չէր ուզեր եղբօրը ցաւն աւելցնել։

Յուսահատութեամբ կը մտածէր թէ մայրերնին ինչ անձկութեամբ իրենց կը սպասէր։ Պզտիկը կը հեծկլտար ու ցուրտէն կը դողդղար։ Այն ատեն մեծը իր վերարկուն հանեց, եղբայրն անոր մէջ պլլեց, ծառի մը տակ պառկեցուց և ինքն ալ անոր քով պառկեցաւ՝ աշխատելով որ զայն տաքցնէ։

Քիչ մը վերջը հեծկլտուքները դադրեցան․ քունը փոքրիկ տղուն արցունքները չորցուց։ Մեծն ալ քնացաւ․ բայց առտուն երբ իրենց մայրը՝ որ գիշերն ի բուն փնտռեր էր զանոնք, գտաւ իր տղաքը, պզտիկը միայն արթնցաւ, վասն զի մեծը սառած էր։

33

ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ԿԵՆԴԱՆԵԱՑ

Կենդանիները սովորաբար չորս խումբի կը բաժնուին, Ողնայարաւորք, Օղակաւորք, Թուլատարրք, եւ Կենդանաբոյսք։

ՈՂՆԱՅԱՐԱՒՈՐՔ. — Ողնայարաւորք այն կենդանիներն են որ ոսկոր, ողնաշար մը ունին. այս խումբը ընդհանրապէս չորս կարգի կը բաժնուի, Կաթնտուք, Թռչունք, Սողունք եւ Ձկունք։

Կաթնտուները, ինչպէս կովը, ոչխարը, այծը տաք արիւն ունին եւ իրենց ձագերուն կաթ կուտան։

Թռչունները, ինչպէս կաքաւը, բադը, սարեակը տաք արիւն, կտուց մը, փետուրներ ու երկու թաթ ունին։

Սողունները, ինչպէս օձերը, մողէզները, կրիաները պաղ արիւն ունին եւ օդին մէջ կ՚ապրին։

Ձուկերը, ինչպէս տառեխը, կամրախայտը, շանաձուկը, պաղ արիւն ունին եւ ջուրի մէջ կ՚ապրին։

ՕՂԱԿԱՒՈՐՔ. — Օղակաւորք այն կենդանիներն են որ ոսկոր չունին, եւ որոնց մարմինը տեսակ մը օղակներէ կազմուած է։

Այս խումբն ալ կը բաժնուի շատ մը կարգերու, որոց գլխաւորներն են ճճիները, ու վեց թաթ ունին, ինչպէս թիթեռնիկն ու մարախը, խեցեմորթք, որոնց մարմինը տեսակ մը խեցիով ծածկուած է, ինչպէս խեչափառը։

ԹՈՒԼԱՏԱՐՐԵՐ. — Երրորդ խմբին կը պատկանին թոյլ, առանց ոսկորի եւ առանց օղակի կենդանիները. ոմանք բոլորովին մերկ են, ինչպէս տզրուկը, ոմանք ալ կրային պատեան մը ունին, որ զիրենք կը պաշտպանէ, ինչպէս ոստրէն ու խխունջը։

ԿԵՆԴԱՆԱԲՈՅՍՔ. — Կենդանաբոյսք կէս կենդանի եւ կէս բոյսք են. ասոնք ճառագայթաւոր ալ կ՚ըսուին, վասն զի իրենց զանազան մասերը կեդրոնացուցած են մէկ կէտի մը շուրջը՝ անիւի մը ճառագայթներուն պէս։ Ասոնցմէ շատերը ծովուն տակի ժայռերուն կը փակչին եւ հոն կը մեծնան ժայռի նման։ Սպունգը կենդանաբոյս մըն է։

Հարցումներ. — Կենդանիք քանի՞ խումբի կը բաժնուին։ — Առաջին խումբին պատկանող կենդանիները ինչո՞ւ ողնայարաւոր կը կոչուին։ — Ի՞նչ գիտէք կաթնտուներու, թռչնոց, սողուններու եւ ձուկերու վրայ։ — Երկրորդ խումբի կենդանիները ինչո՞ւ օղակաւոր կը կոչուին։ — Ի՞նչ գիտէք ճճիներու, խեցեմորթներու, որդերու վրայ։ — Երրորդ խումբի կենդանիները ինչո՞ւ թուլատարր կը կոչուին։ — Քանի մը թուլատարր կենդանիներու անուն տուէք։ — Չորրորդ խումբի կենդանիներն ինչո՞ւ ճառագայթաւոր կամ կենդանաբոյս կը կոչուին։

34

ՄԱՔՐՈՒԹԻՒՆ

Հարկաւ նշմարած էք որ ձեր դէմքն ու ձեռքերը երբեմն իրենք իրենց ջուրի կաթիլներով կը ծածկուին։

— Այո՛, պարոն. այդ ջուրը մեր մարմինէն ելած քրտինքն է։

— Ճիշդ։ Այդ քրտինքը ձեր մարմինէն դուրս կ'ելլէ ծակոտիկ կոչուած շատ փոքր ծակերէ, որոնք խոշորացոյցով մը, այսինքն պզտիկ բաները մեծ ցուցնող ապակիով մը, աղէկ մը կ'երեւնան։ Ահա խոշորացոյց մը, որ պարզապէս կոտրած շիշի մը յատակն է. ամէնքդ ալ կրնաք մէյմէկ հատ նմանօրինակ խոշորացոյց ունենալ։ Աղէկ մը դիտեցէք, Յակոբ։ Կը տեսնէ՞ք որ ձեր ձեռքին մորթը մանր ծակերով ծածկուած է։

— Այո՛, պարոն։

— Այս ծակերը միացած են փոքրիկ խողովակներու, որոնք քրտինքը դուրս կը հանեն։ Մորթին այս պաշտօնը խիստ կարեւոր է։

Նայեցէք թէ քրտինքին ինչ աստիճան հարկաւոր է։ Փորձ ընող մարդիկ կենդանի մը ձիւթով ծեփեցին անոր մարմնոյն ծակոտիքը գոցելու եւ չձգելու որ քրտինքը դուրս ելլէ։ Վեց ժամ ետքը կենդանին մեռաւ։

Ինչպէս ձիւթը, նոյնպէս նաեւ մորթին վրայ եղած աղտը քրտինքը կ'արգիլէ եւ ծանր հիւանդութեանց պատճառ կրնայ ըլլալ։ Ասիկայ կ'ապացուցանէ ձեզ թէ մաքրութիւնը առողջութեան անհրաժեշտ է։

Չի բաւեր ամէն առտու թաց լաթով մը երեսը սրբել. պէտք է առատ ջրով լուալ երեսը, ձեռքերը, վիզը, ականջները, ոտքերը եւ մարմնոյ բոլոր մասերը, թէ ամառը եւ թէ ձմեռը։

Մեծ մարդ մը կ'ըսէր, «Չեմ հասկնար թէ մարդ մը ինչպէս կրնայ մաքուր չըլլալ, երբ գաւաթ մը ջուրը բաւական է մաքուր ըլլալու համար։»

Հարցումներ. — Ի՞նչ են ծակոտիքները եւ ո՞րն է անոնց օգուտը։ — Կենդանի մը եթէ ձիւթով ծեփենք, ի՞նչ կ'ըլլայ։ — Մաքրութիւնն ինչո՞ւ հարկաւոր է մարմնոյն։

35

ԻՇԽԱՆ ՄԸ ԵՒ ԿՕՇԿԱԿԱՐԸ

Իշխան մը զաւակ մը ունէր զոր շատ կը սիրէր, ուզեց հոյակապ պալատ մը շինել տալ անոր համար։ Յատակագիծը շուտ մը պատրաստուեցաւ եւ վերակացու մը սկսաւ շտապաւ գնել հարկ եղած հողերը։

Պալատին շինութեան համար որոշուած տեղը կօշկակարի պզտիկ խանութ մըն ալ կար, որ հազար ղրուշ կ'արժէր։ Բայց կօշկակարը հասկցաւ որ անոր պէտք ունի, եւ երբ վերակացուն եկաւ հարցուց թէ ի՞նչ կ'ուզէ խանութին, կօշկակարը պատասխանեց.

—Հազար ոսկի։

—Հազա՛ր ոսկի՜. խե՞նդ էք. ի՞նչ էք. այս ողորմելի խրճիթը յիսուն ոսկի ալ չըներ։

—Կարելի, է պարոն. բայց ես ծախելու միտք չունիմ։

Վերակացուն շինութեանց տնօրէնին գնաց։ Ամէնքն ալ զայրացան կօշկակարին դէմ. ոչ, այս աստիճան չէին կրնար խաբուիլ։ Բայց իշխանը անհամբեր կը սպասէր որ պալատին շինութիւնը սկսուի։ Երկու օր ետքը վերակացուն նորէն կօշկակարին գնաց և հաւանեցաւ այն չափազանց գինը վճարել։

Կօշկակարը, տեսնելով որ կը կակուղնային, ուզեց ալ աւելի պահանջել։

—Շիտակը, պարոն, երկու օրէ որ մտածեցի և կը տեսնեմ որ երկու հազար ոսկիէն պակաս չեմ կրնար տալ։

Այս անգամ բանակցութիւնք խզուեցան և որոշեցին կօշկակարի խանութը չգնել։ Երկու ամիս անցաւ. Կօշկակարը կը նայէր որ եկող գացող չի կայ. բայց ինքնիրեն կ'ըսէր. «Ապահով եմ որ պիտի գան»։ Ճարտարապետները յատակագիծը փոխեցին, ուզեցին նոր ձեւ մը գտնել, բայց ի զուր. կօշկակարին խանութը անհրաժեշտ հարկաւոր էր որպէս զի պալատը գեղեցիկ ըլլայ։

Եւ վերակացուն օր մը նորէն կօշկակարին գնաց և պատրաստ էր երկու հազար ոսկի վճարել։ Բայց կօշկակարը, այն երկու ամսուան մէջ միտքը փոխեր էր։

—Պարոն, ըսաւ, վերջին գին չորս հազար ոսկի կ'ըլլայ։

Վերակացուն բարկացաւ, աղաչեց, համոզեց և մինչև երեք հազար ոսկի տալու հաւանեցաւ։

—Ո՛չ պարոն, ըսաւ կօշկակարը չորս հազարէն վար չըլլար։

Վերակացուն ձգեց գնաց։

«Նորէն կուգան, կ'ըսէր կօշկակարը ինքնիրեն։»

Իշխանը իմացաւ եղելութիւնն ու բարկացաւ։ Հրամայեց որ յատակագիծը փոխեն և այն անպիտանին խանութը չգնեն։ Ժամանակը կ'անցնէր, կօշկակարը կը տեսնէր որ վերակացուն չէր գար։ Ինքնիրեն ըսաւ. «Վախնամ չափը անցուցի, պէտք է իջնեմ»։ Ուստի ինքը գնաց վերակացուն գտաւ և ըսաւ որ երեք հազար ոսկին կ'ընդունէր։ Զինքը ճամբեցին։ Կօշկակարը կակուղցաւ ու ժամերով սպասեց որպէս զի վերակացուին դուրս ելլելը տեսնէ։

—Պարոն, պարոն, ըսաւ, երկու հազարի չէ՞ք գներ։

—Գնա՛ բանդ։

Եւ կօշկակարը տեսնելով որ իր փառասիրական երազները օդը կ'ելլեն, կը թախանձէր, հազար հինգ հարիւր ոսկիի կ'իջնէր. Մինչև հազար ոսկիի իջաւ նորէն, բայց միւսները մերժեցին։

Ժամանակը անցաւ։ Օր մը կօշկակարը, չքաւորութեան մէջ մնալով, վաթսուն ոսկիի ծախեց այն խանութը, որով յուսացեր էր հարստանալ։ Քանի մը ամիս ետքն ալ սիրտին ցաւէն խենդեցաւ ու յիմարանոց տարուեցաւ, ուր մինչև 70 տարու ապրեցաւ՝ շարունակ երեւակայական հարստութեանց հաշիւներ ընելով իր խանգարուած գլխուն մէջ։

36

ՄՏՔԻ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

ԷՏԻՍԸՆ

Տղա՛ք, մի՛ ըսէք թէ «ի՞նչ օգուտ ունի բան սորվիլ, ի՞նչ օգուտ ունի աշխատիլ։ Ես խեղճ հօր մը տղայ եմ, կամ հողագործ պիտի ըլլամ կամ գործաւոր»։ Ով կրնայ գիտնալ թէ ապագան ինչ՚ի վերապահած է ձեզ. եթէ ձեր

միտքը մշակէք և վարժեցնէք, կարելի է որ մեծ մարդ մը կ՚ըլլաք։ Յետագայ պատմութիւնը ուշադրութեամբ կարդացէք ու պիտի տեսնէք թէ Թոմաս Էտիսըն ինչ եղաւ։

1847ին Ամերիկայի մէկ փոքր քաղաքին մէջ ծնաւ Թոմաս Էտիսըն։ Հայրը այն աստիճան աղքատ էր որ տղան հազիւ ութ շաբաթ կրցաւ դպրոց երթալ։ Բարեբախտաբար խելացի և ուսեալ մայր մը ունէր, որ աշխատեցաւ բոլոր գիտցածն անոր սորվեցնելու։

Էտիսըն երբ տասը տարու էր, պատմութեան վերաբերեալ շատ կարևոր գիրքեր կարդացած էր. բայց ամենէն աւելի սիրով կը կարդար ձեռքն ինկած բնագիտական ու տարրաբանական գիրքերը։

Երբ տասներկու տարեկան եղաւ, պարտաւորեցաւ աշխատիլ ապրելու համար։ Զվարանեցաւ ու ամերիկեան երկաթուղիի գիծի մը վրայ սկսաւ լրագիր ու միրգ ծախել։ Գործը այնքան աղէկ գնաց որ մէկ երկու ամիս ետքը պարտաւորեցաւ չորս օգնական բռնել։ Տարի մը չանցած, երբ դեռ ինքը հազիւ տասներեք տարու էր, 2 հազար տոլար (450 ոսկի) տուաւ հօրը, զոր սաստիկ կը սիրէր. այս ստակը իր աշխատութեան արդիւնքն էր։ «Կեանքիս մէջ առաջին մեծ ուրախութիւնս այս եղաւ», կ՚ըսէ։

Էտիսըն, հակառակ իր զբաղմանց, անդադար կ՚ուսանէր։ Կարդալով ու դիտելով շատ մը գաղափարներ ստացեր ու զանոնք փորձած էր։ Լրագիր մը հիմնեց, զոր ինքը կը խմբագրէր ու փոքրիկ մամուլով մը կը տպագրէր շոգեկառքը բռնած ատեն։ Լրագիրն ալ յաջողեցաւ. բայց բնագիտութեան ու տարրաբանութեան համար ունեցած ճաշակին օրէ օր զարգանալով, իր տպարանի վակոնը տարրաբանու-

թեան աշխատանոցի մը վերածեց. դժբախտաբար օր մը փորձ մը ըրած ատեն հրդեհ ծագեցաւ և կառախումբին պետը բարկանալով՝ տպագրիչ-տարրաբանը կառքէն դուրս նետեց իր բոլոր գործիքներովը։

Էտիսըն չվհատեցաւ. գնաց ուրիշ տեղ նոր լրագիր մը հիմնեց։ Հոն իր կեանքը վտանգի դնելով՝ երկաթուղիի կայարանապետին զաւակը փրկեց. հայրն ալ, իր երախտագիտութիւնն ապացուցանելու համար, թողուց որ Էտիսըն երկաթուղիի հեռագրական գործիքներն ուսումնասիրէ։

Էտիսըն այն ատեն գտաւ իր ճշմարիտ ճամբան։ Երկու ամսուան մէջ վարպետ հեռագրող մը եղաւ և իր գործածած գործիքներուն մէջ անանկ կատարելութիւններ մտցուց, որ գիտուններու ուշադրութիւնն իր վրայ հրաւիրեց։ Գիտէ՞ք այն ատեն քանի՞ տարու էր.... Հազիւ տասնեհինգ տարու և սակայն արդէն ամէն մարդ իր անունը լսած էր և «Պզտիկ Ֆրանքլին» կ'անուանէին զինքը։

Անկէց վերջն անդադար ուսումնասիրեց ելեկտրականութեան երեւոյթները և անյուսալի արդիւնքներ ձեռք բերաւ անոնցմով։ Կատարելագործեց ձայնատարը, որու միջոցաւ մէկ քաղաքէն միւսը իրարու հետ կը խօսին. հնարեց ձայնագիրը, որ հաւատարմաբար կ'արձանագրէ և ուզածիդ չափ կը կրկնէ մարդկային ձայնին հնչիւնները. ելեկտրական կանթեղ մը շինեց որ հազիւ հաւկիթի մը չափ կայ, բայց կազի քան կտուցէ աւելի լոյս կու տայ. ուրիշ խել մը հրաշալի գործիքներ ալ շինեց։

Այսօր Էտիսընի ելեկտրական գործիքներու գործարանը աշխարհի մէջ մէկ հատիկ է. ինքն ալ ամէնէն նշանաւոր գիտնականաց կարգէն ու Ամերիկայի փառքերէն մէկն է։

37

ՄԱՄՈՒԿՆ ՈՒ ՇԵՐԱՄԸ

Վարպետ ոստայնանկ մամուկներէն մին
Մի օր ծաղրելով ըսաւ շերամին.
«Ո՜վ խեղճ կենդանի,
Ձես տեսներ քանի՜
Կարճ միջոցի մէջ կը յաջողիմ ես
Ծածկել իմ ցանցովս ամբողջ պատուկէս.
Մինչդեռ դուն դանդաղ,
Լռին ու խաղաղ՝
Այնքան քիչ գործող ես, և յամրընթաց։» —
Պատասխան՝ շերամն սապէս տալ փութաց.
«Մամուկդ ինքնագով,
Որ քու հիւսուածքով
Կը պարծիս, այդ գործդ անարժան, անպէտ՝
Ի՞նչ կ'արժէ, ոչինչ, այսօր և յաւէտ.
Մինչ ես օգտակար
Մի բանի համար
Կ'աշխատիմ որ է թէպէտև սակաւ
Այլ լաւ։»

38

ՍՏԱՑՈՒԱԾՔ

Ստացուածք կը կոչուի այն բանը, որ մերն է և որ ուզածնիս կրնանք ընել։

Եթէ ձենէ մէկը թռուցիկ մը չինէ, կամ հայրը իրեն գնդակ մը կամ հոլ մը առնէ, իրաւունք ունի այն թռուցիկը, այն գնդակը, այն հոլը իր ստացուածքն համարելու, վասն զի իրն է։ Ուզածը կրնայ ընել զանոնք. անոնց բացարձակ տէրն է։

Ամէն ժողովուրդներու մէջ, որքան ալ որ վայրենի ըլլան, ստացուածքը կայ՝ նախ իբր եղելութիւն, յետոյ իբր գաղափար, որ այն ժողովուրդներուն քաղաքակրթութեան աստիճանին համեմատ աւելի կամ պակաս որոշ է։

Այսպէս վայրենի որսորդի մը աղեղը, նետերը, սպանած որսը իր ստացուածքը կը համարի ու անոնց հասոյթը կը փոխանակէ ցորենի հետ, որ ուրիշ երկրագործի մը ստացուածքն է։

Եւ պէտք է որ այսպէս ըլլայ։ Ինչո՞ւ։ Վասն զի ունեցածը վայելելու ապահովութիւնը մեծ քաջութիւն և յարատեւութիւն կու տայ մարդուս. կ'ուզէ ունեցածն աւելցնել, որով ստացուածքը ասանկով արտադրութեանց կրկնուելուն, տասնապատկելուն, երբեմն իսկ հարիւրապատիկ աւելնալուն պատճառ կ'ըլլայ. հոն ուր ատենով հարիւր հոգի դժուարաւ կրնային ապրուստ գտնել, այսօր տասն հազար ընտանիք, իւրաքանչիւրն իր արհեստն ու ստացուածքը ունենալով, հանգիստ կ'ապրի։

Եթէ ստացուածքի իրաւունքը չըլլար, ոչ ոք ծառ մը պիտի տնկէր, քանի որ անոր պտուղը ուրիշը պիտի կրնար քաղել. ոչ ոք տուն մը պիտի չինէր քանի որ ուրիշ մը պիտի կրնար անոր մէջ տեղաւորուիլ. ոչ ոք ձի մը պիտի մեծցնէր, քանի որ դրացին պիտի կրնար գործածել զայն իր օգուտին կամ զուարճութեանը համար։

Բայց ստացուածքի իրաւունքը կայ և օրէնքը կը պաշտպանէ զայն։ Գողը իր ըրած գողութեան աստիճանին համեմատ կը պատժուի, և գողցուած բան մը պահողն ալ կը պատժուի իբր գող։

Հարցումներ. — Ի՞նչ է ստացուածքը։ — Երբ ձեր ծնողքը ձեզի խաղալիքներ, գիրքեր, գրիչներ գնեն, ուրիշ տղայ մը իրաւունք ունի՞ զանոնք ձեր ձեռքէն առնելու։ — Ինչո՞ւ համար պէտք է որ ամէն մարդ իր ստացուածքէն ապահով ըլլայ։ — Ի՞նչ պիտի պատահէր եթէ ստացուածքի իրաւունքը չըլլար և ամէն մարդ կարենար ուզածն առնել. — Ի՞նչ է գողութիւնը։

39

ԱՐՋԸ ՁՍՊԱՆՆԱԾ, ՄՈՐԹԸ ԾԱԽԵԼՈՒ ՉԷ

Օր մը երկու ընկեր գիւղին շրջակայները թափառող արջի մը մորթը ծախեցին իրենց դրացի մուշտակավաճառին։

«Տեսէք, ի՜նչ հաստ ու թաւ է․ գեղեցիկ մուշտակ մը կը շինուի։ Երթանք սպաննենք զայն»։ Ճամբայ ելան, արջը փնտռեցին ու վերջապէս գտան։ Կենդանին ահագին էր․ Արջերը ուժով են և դիւրաւ չեն բռնուիր, և երբ մէկը ուզէ սպաննել զիրենք, ինքզինքնին կը պաշտպանեն։ Երկու ընկերները սարսափեցան ու իրենց խոստումը մոռցան։ Մէկը ծառի մը վրայ ելաւ, իսկ միւսը գետին պառկեցաւ ու մեռել ձեւացաւ։ Արջը մօտեցաւ ու մարդուն դէմքը հոտոտեց։ Մարդը շունչը բռնեց։ Արջը, զայն մեռած կարծելով՝ անցաւ գնաց։ Մարդը ոտք ելաւ սարսափահար․ միւս ընկերը ծառէն իջաւ ու ըսաւ․ «Ականջդ ի՞նչ ըսաւ․
— Ըսաւ որ Արջը չսպաննած մորթը ծախելու չէ»։

«Պիտի տեսնես, հայրիկ, որ դպրոցէն ինչ գեղեցիկ պարգեւներ ու ինչ աղուոր վկայական մը պիտի առնեմ։ Զայն շրջանակը անցնենք ու պատէն կախենք, չէ՞ որ»։

Յակոբ այսպէս կ'ըսէր հօրը հոկտեմբերի մէջ․ երբ պարգեւաբաշխութեան օրը եկաւ, ո՛չ պարգեւ առաւ և ո՛չ վկայական։ Զանոնք առնելու համար աշխատած ըլլալու էր և Յակոբ չէր աշխատած։ Ըսել է Յակոբ արջը չսպաննած մորթը ծախեր էր։

Պետրոս ամուսնացաւ և ուզեց խանութ մը բանալ։ Գնաց ծնողքը գտաւ ու անոնցմէ փոխ ստակ առաւ։ «Մի վախնաք, ըսաւ, երկու տարի չեղած խանութս աղէկ մը պիտի բանի։ Այն ատեն թէ դուք կը շահիք և թէ ես»։ Բայց վաճառականութիւնը յաջողելու համար պէտք էր աշխատիլ ու հոգ տանիլ։ Պետրոս ծոյլ ու անհոգ էր։ Երկու տարին անցաւ, խանութը գոցուեցաւ և ստակը կորսուեցաւ։ Պետրոս ալ արջը չսպաննած մորթը ծախեր էր։

Յակոբին «պարգեւներ պիտի առնեմ», Պետրոսին «ստակ պիտի շահիմ» ըսելը, արջը չսպաննած մորթը ծախելու կը նմանի։

40

ԱՂՈՒԷՍՆ ՈՒ ԳԱՅԼԸ

Սաստիկ ցուրտ էր․ գետը սառեր էր։ Գիւղացիք ամէն օր սառոյցին վրայ ծակ մը բանալով՝ ջուր կ'առնէին․ գիշերը ջուրը նորէն կը սառէր ու ծակը կը գոցուէր։

Աղուէսը գայլին ըսաւ․ «Գայլ աղբար, ձուկ կը սիրե՞ս»։ Հապա՛, ըսաւ որկրամոլը։ «Սա գետին վրայի ծակը կը տեսնե՞ս։ Գիշերը բոլոր ձուկերը հոն կու գան անկից օդ առնելու։ Այս իրիկուն ամէն մարդ պառկելէ ետքը եկուր կարմրախայտ բռնենք»։

Գայլը ճիշդ ժամանակին եկաւ։ «Բարեկամ, ըսաւ աղուէսը, սա դոյլն ու չուանը առ։ Դոյլը պոչիդ կապեմ, ծակին քով նստէ ու պոչդ ջուրը խոթէ․ սանկով դոյլը գետին տակը կ'իջնէ ու ձուկերը մէջը կը լեցուին։ Եթէ կ'ուզես, ես իմ պոչիս կը կապեմ, բայց դու ինէ ուժով ես։ — Հարկաւ, ըսաւ գայլը հպարտանալով, կապէ, կապէ աղուէս աղբար»։

Գայլը ծակին քով նստաւ, իսկ աղուէսը գնաց ծառի մը արմատին քով, հովուն դէմ պատսպարուած, պառկեցաւ

սուր քիթը թաթերուն վրայ երկնցուց ու սկսաւ գայլը դիտել։

Ժամերը կ'անցնէին, «Կը մնիմ կոր» կ'ըսէր գայլը»։ — «Մի երերար, բարեկամ, ձուկերը կը փախչին»։ Սակայն ջուրը անդադար սառելով, կամաց կամաց գայլին պոչը կը սեղմէր։

Աղուէսն կը մօտենար. «Աղուէս բարեկամ, ըսաւ գայլը, կարծեմ թէ դոյլը աղէկ լեցուեր է, վասն զի կը ջանամ պոչս վեր առնել բայց չեմ կրնար»։ — Քիչ մըն ալ սպասէ, ընկեր, թող աւելի լեցուի»։

Արդ՝ սառոյցը հաստցեր ու ամրացեր էր։ Արշալոյսը կը սկսէր ծագիլ, գիւղին մէջ ձայներ կը լսուէին, գիւղացիք կը սկսէին երթալ գալ։ «Աղուէս բարեկամ, ըսաւ գայլը, եկուր օգնէ ինծի որ դոյլը քաշենք։ Այնքան ծանր է որ չեմ կրնար վեր առնել։ Շուտ ըրէ, վասն զի փախչելու ատենը եկաւ»։ Ես ալ անանկ կը կարծեմ, ըսաւ աղուէսը և նապաստակի մը արագութեամբ կծիկը դրաւ։ Գայլը պոչը քաշեց, սառոյցը դէմ կեցաւ։ Գայլը բոլոր ուժով կը քաշէր, բայց չէր կրնար սառոյցին յաղթել։ Գիւղացիք եկան ու գայլը մեռուցին։

Մարդս բարեկամը աղէկ ընտրելու է որ գայլին պէս պոչը սառոյցին մէջ չբռնուի։

40

ՓԱՅՏԸ

Անտառները մի միայն բնութեան մէկ զարդը չեն, այլ և իրենց գտնուած տեղին բարեխառնութիւնը կը մեղմեն, հովերուն սաստկութիւնը կը կոտրեն։ Տերեւները, ճիւղերը, անհամար արմատները անձրեւի ջուրերը կը բռնեն և չեն թողուր որ շատ շուտ վնասեն։ Անտառները խոնաւութեան ընդարձակ աւազան մըն են, ուսկից ջուրը ծանր ծանր կը հոսի՝ օգտակար ըլլալու աստիճանով։ Հողը քիչ ատենի մէջ չի կրնար մեծ ծառ մը բուսցնել։ Գեղեցիկ կաղնի մը հարիւր տարուէն աւելի է։

Անտառին տէրը օր մը իր անտառին հասոյթը կ'ուզէ առնել։ Հին ծառերը փայտահարին կը յանձնէ։ Փայտահարն իր ահագին կացինովը կը սկսի ծառն արմատէն կտրել։ Ահագին ծառը կ'իյնայ. փայտահարը ճիւղերն ալ կը կտրէ և բունը կը յանձնէ սղոցողներուն։

Բունը կը պառկեցնեն երկու գերաններու վրայ։ Գործաւորին մէկը ծառին վրայ կը կենայ, միւսն ալ տակը։ Իւրաքանչիւրը բռնած է ուժով սղոցի մը մէկ ծայրէն. մէյմը մէկը վեր և մէյմը միւսը վար կը քաշէ կանոնաւոր շարժու-

մով։ Սղոցը կամաց կամաց փայտը կտրելով՝ մինչև բունին ծայրը կ'երթայ և ասանկով տախտակներու կը բաժնէ զայն։

Եթէ ուզեն աւելի շուտ լմցնել, ծառը մեքենական սղոցով մը կը կտրեն։ Մեքենական սղոցին մէջ քանի մը կարգ սղոցներ կան վերէն վար։ Շոգեշարժ մեքենայ մը փոկի մը միջոցաւ այդ մեքենան շարժումի մէջ կը դնէ։ Սղոցները փայտը կը կտրեն առանց իրենց տեղէն շարժելու. ծառն է որ հետզհետէ առաջ կ'երթայ՝ մեքենային մղումովը և սղոցները կը կտրեն զայն։ Ասանկով քանի մը տախտակ միանգամայն կը կտրուին և անոնց հաստութիւնը սղոցներուն իրարմէ ունեցած հեռաւորութեանը հաւասար է։ Այսպէսով մէկ օրուան մէջ շատ աւելի գործ կը տեսնուի քան թէ սղոցներու ձեռքով մէկ ամսուան մէջ։

Այդ տախտակները կ'երթան ատաղձագործին, որ անոնցմով դռներ ու պատուհաններ կը շինէ. կահագործը կարասիներ կը շինէ և հիւսնը շէնքերու շինութեան կը գործածէ զանոնք։ Երբեմն ալ ծառին բունը փոխանակ տախտակներու բաժնելու, զանազան հաստութեամբ մոյթերու կը բաժնեն։

Անտառի մը ամբողջ ծառերը կտրելը շատ վտանգաւոր է մանաւանդ լեռնային երկիրներու համար, ուր անձրեւները աւելի առատ են։ Եթէ անտառներ չըլլան՝ ուժով անձրեւներու ջուրերը լեռներն ի վար կը վազեն սաստիկ զօրութեամբ, գետերը կը յորդեցնեն, մօտակայ դաշտերը կ'ողողեն, գիւղերը կ'աւրեն. ասոր համար է որ կառավարութիւնը կը հսկէ անտառներու պահպանութեանը։

Ամէն երկիր իր գործածութեանը պէտք եղածին չափ փայտ չարտադրեր, ուստի օտար երկրէ բերել կուտայ։ Փայ-

տերն ու տախտակները ընդհանրապէս կը փոխադրուին նաւերով, վասն զի ծովէն փոխադրութիւնը շատ աւելի աժան է քան թէ ցամաքէն այն տեսակ ապրանքներու համար, որոնք, իրենց արժէքին բաղդատմամբ, շատ տեղ կը բռնեն։

42

ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ

Ա. ԳՈՐԾԻՔՆԵՐՈՒ ԾԱԳՈՒՄԸ

Մեր այսօրուան գործածած գործիքներուն իւրաքանչիւրը երկար ժամանակուան մէջ և երկար խարխափումներէ ետքը գտնուած է։ Եթէ մարդը բաղդատենք կենդանիներուն հետ, շատ կէտեր կան որոց մէջ անոնցմէ վար կը մնայ. օրինակի համար երբ մարդս կը ծնի՝ մերկ ու անզէն է. բայց բան մը ունի, զոր միւս կենդանիները չունին, այն է գերագոյն խելք մը. մարդս երբ տեսաւ որ իր եղունգները չեն բաւեր զինքը պաշտպանելու, ձեռքը քար մը առաւ. երբ կռուած ատեն տեսաւ որ քարը իր ձեռքը կը ցաւցնէ, զայն փայտի մը ծայրը կապեց։ Այն օրէն հնարուեցաւ ուրեմն կտրելու և զարնելու գործիքները։

Մարդիկ իրենց առաջին գործիքները մարդկային ձեռքի օրինակին համեմատ շինեցին։

Եւ արդարեւ ձեռքէն աւելի հրաշալի գործիք կա՞յ մի։

Մտածե՞ր էք երբեք թէ մարդուս ձեռքն ինչ զանազան բաներ ընելու կարող է։ Մատերնիդ մէկմէկու քով բերած՝ ձեռուընիդ բացէք և պիտի տեսնէք որ խել մը գործիքներ ինչպէս գնդակահարը, բահը, թին անոր ձեւն ունին։ Մատերնիդ բացէք իրարմէ, և պատառաքաղի ու երկժանիքի մէկ օրինակը պիտի ունենաք։ Ձեռուընիդ կէս մը գոցեցէք, անմիջապէս ակիշը, կարթը, բրիչը պիտի յիշէք։ Վերջապէս բոլորովին գոցեցէք զայն և այն ատեն մուրճը, սանտիտռանը, վերջապէս զարնելու, ջախջախելու յատկացեալ բոլոր գործիքները պիտի յիշէք։

Դիւրին է այսպէս օրինակները շատցնել և առաջին գործիքներու ծագումը բացատրել ձեզ։ Բայց սա կէտը դիտելու արժանի է որ, լաւագոյն գործիքները անոնք են, որոնք աւելի կը նմանին իրենց առաջին բնական օրինակին։ Ինչպէս այս, նոյնպէս և շատ մը ուրիշ պարագաներու մէջ, մեր ամէնէն աղէկ ուսուցիչը բնութիւնն է։

Բ. ԳՈՐԾԻՔՆԵՐՈՒ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդ գործիքներ շինելով՝ նորանոր անդամներ շինած է իր մարմնոյն, անսահման ընդարձակութիւն մը տուած է իր զօրութեանը։

Ձեռքով դժուարին է քիչ մը մեծկակ քար մը տեղէն շարժել. պարզ լծակի մը օգնութեամբ հարիւրաւոր քիլօ ծանրութիւն ունեցող քարեր կը վերցնէ։

Միայն իր կռուփը հազիւ կրնայ զինքը շան մը յարձակման դէմ պաշտպանել, բայց երբ լախտ մը ունենայ ձեռքը, մէկ հարուածով կով մը կրնայ մեռցնել։

Այսօր մարդիկ վերջին աստիճան հզօր գործիքներ ունին. թեւի հաստատութեամբ երկաթը յարդի շիւղի մը պէս կը կտրեն, ջրանցքներ կը բանան, լեռները կը ճեղքեն, երկաթներու վրայ շոգեկառքեր կը վազցնեն, ծովուն մէջ շոգենաւներ կը քալեցնեն և օդապարիկով օդին մէջ կը սլանան։

43

ԱՆԽՈՀԵՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շատ անգամ ըսեր էին փոքրիկ Արաքսիի. «Կրակին մի մօտենար„։ — Առտու մը անկողնէն ելլելով՝ վառ կրակարանին քով գնաց։ Իր երկայն գիշերազգեստին վարի ծայրը բռնկեցաւ։ Արաքսի բոցերուն մէջ մնաց ու սկսաւ աղաղակել։ Հայրը վազեց եկաւ, աղջիկը բռնեց ու անկողնին վրայ գլորեց։ Կրակը մարեցաւ, բայց Արաքսիի սրունքները կուրծքը այրեր էին։ Արաքսի ամիսներով պիտի քաշէ անոնց ցաւը և անոնց հետքը պիտի մնայ մինչև ցմահ։

Պօղոս վազեց ու քրտնեցաւ։ Աղբիւրի մը առջեւէն կ՚անցնէր։ Ծունկ չոքեց ու առատ ջուր խմեց։ — Յետոյ նորէն ճամբայ ելաւ։ — Բայց մէկէն ի մէկ ուժգին դող մը ամբողջ մարմինը ցնցեց, ականջները սկսան բզզալ, գլուխը դարձաւ։ Անցորդ մը անոր օգնեց ու առաւ տուն տարաւ զայն։ Զինքը խնամեցին, ուզեցին տաքցնել, բայց ի զո՛ւր։ Աղբիւրին պաղ ջուրը երեք օրուան մէջ Պօղոսը մեռուց։

«Հրացանին մի՛ դպչիր, հայրիկս արգիլեց»։ ըսաւ Ճուշան եղբօրը։ Յակոբ քրոջը վրայ խնդաց։ Կը կարծէր որ հրացանը լեցուն չէր։ «Քեզ պիտի զարնեմ» ըսաւ ու հրացանով նշան առաւ։ Ճուշան փախաւ ու սկսաւ պոռալ. Յակոբ ետեւէն վազեց խնդալով։ Հրացանը կրակ առաւ։ Ճուշան զարնուեցաւ. Յակոբ խենդի պէս բան մը եղաւ ու «Տէ՜ր Աստուած, ի՞նչ ըրի, ի՞նչ ըրի» կ'ըսէր։ — Ի՞նչ ըրաւ մի էր փոքրիկ քոյրը, Ճուշանը մեռցուց։

«Տաք տեղը չի քնացուիր։ Աս պատուհանը բանամ որպէս զի գիշերուան զովութիւնը ներս մտնէ։ Ի՞նչ աղուոր քուն մը պիտի քաշեմ։ Եւ Մինաս պառկեցաւ ու քնացաւ։ Առտուան պաղ օդը երեսին կը զարնէր։ Երբ արթնցաւ, աչքերը կարմրեր էին։ Ծնողքը դող ելան. բժիշկ բերին։ Մինաս այն գիշերը աչքի ցաւ մը առեր էր։ Շատ ժամանակ, շատ խնամք ու համբերութիւն պէտք էր որ Մինաս կարենայ աչքերը գործածել։

Լեւոն ըսաւ Պետրոսի. «Ջուրը զով ըլլալու է. Ջուրը մտնե՞նք»։ — «Դեռ հիմա կերակուր կերանք»։ — «Գնա՛ բանդ, վախկոտ» — եւ Լեւոն ջուրը մտաւ։ Հազիւ թէ քանի մը վայրկեան կար որ ջուրը մտեր էր, նուաղեցաւ։ «Պետրո՛ս, Պետրո՛ս» ըսաւ. թեւերն երկնցուց ու ջուրին տակ աներեւութացաւ. Պետրոս չշուարեցաւ. վազեց Լեւոնը բռնեց, բոլոր ուժովը քաշեց ու գետին եզերքը պառկեցուց. Պետրոս դպրոցը ըսածները յիշեց, փոխանակ պոռալու և երթալ հեռուէն օգնութիւն կանչելու, ժամանակ չկորսնցուց։ Լեւոնին գլուխը մէկ կողմ ծռեց, որպէս զի կլլած ջուրը կարենայ դուրս ելլել. Լեւոն շունչ չէր առներ. Պետրոս անոր երկու թեւերը բռնեց, կամաց կամաց վեր առաւ ու նորէն

մարմնոյն քով բերաւ՝ շնչառութեան շարժում յառաջ բերելու համար։ Ծռեցաւ ու խեղճ Լեւոնի դէմքին նայեցաւ։ Ո՜հ, ի՜նչ երջանկութիւն։ Լեւոն աչքերը բացաւ, ազատեցաւ։ Ո՜հ, Պետրոս ո՛րքան երջանիկ էր։

44

ԹՌՉՆՈՑ ԲՈՅՆԸ

Թռչնոց բոյնը աւրելու չէ, վասն զի անգթութիւն է։ Թռչուններն ալ մեզի պէս կ'զգան և մայրը կը սիրէ իր ձագերը։ Տեսէք, ի՞նչպէս կը ճչէ, երբ բոյնը պարապ գտնէ։ Եւ ի՞նչ կ'ըլլան բոյնէն յափշտակուած ձագերը, զորս մայրերնին տաք փետուրի վրայ կը մեծցնէր։ Տղոց ձեռքը խաղա-

լիկ կ՚ըլլան ու կը մեռնին ։ Այն տղան որ կը զուարճանայ առանց մտածելու որ իր զուարճութիւնը ուրիշի մը ցաւ կը պատճառէ, չար ու ինքնասէր տղայ մըն է. վերջէն, երբ մեծնայ, միշտ իր հաճոյքը պիտի փնտռէ՝ առանց մտածելու որ վնաս կը հասցնէ ուրիշներուն, չարութեամբ կը վարուի տղոց ու մարդոց հետ ։

Թռչնոց բոյնը աւրելը օրէնքի ալ դէմ է ։ Օրէնքը ամենէն վեր է ու պէտք է յարգել զայն ։ Օրէնքը Թռչուններու բոյնը կը պաշտպանէ և իրաւունք ունի ։ Անթիւ որդեր ու ճճիներ կան, որ մեր հունձքերն ու պտուղները կ՚ուտեն ։ Զանոնք ո՞վ պիտի ջնջէ ։ Թռչունները, որ զանոնք կը տեսնեն, կը բռնեն ու կ՚ուտեն ։ Բոյն մը աւրող տղան հասարակաց ինչքին պաշտպանները սպաննած կ՚ըլլայ, այսինքն զուարճանալու համար, կ՚առնէ ինչ որ ամենունն է ։ Ըսել է ըրածը գողութիւն է ։

45

ՄԱՅՐ ԻՄ

Երբ ես գիշերը պառկիմ խաղաղ
Երազներով և օրօրուիմ,
Դուն իմ վրաս հսկես ուրախ,
Մա՛յր իմ ։

Զիս կշտամբես անուշ անուշ,
Թէ չար գործեմ կամ սխալիմ,
Քեզմով չարէն կ՚ըլլամ զգոյշ,
Մա՛յր իմ ։

Դուն իմ վրաս միշտ մտածկոտ
Ինծի լոկ դո՛ւն ես մտերիմ.
Ամէն առտու քեզ եմ կարօտ,
Մա՛յր իմ ։

Քեզմով գիտցայ Աստուած սիրել,
Ամէն բարիք քեզմով ունիմ,
Ո՛վ սիրելի և անձնուէր
Մա՛յր իմ ։

Թէ քեզ տանջէ բախտն անիրաւ,
Ես քեզ նեցուկ պիտի կանգնիմ,
Մինչև ըլլաս ծերուկ պառաւ,
Մա՛յր իմ ։

46

ՄԱՐՄՆԱՄԱՐԶԸ ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ ՄԷՋ.

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՒՏԸ

Նախնիք մեծ կարեւորութիւն կուտային մարմնամարզին։

Յոյները կրկէս կոչուած մասնաւոր տեղեր ունէին, ուր ամէն տեսակ մարմնական վարժութեանց կը պարապէին, ինչպէս գօտեմարտութիւն, վազել, ցատկել, պարել. հոն կը սորվէին լողալ, ձի հեծնել, կառքեր վարել, նիզակ ու տէգ նետել, աղեղ գործածել։ Ատոր համար է որ Յոյները ճարպիկութեան, ուժի և մարմնական գեղեցկութեան տիպարներ կը համարուէին։

Հռովմայեցիք ալ, Յունաց նման, իրենց ժամանակին մէկ մեծ մասը մարմնամարզով կ՚անցնէին, որով իրենք ալ Յունաց պէս արի և հուժկու մարդիկ եղան։

Գաղղիացի կիները սովորութիւն ունէին իրենց տղաքը պաղ ջուրը մխել՝ զանոնք ուժովցնելու համար. յետոյ աստիճանաբար կը վարժեցնէին զանոնք առանձնութեան, մութի և օդի փոփոխութեան։ Նորատի Գաղղիացիք շատ ճամբայ կը քալէին, լողալով գետերէ կ՚անցնէին, ձիեր կը նուաճէին։

Միջին դարու մէջ մարմնամարզերը փոխուեցան և անոնց յաջորդեցին զինախաղութիւններ։

ԺԸ. դարէն ետքը մարմնական վարժութիւնք բոլորովին երեսէ ձգուեցան, և հազիւ քանի մը տարի կայ որ նորէն

անոնց օգուտը ճանչցուելով՝ դպրոցական ծրագիրներու մէջ մտցուեցաւ։

Միջին դարու մէջ այսօրուան պէս գիրք չի կար. գիրքերը ձեռագիր էին, այսինքն ձեռքով գրուած։ Հազուագիւտ ու այն աստիճան սուղ էին որ երբեմն մէկ ձեռագիրը հօտ մը ոչխարի կամ ընդարձակ հողի մը հետ կը փոխանակէին։

Անմահն Կիւթէնպէրկ մեծ ծառայութիւն մը ըրաւ մարդկութեան՝ մէկ գրքին օրինակները շուտ մը շատցնելու միջոցը գտնելով։

Մտածեց զատ զատ գրեր, աեր քեր փորագրել, որոնք կարենային զանազան կերպով իրարու միանալով բառեր, տողեր, ամբողջ էջեր ձեւացնել։ Այս շարժուն տառերէ ձեւացած էջերուն վրայ խնամքով մելան կը քսէին, յետոյ թերթ մը ճերմակ թուղթ դնելով վրան՝ գիրերուն օրինակը թղթին վրայ կ՚ելլէր։ Միեւնոյն գործողութիւնը ուզածին չափ կրկնուելով, ուզածին չափ օրինակներ կ՚առնուէր. աշխատութիւնը աւարտելէ ետքը՝ միեւնոյն տառերով ուրիշ էջեր կը շարուէին։

Դիւրին է երեւակայել, տղաքս, թէ այս գիւտը ինչ մեծ համբաւ հանեց։ Այս արհեստը շուտով ընդհանրացաւ, աժան գիրքերը շատցան և գիտնականներու ու գրագէտներու գործերը ամէն կողմ տարածուելով, մեծ ու վսեմ գաղափարներ սփռեցին ամէն կողմ։

Կիւթէնպէրկի շնորհիւն է ուրեմն որ աշխարհս լուսաւորուեցաւ, ուսումներն ու գիտութիւնները յառաջացան, արհեստները օրէ օր ընդարձակուեցան, ագիտութիւնը քիչ-

ցաւ, ուսումն ընդհանրացաւ ու հարուստին ինչպէս և աղքատին մատչելի եղան։ Անոր շնորհիւն է որ աշխարհի մէկ ծայրը եղածը միւս ծայրը կը կարդանք առանց մեծ ծախք մը ընելու, և եղած դէպքերու, մեծամեծ մարդուց յիշատակը անմոռաց կը մնայ դարէ ի դար։ Մի՛ մոռնաք ուրեմն Կիւթէնպէրկի անունը և երախտագիտութեամբ յիշեցէք զայն, վասն զի մարդկութեան ամենէն մեծ բարերարներէն մին եղած է։

47

ՊԱՏԻՆ ՎՐԱՅԻ ԽՂՈՒՆՋԸ

Պզտիկ տղայ մը տունի մը ետին պատի մը տակ նստեր էր, ձեռքը գիրք մը բռնած էր և աչքերը արցունքով լեցուեր էին։

Ի՞նչ ցաւ ունիս, տղա՛ս, ըսաւ այն տունը բնակող պառաւը,

—Գոց սորվելու դաս մը ունինք, ըսաւ պզտիկ տղան, որուն անունը Թովմաս էր, և ո՛վ որ ամենէն աղէկ սորվի՝ պարգեւ մը պիտի առնէ։ Բայց ես չեմ յուսար որ պիտի կրնամ սորվիլ։

—Ինչո՞ւ, հարցուց պառաւը։

—Միւս տղաքը կ՚ըսեն որ չեմ կրնար գոց սերտել և թէ անօգուտ է որ աշխատիմ, պատասխանեց Թովմաս տխուր ձայնով։

—Անոնց խօսքին մի՛ հաւատար և ցուցուր ընկերներուդ որ դու ալ իրենց պէս կրնաս գոց սերտել։

—Բայց դասը շատ երկայն է և մէջն ալ խել մը դըժուար բառեր կան գոց ընելու։ Կը հասկնամ որ այն պարգեւը ես չպիտի կրնամ առնել։ Միայն թէ կ՚ուզէի այս դասը սորվիլ, որպէս զի միւս տղաքը մէյ մըն ալ վրաս չխնդան ու զիս «հաստ գլուխ Թովմաս» չկոչեն։

—Սիրելի՛ տղաս, եթէ դասերդ դժուար կը սորվիս՝ յանցանքը քուկդ չէ։ Բայց թո՛ղ դժուար ըլլայ, նորէն կըրնաս սորվիլ։ Սա պատին վրայի խղունջը նայէ, ո՛րչափ ծանր ծանր կը քալէ․ բայց քիչ մը ատեն դիտէ ու պիտի տեսնես որ պատին վերի ծայրը պիտի հասնի։ Այսօրուընէ սկսեալ ջանա՛ ամէն օր քանի մը տող գոց ընել և վերջապէս պարգեւը կ՚առնես։ Երբ յուսահատիս, խղունջը միտքդ բեր։

Պառաւը գնաց։

Թովմաս, առանձին մնալով, մտածեց թէ ընկերներուն հետ եթէ չկրնար մրցիլ, գոնէ խղունջին կրնայ նմանիլ ու անոր պէս իր նպատակին հասնիլ։

Ուստի միտքը դրաւ որ դասը սորվի՝ մինչև որ խղունջը պատին ծայրը հասնի։

Երբ դասին օրն եկաւ, դասատուն աշակերտները կանչեց։ Նախ հինգ վեց տղայ դասերնին ըսին, յետոյ կարգը Թովմասի եկաւ։ Ոտք ելած ատենը՝ ընկերները վրան խնդացին․ գրեթէ ամէնքն ալ ապահով էին որ դասը չէր գիտեր։ Բայց ո՛րքան զարմացան, երբ տեսան որ դասը ծայրէ ի ծայր արտասանեց առանց բառ մը մոռնալու։ Խեղճ տղուն սիրտը ուրախութենէն տրոփեց, երբ դասատուն ըսաւ․ «ապրի՛ս, Թովմաս»։

Դասէն ետքը դասատուն Թովմասին ըսաւ թէ լաւագոյն նօթը ինքն առեր ու պարգեւը շահեր էր։ «Բայց ըսէ նայիմ, ըսաւ, այս դասն ի՛նչպէս այդքան աղէկ սորվեցար։

—Ո՛հ, պարո՛ն, պատին վրայի խղունջը ցուցուց ինծի թէ ինչպէս ընելու եմ։

Թովմասի այդ խօսքերը լսելով՝ բոլոր տղաք սկսան բարձրաձայն խնդալ, բայց դասատուն զանոնք լռեցուց ու ըսաւ. Մի՛ խնդաք, տղաք. խղունջ մը շատ բան կրնայ սորվեցնել մեզ։ Քեզ ինչ սորվեցուց, Թովմաս։

—Պարոն. այն խղունջը պատէ մը վեր կ'ելլէր։ Շատ ծանր կը քալէր, բայց ամենեւին ետ չեր կենար ու ետ չեր երթար, կը քալեր ու միշտ կը քալեր։ Բարեսիրտ կին մը ըսաւ ինծի թէ ես ալ անոր պէս ընելու էի դաս սորվելու համար։ Ուստի ես ալ սկսայ դաս քիչ քիչ սորվիլ՝ առանց կայնելու։ Երբ խղունջը պատին ծայրն հասաւ, ես ալ ամբողջ դասս սորվեր էի։

—Շատ գեղեցիկ օրինակ մըն է այդ, ըսաւ դասատուն, հիմայ, տղաքս, Թովմասն ու խղունջը ծափահարենք։

Դպրոցը թնդաց ծափահարութեանց աղմուկէն, վասն զի ամէնքն ալ ուրախ էին որ պարգեւը «հաստ գլուխ Թովմասը» վաստկեցաւ։

Հարցումներ. —Այս պատմութեան մէջ խղունջը տղոց ի՞նչ առաքինութեան օրինակ է։ —Կա՞ն ուրիշ կենդանիներ ալ, որոնցմէ տղաք կարենան օգտակար օրինակներ առնել։ —Ի՞նչպէս աշխատութեամբ մարդ կրնայ երկայն ու դժուար գործերն ի գլուխ հանել։

48

ՋՈՒԱՆՈՎ ԲԱԽՏԻ ՀԱՍԱԾ

(Ժողովրդական պատմութիւն)

Ժամանակաւ հարուստ մարդ մը կար, որ տղայ մ'ունէր անգործ, զբօսասէր. սա ամէն օր չար ընկերներու խնճոյք կուտար։ Հայրը կը մտածէ որ երբ ինք մեռնի՝ տղան այսպէս զուրկ ըլլալով գործէ և միանգամայն զբօսասէր՝ թշուառ կ'ըլլայ։ Ուստի կը խրատէ զանի, բայց ի զո՜ւր։ Յետոյ կը մտածէ այս հնարքն. իւր տանը մէկ սենեկին առիքէն երկու տախտակ կը հանէ, և աման մը ոսկի կը լեցնէ, կը դնէ առիքին մէջ, ու այն հանած տախտակները երկու գամով կը գամէ. ու պզտիկ օղակ մը կ'անցնէ տախտակներուն մէջտեղ ու այն օղակէն չուան մը կը կախէ։ Եւ իր մահուան ժամուն կը կանչէ տղան ու կ'ըսէ. «Երբ քու բոլոր դրամդ հատնի, խեղճ ըլլաս, ու ճախորդութեան մատնուիս, գնա՛ սա կախուած չուանէն կախուէ, փրթիր» կ'ըսէ ու կը մեռնի։

Տղան այս խրատը միտքը կը պահէ և իր անուղղայ ընթացքը կը շարունակէ։ Ատենէ մը վերջը բոլոր ունեցածը կը փճանայ նոյն իսկ տան կարասիքը։ Ընկերները երբ կը տեսնեն թէ բան չմնաց տղուն քով, անկէ երես կը դարձընեն։ Տղան կ'ստիպուի բեռնակիր ըլլալ հաց ճարելու համար։ Օր մը ընկերներէն մէկը կ'ըսէ իրեն. «Այսօր զբօսանք ունինք, դուն ալ եկուր»։ Կը խոստանայ, ու պարապ ձեռքով չերթալու համար խորովելու միս կ'առնէ։ Ճամբան ջուր խմելու կ'երթայ և միսը կը դնէ քարի մը վրայ, նոյն պահուն վերէն ջղէժ մը կ'իջնէ, կ'առնէ միսը կ'եր-

թայ։ Տղան ապշած կը մնայ, կը սկսի մտածել որ «երթամ թէ չերթամ»։ Կը նայի որ կէս ճամբէն ինչո՞ւ ետ դառնայ ու կ'երթայ։ Ընկերները երբ կը տեսնեն զանի ձեռնունայն, կը սկսին խնդալ վրան ու կ'ըսեն. «Ա՜յ տղայ, չամըչցա՞ր պարապ ձեռքով գալուդ, գոնէ փոքր բան մը բերէիր»։ Կը դառնայ տղան ու կ'ըսէ. «Միս առեր էի, ճամբան ջրվէժն եկաւ առաւ տարաւ»։ Ընկերները չափազանց կը խնդան, այնչափ որ տղան ամօթէն կը փախչի։ Տուն կուգայ, կը սկսի խորհրդակցիլ. ալ վերջին կէտն հասած էր, միտքը կը բերէ հօրը խրատը ու կ'ըսէ ինքնիրեն. «Ահա՛ բուն կախուելու օրը» ու կ'երթայ հօրը ըսած սենեակը. աթոռ մը կը դնէ, կ'ելլէ վրան, չուանը կ'անցնէ վիզէն, ու ոտքով աթոռին կը զարնէ ու կը կախուի։ Նոյն միջոցին կը փրթին առիքի տախտակները, և ի՞նչ տեսնէ, ոսկւով լի աման մը գետին կ'իյնայ։

Տղան այն ատեն կը յիշէ հօրը լաւութիւնը. կը ժողվէ ոսկիները, կ'զգաստանայ և այնուհետև բարի ընթացք մը կ'ունենայ։

49

ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՐԹԻՒՆ ԲՈՒՍՈՑ

Անտառի կաղնի մը, պարտէզի աղցան մը, մառանի մքլոտութիւն մը, երեքն ալ բոյս են, սակայն իրարու ամենևին չեն նմանիր։ Բոյսերու ձևերը շատ զանազան են և

անոնց տեսակները հազարներով կը համրուին։ Ուստի բուսաբանք աշխատած են դասակարգութիւն մը ընելու, այսինքն անանկ կարգի մը բաժնելու զանոնք որ աւելի դիւրաւ ճանչցուին և ուսումնասիրուին։

Առէք լուբիա մը։ Դիտէք որ ամենայն դիւրութեամբ կը բաժնուի երկու գրեթէ հաւասար մասերու, որոնք բոյսին սննդարար մասէն ձևացած են։ Այս երկու մասերը բլթակ կը կոչուին։ Շատ մը հունտեր, ինչպէս բակլայ, նուշին, խնձորին ու տանձին կուտերը նոյնպէս երկու բլթակէ ձևացած են։

Ուրիշ շատ մը տունկերը, հունտերը, ինչպէս ցորենինն ու արմաւինը, երկուքի չեն կրնար բաժնուիլ. ըսել է մէկ բլթակ միայն ունին։

Վերջապէս կան ուրիշ կարգ մը տունկեր, ինչպէս սունկերը, մամուռները, պտերը, ամենևին ծաղիկ չունին, հետևաբար ոչ հունտ ունին և ոչ բլթակ, և սերմնիկ կոչուած փոքր ու պարզ աչքով անտեսանելի մարմիններու միջոցաւ է որ կը շատնան։

Ասոր համար տունկերը, իրենց հունտերուն ձևին համեմատ, երեք մեծ դասերու կը բաժնուին, այսինքն 1. երկբլթակք (երկու բլթակ ունեցող), 2 միաբլթակք (մէկ բլթակ ունեցող) և 3. անբլթակք (բլթակ չունեցող)։

ԵՐԿԲԼԹԱԿՔ. — Մեր կլիմային գրեթէ բոլոր ծառերը երկբլթակներու դասէն են։ Քննենք այն ծառերէն մին, օրինակի համար տանձենին։ Ծառը կը բաղկանայ արմատներէ, կոճղէ մը, որու վարի մասը վերի մասէն հաստ է, ճիւղերէ ու ոստերէ, որոնք տերևներ, ծաղիկներ ու պտուղներ կուտան։

Եթէ կոճղը մէջտեղէն կտրենք, պիտի տեսնենք որ շատ մը համակեդրոն շրջանակներէ բաղկացած է։ Մէջտեղը կը գտնուի ծուծը, դուրսը կեղեւը, և երկուքին մէջտեղ փայտը, որ կը բաղկանայ երկու մասէ, կակուղ մաս մը, որ Թերափայտ կը կոչուի և կարծր մաս մը, որ սիրտ կ'ըսուի։

Ամէն տարի կոճղը կը հաստնայ, վասն զի Թերափայտին ու կեղեւին միջեւ նոր խաւ մը կը ձեւանայ։ Հետեւաբար մէջտեղէն կտրուած կոճղի մը վրայ քանի շրջանակ որ կայ, ծառը վեր ի վերոյ այնքան տարու է, այնպէս որ կրնանք ըսել թէ ծառի մը ծննդեան վկայագիրը միշտ իր վրան է։

ՄԻԱԲԼԹԱԿՔ. — Այս դասին վերաբերող ծառեր գլխաւորաբար բարձր կ'ըլլան և իրենց կոճղը վարէն վեր գրեթէ միեւնոյն հաստատութիւնը կ'ունենայ։ Ճիւղեր չունենար, այլ ծայրը խել մը լայն տերեւներ կը գտնուին. Եթէ կոճղը մէջտեղէն կտրես, ո՛չ համակեդրոն շրջանակ կը տեսնես և ոչ ծուծ։

ԱՆԲԼԹԱԿՔ. — Ինչպէս որ ըսինք, անբլթակ բոյսերը ծաղիկ չունին։ Ասոնցմէ ոմանք, ինչպէս սունկերը տերեւ ալ չունին. ոմանք ալ, ինչպէս քարաքոսները, ծառերու կեղեւներուն վրայ կը բուսնին աշխարհագրական քարտէսներու նման տարօրինակ ձեւերով. կան ալ որ պարզ աչքով աղէկ մը չեն տեսնուիր, ինչպէս մքլոտութիւնը ու օիտիումը, որ խաղողի հատիկներուն վրայ կը տարածուի և չի թողուր որ մեծնան ու հասուննան։

50

ԳԱՐՈՒՆ

Երկիրս այնքան տխուր էր փետրուարին որ չէր ճանչցուեր։ Բայց տաք շունչ մը փչեց հովտին վրայ՝ փայփայելով անտառին ծառերը ու մացառները։

Այս փայփայող շունչին ներքեւ մարգերը կանանչցան, ծիլերը բուսան. ամէն կողմ կանաչ ամպ մը պատեր է։ Չորս կողմ կը տեսնես դեղին նարկիզներ, կապոյտ մանիշակներ, հազար ու մէկ ծաղիկներ. ամէն բան կ'երգէ. սոխակները անտառին մէջ, անծեղները մացառին մէջ և կեռնեխները բալենիին մէջ։

Աննկարագրելի ուրախութիւն մը կարծես շրջան կ'ընէ երկրի երակներուն մէջ և մանիշակներու և կակաչներու սիրուն ծոցէն օդին մէջ կը բուրէ։

Այս ուրախութիւնը տարափոխիկ է։ Փոքրիկ աղջիկներ մացառներուն եզերքը նստած՝ կը խնդան և կովացնծուկի ծաղիկներով գնտակներ կը շինեն. փոքրիկ հովիւներ իրենց դանակովը ուռենիի ճիւղեր կը կտրեն և մէջը պարպելով՝ սուլիչ կը շինեն։ Սայլորդը՝ իր սայլը քշած ատեն կ'երգէ, և փայտահատը ուրախութեամբ կը կտրէ կաղնին։

51

ԾԱՂԻԿՆԵՐ ԵՒ ՊՏՈՒՂՆԵՐ

Երբ գարնան առաջին ճառագայթները երկիրս տաքցնեն, աւիշը աւելի շուտ շրջան կ'ընէ, և տունկերը նոր կեանք կ'առնեն։

Մատղաշ ոստերու զանազան տեղուանքը պտուկներ կը ծլին, կ'ուռին, կը պայթին ու կը ծաղկին։

Բուն պտուկներէն կ'ելլեն տերեւներ, իսկ ծաղկապտուղները կամ կոկոնները ծաղկի կը փոխուին։

Ծաղիկները մեծ դեր կը կատարեն տունկերու կեանքին մէջ, ուստի շահեկան է զանոնք ուսումնասիրել և անոնց այլափոխութիւնները դիտել.

Քննենք ծաղիկ մը, օրինակի համար սանձենիին ծաղիկը զոր ամենքդ ալ աղէկ կը ճանչնաք։

Նախ և առաջ կը տեսնենք հինգ ճերմակ ու փափուկ տերեւներ, որ կանոնաւոր կերպով շարուած են վարդաձեւ.

Այս տերեւներուն իւրաքանչիւրը թերթ կը կոչուի և թերթերը միանալով՝ կը կազմեն պսակը։

Եթէ ծաղիկը դարձնենք, կը տեսնենք արտաքին մաս մը, որ կանաչ է և որու վրայ բռնուած է պսակը։ Այս մասը բաժակն է, որ թերթ կոչուած հինգ մասերէ կը բաղկանայ։

Պսակին թերթերը փրցնենք։ Բաժակին վրայ կը մնան զանազան մեծութեամբ քանի մը թելեր. ասոնք ալ առէջներն ու սերմնափակն են։

Առէջները շարուած են սերմնափակին շուրջը և իւրաքանչիւրը կը բաղկանայ խիստ բարակ ցօղունէ մը որ մանրաթել կը կոչուի, որու վրայ առփիկ կոչուած պզտիկ պարկ մը կայ, որ լեցուն է դեղին և հոտաւէտ փոշիով մը, որ ծաղկափոշի կը կոչուի։

Եթէ հիմա առէջներն ալ փրցնենք, կը մնայ փոքրիկ տանձ մը որու վրայ կը գտնուին սերմնափակը ձեւացնող չորս հինգ ծիլեր։ Այս ծիլերը խողովակաւոր են և իրենց վերի ծայրը կը գտնուի տեսակ մը սպունգ, որ կնիք կը կոչուի և վարի ծայրը կը յանգի ձուարանին, որ ձուիկ կոչուած փոքրիկ հատիկներ պարունակող ճշմարիտ քսակ մըն է։

Ասոնք են ահա ծաղիկին գլխաւոր մասերը։ Հիմայ նայինք թէ պտղաբերութիւնն ինչպէս կ'ըլլայ, այսինքն ծաղիկն ինչպէս պտուղի կը փոխուի։

Երբ ծաղիկը ծաղկի, առփիկը կը բացուի. ծաղկափոշիի թեթեւ հատիկներ կը ծածանին օդին մէջ, կ'իյնան սերմնափակին վրայ և խողովակաւոր ծիլերուն մէջէն կը հասնին մինչև ձուիկները։ Անկէց ետքը տերեւները, առէջներն ու սերմնափակը կը չորնան ու կ'իյնան. իրենց պաշտօնը աւար-

տած է ։ Փոքրիկ տանձը կը խոշորնայ , ձուիկները կը մեծնան և կուտի կը փոխուին ։ Այս կուտերն ալ պտուղին հետ կը հասուննան և եթէ ատոնցմէ մին տնկենք հողուն մէջ, մատղաշ տանձենի մը կը բուսնի ։

Այսպէս ուրեմն ծաղիկը կը բաղկանայ բաժակէ , պսակէ , առէջներէ և սերմնափակէ ։

Բայց առէջներն ու սերմնափակն են միայն որ էական են ։ Պսակը ծաղիկին մէկ զարդը , հանդէսի զգեստն է և բաժակն ալ արտաքին զգեստը ։

52

ԾԱՒԱԼՆԵՐ

Գիտենք որ գիծերը բազմանկիւններու մակերեւոյթին սահմանները գծելու կը ծառայեն ։ Մակերեւոյթներն ալ բազմակողմ ըսուած ծաւալներու սահմանը կը գծեն ։

Բազմակողմ ծաւալները կանոնաւոր կ'ըսուին , երբ իրենց բոլոր անկիւններն ու բոլոր երեսները իրարու հաւասար են ։ Գլխաւոր բազմակողմներն են հետեւեալները ։

Կանոնաւոր եռանկիւնի բուրգը որ չորս հաւասար ու կանոնաւոր եռանկիւններէ ձեւացած է . խորանարդը , որ վեց հաւասար քառակուսիներէ կը բաղկանայ . ութակողմը , որ ութը հաւասար երեսներ ունի . երկոտասանակողմը , որ տասներկու հաւասար կողմերէ կը ձեւանայ եւայլն ։ Գունդն

ալ կրնայ կանոնաւոր բազմակողմ մը համարուիլ , որ ձեւացած է բազմաթիւ փոքր ու իրարու հաւասար երեսներէ ։

Գիտենք որ ամէն կանոնաւոր բազմանկիւն իր կողերուն չափ իրարու հաւասար եռանկիւններու կրնայ բաժնուիլ, այնպէս ալ ամէն բազմակողմ քանի երես որ ունի , այնքան իրարու հաւասար բուրգերու կրնայ բաժնուիլ, այսինքն ամէն կանոնաւոր բազմակողմի կեդրոնը կրնայ գագաթ ըլլալ խել մը բուրգերու , որոց խարիսխներն են նոյն բազմակողմին երեսները ։

Բազմակողմերն անկանոն են , երբ ոչ իրենց երեսներն հաւասար են իրարու և ոչ անկիւնները ։

Անկանոն բազմակողմերու գլխաւորներն են բուրգերն ու հատուածակողմերը , որոնք իրենց խարիսխին համեմատ եռանկիւնի , քառանկիւնի , հնգանկիւնի եւայլն կ'ըսուին ։ Կոնը կլոր խարիսխով բուրգ մը և գլանը կլոր խարիսխով հատուածակողմ մը կրնան համարուիլ։

Այն վեցակողմ մարմինները , որոց երեսներն իրարու զուգահեռական են երկու երկու՝ զուգահեռոտն կ'ըսուին . այսպէս են խորանարդն ու քառանկիւն հատուածակողմը ։

Դիտեցէք որ մեր հոս իբր անկանոն ցոյց տուած բազմակողմերը կրնան աւելի եւս անկանոն ըլլալ , օրինակի համար կրնան շեղ ըլլալ, այսինքն ծռած ըլլալ իրենց խարիսխին վրայ և նոյն իսկ խարիսխն ալ կրնայ անկանոն բազմանկիւն մը ըլլալ․ ասոր համար է որ երկրաչափներէ ոմանք բուրգերն ու հատուածակողմերը կանոնաւոր կը սեպեն՝ երբ ուղիղ են և իրենց խարիսխներն ալ կանոնաւոր բազմանկիւններ են ։

53

ԵՐԿՐԻ ԿԵԱՆՔԸ

Այսպէս կը խօսէր Բիտտէր՝ երկրագործութեան աստուածը.

«Մեծ գիւղի մը մօտէն կ'անցնէի։ Ծերունի մը իր պարտէզին պտուղները կը քաղէր. Երբուընէ՞ ի վեր է որ այս տեղ մեծ գիւղ է, հարցուցի իրեն։ Ինք ալ միշտ պտուղ քաղելով, պատասխանեց. — Ի սկզբանէ անտի հոս մեծ քաղաք է և միշտ մեծ գիւղ պիտի մնայ։»

«Հազար տարի վերջը նորէն անցայ միեւնոյն տեղէն, հետքն անգամ չէր մնացեր։ Արօտներուն մէջտեղ մենաւոր հովիւ մը սրինգ կը նուագէր և ոչխարները չորս դին խոտեր ու տերեւներ կ'արածէին։ — Երբուընէ՞ ի վեր է որ այստեղի գիւղը աներեւութացաւ, ըսի իրեն։ Հովիւը պահ մը սրինգը թողուց ու պատասխանեց. — Հոս առաջուց ի վեր խոտը կը ծլի ու կը դեղնի և արօտ մըն է։»

Հազար տարի վերջը դարձեալ նոյն ճամբէն անցայ, տեսայ որ ծով մը իր ալիքները կը գլորէր հոն։ Ձկնորս մը ուռկան կը նետէր, հարցուցի իրեն։ — Երբուընէ՞ ի վեր է որ ծովը այստեղի արօտները ծածկեց։ Իսկ ինքն ալ այս հարցումիս ծիծաղելով՝ պատասխանեց. — Առաջուց ի վեր ծովը կը փրփրայ այս ժայռերուն դէմ և միշտ ձուկ պիտի որսանք հոս։»

«Հազար տարի վերջը նորէն անցայ անկէց, տեսայ որ ահագին անտառ մը բուսած էր հոն, փայտահատ մը այն մենութեան մէջ տապարով ծառ մը կը կտրէր։ Երբուընէ՞

ի վեր է որ այս անտառը ծովը կը ծածկէ, հարցուցի իրեն։ Իսկ ինքը, միշտ կացինը զարնելով, պատասխանեց. — Առաջուց ի վեր այս անտառը հոս է, առաջուց ի վեր փայտ կը կտրենք ասկից և ամէն ատեն ծառերը պիտի աճին հոս»։

Հազար տարի վերջը անգամ մըն ալ անցայ այն տեղէն, տեսայ որ քաղաք մը կար։ — Այս քաղաքը երբ հիմնուեցաւ։ Ծովը, արօտներն ու անտառները ո՞ւր են։ — Բայց ոչ ոք լսեց ձայնս»։

Այս փոփոխութիւններն ամէն օր, ամէն վայրկեան տեղի կ'ունենան մարդոց չուրջը, անոնց աչքերուն տակ։ Մարդկութիւնը ուշադրութիւն չըներ. բայց հազար տարի ետքը այս կերպարանափոխութիւնք, որ այնքան ծանր են մարդոց կարճատեւ կեանքին համար, ահագին փոփոխութիւններ յառաջ կը բերեն։

Այսպէս աշխարհի մէջ ամէն ինչ կը փոխուի ու կ'ոչնչանայ, միայն Աստուած կայ ու կը մնայ յաւիտեան։

54

ԾԻԾԵՌՆԱԿԻՆ ԴԱՍԸ

Այս դասը շատ հետաքրքրական է։ Մայրը թեւերը կը բանայ ու քիչ մը վեր կ'ելլէ։ Ձագը ուշադրութեամբ կը նայի անոր, ինքն ալ թեւերը կը բանայ ու կը թռչտի. չորս դին կը դիտէ, թեւերը կը շարժէ։ Ասոնք բոլորն ալ աղէկ, վասն զի բոյնին մէջն են։ Դժուարութիւնը կը սկսի՝ երբ հարկ է բոյնէն դուրս ելլել։ Մայրը հեռուէն զինքը կը կանչէ, ուտելիք կը ցուցնէ անոր, վարձք կը խոստանայ, կը ջանայ համոզել որ թռչի գայ։

Ձագը կը վարանի և իրաւունք ալ ունի։ Անիկա նոր ոտք ելլող տղու մը սենեակի մը մէջ, կակուղ գորգին վրայ, մօրն ու ստնտուին մէջտեղը առաջին քայլն առնելուն չի նմանիր։ Այս ծիծեռնակը, որ տանիքի մը բարձունքէն թըռչիլ կը սորվեցնէ իր ձագին, դժուարաւ կրնայ համարձակութիւն տալ անոր և գուցէ ինքն ալ սրտադողի մէջ է։ Անշուշտ երկուքն ալ վերէն վար նայելով՝ կը զգան թէ անդունդն ահագին է։ Այս տեսարանը արդարեւ շատ մեծ տեսարան մըն է։ Պէտք է որ ձագը մօրը հաւատայ և մայրն ալ խեղճ պզտիկին անվարժ թեւերուն վստահութիւն ունենայ։ Աստուած երկուքէն ալ հաւատք կը պահանջէ։ Ի՜նչ մեծ ու վսեմ սկզբնակէտ...։ Բայց ձագը հաւատաց, թռաւ, չպիտի իյնայ։ Դողդղալով կը լողայ օդին մէջ և մօրը աղաղակները սիրտ կուտան իրեն, ա՛լ մեծցաւ...։ Անկէց վերջը պիտի թռի մօրը պէս։ Այսպէս ալ, փոքրիկ տղաք, երբ մեծնան հայրերնուն և մայրերնուն նայելով՝ աշխարհի կեանքին կը վարժուին. անոր համար հայրերը ու մայրերը իրենց տղոց դէշ օրինակ ըլլալու չեն։

55

ԲՈՅՆԵՐ

Էգ թռչունն է որ բոյնին տեղը կ'ընտրէ և ամէն ատեն այդ ընտրութիւնը հիանալի խոհեմութեամբ մը կը կատարուի։ Ան է որ բոյնին պէտք եղած նիւթերը կը ժողվէ ու կը շինէ այն զանազան ձեւով օդային շէնքերը, որ մարդուս աչքերը կ'զմայլեցնեն ու միտքը կը հիացնեն։ Մայրական սէրն է որ շինել կուտայ անոր այն հրաշալիքները, հիւսուածքի,

ճարտարապետութեան և որմնադրութեան հրաշալիքներ։ Էգ թռչունները ամէն արհեստ գիտեն. որմնադիր, դերձակ, ոստայնանկ, արձանագործ, բրուտ, բովագործ, ամէն բան։ Պիծակահաւը մատներովը ճշմարիտ գետնափորներ բանալով՝ բոյնը հոն կը դնէ։ Ծիծեռնակը հողէ կը շինէ իր բոյնը՝ մարդուցմէ շատ աւելի հաստատուն։ Արեւելքի մէջ սիրուն չիկահաւ մը կայ, որ թուփի մը երկու տերեւները իրար կը կարէ կտուցովն ու թելով և իր ձագերը այս նորատեսակ քսակին մէջ կը տեղաւորէ։ Այգիներու սարեկը փտած փայտի խմորով կակաչի ձեւ բաժակ մը կը շինէ, որմէ ջուր չանցնիր և ուր կը զետեղէ իր սեւ բիծերով կապոյտ հաւկիթները։ Եկքանիկը, կտուցքաղը, սարեկիկը անհաւատալի ճարպիկութեամբ կը գործածեն մուշը, բամբակն ու բուրդը և երբեք կահագործ մը իշխանազունի մը համար շինած չէ այնչափ սիրուն, այնքան կակուղ և այնքան քնքուշ օրօրոց մը որ նմանի այն բրդէ օրրանին, զոր խարտեաշ սարեակը քանի մը թելով կը կախէ կաղամախիի ոստերէն, կարծես ստիպելու համար զեփիւռը որ իր ձագերը օրէ։

Վայելչութեան, դիմացկունութեան և ճարտարութեան այս հրաշակերտները էգ թռչուններու գործն են։ Արուին համար մեծ պատիւ մըն է, եթէ ի վարձատրութիւն իր վարմունքին, թոյլ տրուի իրեն որ բոյնին շինութեան աշխատակցի իբր պարզ գործաւոր։ Այն ատեն յարդի շիւղեր, փետուրներ, բրդի կտորուանք կը բերէ էգին, որ զանոնք յարդարէ ու պէտք եղած կերպով շարէ։ Անկարելի է երեւակայել թէ փոքրիկ թռչունները որքան կը պատուեն աշխատութիւնը։

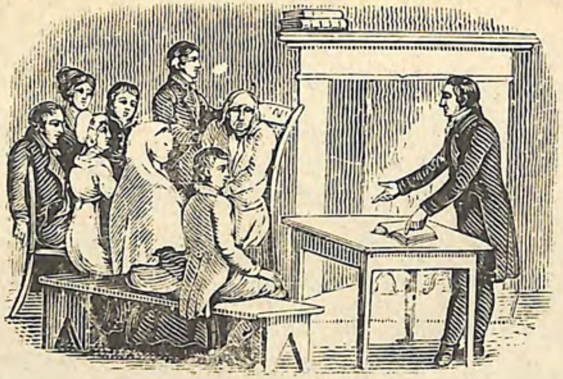

56

ԳԷՇ ԸՆԿԵՐՆԵՐ

Իմ գիւղիս տօնին իրիկունն էր։ Ամէն կողմ ուրախութիւն կը տիրէր։ Երիտասարդները կը պարէին. օդը կը թնդար զուարթ աղաղակներով. ընտանիքներ կը պտըտէին լուսաւորուած խանութներուն առջեւ. չափահասները ամէն տեսակ խաղ կը խաղային կամ գինետունը գինի կը խմէին. տղաք կը դիտէին ու կը զուարճային։

Այն ատեն ես ալ տասը տարու էի։

«Հետս եկո՛ւր», ըսաւ ականջիս իմ վար դպրոցական ընկերներէս տասներեք-տասնեւչորս տարու տղայ մը, անպիտանին մէկը, որուն անունը չեմ ուզեր տալ։

Ես ալ գացի։

Զիս գինեպանին պարտէզը տարաւ և անկէց մտանք բակ մը, ուր առաջուց լեցուած շատ մը շիշեր կային։ Հատ մը առաւ ու փախանք մացառին ետին պահուըտելով՝ գրե-

թէ ամբողջ շիշը խմեց, յետոյ հանդէսին տեղը վերադարձանք։

Երբ տուն վերադարձայ, սիրտս ելած էր, և պառկած ատենս գլուխս կը ցաւէր։ Գէշ քնացայ։

Հետեւեալ օրը դպրոցին զանգակը տղաքը դպրոց կանչեց։ Ես ալ գացի, վախով ու դողով. ինծի անանկ կուգար որ առջի իրիկուան յանցանքս աչքերէս պիտի հասկցուէր։

Տղաք դասարանին մէջ շարուեր էին, բայց չէին խաղար, այլ բան մը կը դիտէին, և դաստիարակը անոնց մէջտեղը կեցած, թեւերը կուրծքին վրայ ծալլած, մտիկ կ'ընէր։ Մօտեցայ. Ի՞նչ տեսնեմ...։ Մեր գողցած շիշը։

Գինեպանը եղած գողութիւնը նշմարեր ու պարապ շիշը գտեր էր, և դաստիարակին դրացի ըլլալով, աղաչեր էր անոր որ փնտռէ թէ արդեօք յանցաւորը դպրոցին տղոցմէն մին չէ՞ մի։

«Այս շիշը ո՞վ գողցաւ երէկ», ըսաւ դաստիարակը։ Ամենքը սկսան նայիլ այն որիկային, որմէ ուրիշ տղայ չի կար որ սանկ գողութիւն մը ընելու կարող ըլլար։ Նուտ մը իր յանցանքը խոստովանեցաւ։ «Այո՛ ես էի, ըսաւ. բայց առանձին չէի. անիկա ալ հետս էր»։ Ու մատովը զիս կը ցուցնէր։

Կ'ուզէի գետնին տակն անցնիլ. Դեղնեցայ, կարմրեցայ, լացի։ «Վա՜յ ըսին միւսները։

Դաստիարակը բարեսիրտ մարդ մըն էր ու զիս շատ կը սիրէր։ Վրաս կատարեալ վստահութիւն ունէր, և երբ պտտելու կ'երթայինք զանգակը ինծի կուտար որ բռնեմ, Ուստի ամենուն առջև չուզեց հարցաքննել զիս։ Տխրութեամբ երեսս նայեցաւ և հրամայեց որ դասարան մտնենք։

Դասի երեք ժամերն անցան՝ առանց առջի գիշերուան գողութեան վրայ խօսք մը լսուելու։ Երբ դասն աւարտեցաւ, այն որիկայն ու գլխս վար դրին։

Դաստիարակին սենեակը մտայ ու լալով ամէն բան խոստովանեցայ։

«Ո՛հ, պարոն, ըսի պաղատելով, մեր տունը բան մի ըսէք. հայրս ու մայրս, որ աղքատ բայց պարկեշտ են, այս բանը թող չիմանան։ Ես զանոնք անպատուեցի. ներեցէք, պարոն, ներեցէք . . . »։ — Գնա՛, ըսաւ դաստիարակը, այս բանը թող խրատ ըլլայ քեզ ու սորվէ թէ մարդ գէշ ընկերներու հետ տեսնուելով ի՛նչ կը շահի։

Դուրս ելայ ու տուն գացի։

Հայրս ու մայրս եղածը չիմացան. դաստիարակը նորէն զանգակը ինծի կու տար, երբ պտոյտի ելլէինք. բայց շիշը երբեք չմոռցայ, և այսօր որ անկէ ի վեր երեսուն տարի անցած է, տակաւին աչքիս առջին է։ Աչքիս առջին է նաև ազնիւ դաստիարակիս տխուր դէմքը. այն բարի մարդը հիմայ մեռած է ու անոր յիշատակը կ'օրհնեմ։

Գալով այն որիկային, չեմ գիտեր ինչ պատիժ տուին իրեն. բայց քիչ ատեն ետքը դպրոցէն ելաւ, ու երբ իմացայ թէ գէշ վախճան մը ունեցեր է, ցաւեցայ որ այն դասը ինծի պէս իրեն ալ խրատ չէր եղեր։

57

ԷԱԿՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Գիտենք որ բոյսերն ալ, անասնոց պէս, կենդանի էակներ են։

Սակայն մէկէն ի մէկ կենդանի մը, բոյս մը իրարմէ շատ տարբեր կ'երեւնան մեզ։ Բայց երեւոյթներէն չխաբուինք. քննենք ու խորհինք և այն ատեն պիտի տեսնենք որ այս երկու տեսակ էակները արդարև շատ կը նմանին իրարու։

Առնենք լուբիայի հատիկ մը և հաւու հաւկիթ մը։

Լուբիայի վրայի թեթև մորթը հանենք և ըլթակները ուշադրութեամբ զատենք իրարմէ։ Ասոնց մէկուն ներսի կողմը պզտիկ ու երկայն մարմին մը կը տեսնենք. ատիկայ բողբոջը կամ սաղմն է։ Սաղմն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ փոքրիկ բոյս մը, որ ճիշդ ու ճիշդ կը նմանի այն բոյսին, որմէ կը քաղենք լուբիան։

Յետոյ կոտրենք հաւկիթը ու դնենք պնակի մը մէջ. երկու մասի կը բաժնուի, ճերմակն ու դեղինը և դեղինին վրայ բիծ մը, որ նոյնպէս բողբոջը կամ սաղմն է։

Հիմայ նայինք թէ ինչ կ'ըլլայ երբ լուբիա մը դնենք խոնաւ ու քիչ մը տաք հողու մը մէջ։

Կեանքի նշանները շուտով կը սկսին երեւնալ. հունտը քիչ մը ջուր կը ծծէ, կ'ուռի, վրայի մորթը կը պատռի ու ճամբայ կը բանայ պզտիկ, սուր ու ճերմակ ընձիւղի մը, որ շիտ շիտակ կը խրի հողուն մէջ. ատիկայ փոքրիկ արմատ մըն է։

Երբ արմատը քիչ մը մեծնայ, վեր կ'առնէ ամբողջ լուբիան, որու երկու բլթակները իրարմէ կը բաժնուին և որոնց մէջտեղ կը տեսնուի դեղնորակ մաս մը, որ երկնալով կ'երկննայ, կը կանանչնայ ու տերեւներ կու տայ. ասիկայ ալ փոքրիկ տունկ մըն է։

Այն տունկին մեծցած միջոցին՝ բլթակները կը չորնան ու կ'իյնան։

Արմատն ու տունկը իրենց աճումը կը շարունակեն։ Առաջինը նուրբ թելերու պէս կ'երկննայ հողուն տակը՝ տունկին հարկ եղած սնունդն առնելու համար. իսկ միւսը օդին մէջ կը բարձրանայ, ցօղուն մը կ'ըլլայ և կամաց կամաց տերեւներ ու ծաղիկներ կու տայ։

Երբ ծաղիկները խամրին, ցօղունին ծայրը կը մնայ լուբիայի պատիճը, որ կ'երկննայ, կը հաստնայ ու կը հասուննայ։ Վերջապէս տունկն ալ կը չորնայ ու կը մեռնի։ Այն ատեն մէն մի կանաչ փոճոկի մէջ եօթը կամ ութը լուբիա կը գտնենք յար և նման այն լուբիային, զոր անկեցինք և որու կերպարանափոխութիւնները դիտեցինք։

Լուբիային եղածը ամէն տունկերու ալ կ'ըլլայ։ Ամէնքն ալ հունտէ մը կը ծնին, կը մեծնան ու կը մեռնին՝ մէկ անգամ կամ քանի մը տարի արտադրելով իրենց նման հունտեր։

Հիմայ որ տեսանք թէ լուբիան խոնաւութեան ու տաքութեան կրկնակ ազդեցութեամբ ինչ եղաւ, նայինք թէ հաւուն հաւկիթը ինչ կ'ըլլայ։ Երբ հաւը կը թխսէ զայն, այսինքն քսան և մէկ օր իր մարմնովը կը տաքցնէ։

Նախ սաղմին վրայ կարմիր կէտեր կը տեսնուին, որոնք արեան երակներ են։ Այդ երակները կը սկսին սաղմին մէջտեղէն, ուր կը գտնուի սիրտը, որ շարժման մէջ է։

Քանի մը օր ետքը գլուխը կը նշմարուի երկու խոշոր աչքերով։ Կտուցը, թեւերն ու թաթերը վերջէն կը բուսնին, բայց ամէնքն ալ տակաւին խիստ թոյլ են։

Փոքրիկ վառեակը քանի որ մեծնայ, կամաց կամաց սպիտակուցը կ'աներեւութանայ։

Վերջապէս դեղինն ալ, որ հաւկիթին մէջի փոքրիկ կենդանիին սնունդն եղած է, կ'աներեւութանայ, կատարելով ճիշդ այն դերը, զոր կատարած է բլթակը բոյսին աճման մէջ։

Քսանմէկերորդ օրը փոքրիկ վառեակը հասունցած է։ Հաւկիթին կեղեւը կը կոտրէ իր կտուցովը, որու ծայրը կարծրացած է և իր բանտէն թաց թաց դուրս կ'ելլէ թաթերուն, վիզին և թեւերուն օգնութեամբ։

Ահա հիմա վառեակ է և իր ուտելիքն ինքը կը փնտռէ մօրը հսկողութեան տակ։ Յետոյ կը մեծնայ, կը մեծնայ, հաւ կ'ըլլայ և կ'ածէ հաւկիթներ յար և նման անոր, որմէ ինքը ծնաւ։ Ինչ որ ըսինք հաւուն հաւկիթին նկատմամբ՝ նոյնն է նաև ամէն տեսակ հաւկիթի համար։ Ինչպէս որ ամէն բոյս հունտէ մը կը ծագի, անանկ ալ ամէն կենդանի հաւկիթէ մը կը ծնի։

Բոյսերը և կենդանիները չէ թէ միայն միեւնոյն կերպով կը ծնին, այլ միեւնոյն կերպով կ'ապրին։

Կենդանիներու կեանքը պահպանողն արեան շրջանն է։ Բոյսերու կեանքը պահպանողն ալ աւիշն է, որ տունկին բոլոր մասերուն մէջ շրջան կ'ընէ։

Կենդանիք կ'ուտեն ու կը խմեն, իրենց յարմար սնունդի մը պէտք ունին։ Բոյսերն ալ սնունդի կը կարօտին և իրենց արմատները կը ծծեն հողէն այն հիւթերը, որոնք կարեւոր

են բոյսին սննդեան։ Բոյսերը կը հիւծին ու կը մեռնին այն գէշ հողերուն մէջ, որոնք անոնց պէտք եղած հիւթերէն զուրկ են, ինչպէս որ կը մեռնի գէշ սնուցուած կամ սնունդէ զրկուած կենդանի մը։

Կենդանիք շունչ կ'առնեն, օդի պէտք ունին։ Բոյսերն ալ օդի պէտք ունին ապրելու համար և գլխաւորաբար իրենց տերեւներուն միջոցաւ շունչ կ'առնեն։ Եթէ բոյսը գոցես անանկ տեղ մը, ուր օդը չի փոխուիր, շուտով կը մեռնի։

Ուրեմն կը տեսնէք որ էակներու կեանքին մէջ շատ մեծ նմանութիւններ կան. բայց ամենէն աւելի դիտելու արժանի կէտը սա է որ միշտ իրարու սննդեան կը ծառայեն. կենդանեաց աղբը տունկը կը սնուցանէ, և տունկն ալ պտուղներ կուտայ, որով կենդանին կը սնանի։ Կենդանիները, իրենց շնչառութեան մէջ, թթուածին կը ծծեն ու բորակածին դուրս կուտան, ընդհակառակն բոյսերը բորակածին կը ծծեն ու թթուածին դուրս կուտան։ Բնութեան մէջ ամէն բան կը գործէ, կը փոխուի, և ոչինչ չանհետանար։

Կեանքը շարժում է: Մահը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ կեանքի փոփոխութիւն մը:

Հարցումներ. — Լուսիայի հատիկն ի՞նչ կ'ըլլայ խոնաւութեան ու տաքութեան ազդեցութեամբ։ — Հակինթն ի՞նչ կ'ըլլայ։ — Կենդանեաց կեանքը պահպանողը ի՞նչ է։ — Բոյսերո՞ւնը։ — Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ կենդանիները բոյսերը կը սնուցանեն և բոյսերն ալ կենդանիները։

58

ԿԱԹՆՏՈՒՔ

Կենդանիներու առաջին դասակարգը կաթնտուներու դասակարգն է։

Բոլոր կաթնտուներն իրենց ձագերուն կաթ կուտան, բայց զանազան տարբերութիւններ ունին իրարմէ։ Այս տարբերութեանց ամենէն գլխաւորներն իրենց կմախքին և ակռաներու և մատներու կազմութեան վրայ են։

Բնագէտները հետեւեալ կարգերու բաժնած են զանոնք։

1. ԿԱՊԻԿՆԵՐ. — Այս կարգը կը պարունակէ զանազան տեսակ կապիկները, ինչպէս այծամարդը, առիւծակապիկը եայլն։ Կապիկներն իրենց մարմնոյն կազմութեամբը մարդուս ամենէն աւելի նմանող կենդանիներն են։

2. ՉՂՋԻԿՆԵՐ. — Ասոնց բազուկները միանգամայն իբր թեւ կը ծառայեն զիրենք պատող բարակ մաշկին շնորհիւ ու անով կրնան թռչիլ։

3. ՃՃԻԱԿԵՐՆԵՐ. — Ինչպէս խլուրդը, ոզնին։ Ասոնք սուր ցցուկով փոքր կենդանիներ են, որոնց սուր ակռաները ճճիներու պատեանը ճեղքելու կը ծառայեն։

4. ՄՍԱԿԵՐՆԵՐ. — Ասոնք հաստատուն ակռաներով ու ահարկու ճիրաններով կենդանիներ են, որ ուրիշ կենդանիներու միսը կը սնանին։ Իրենք զիրենք պաշտպանելու ամենէն աւելի կարող կենդանիներն այս կարգէն են, ինչ-

պէս առիւծը, վագրը, յովազը, կատուն, շուները (գայլ, աղուէս) բորենիները, արջերը եւայլն։

5. ԵՐԿԱԿԵՆՑԱՂՆԵՐ. — Ասոնք թէ՛ ցամաքի վրայ եւ թէ՛ ջուրի մէջ ապրող ու ձուկ ուտող կենդանիներ են, ինչպէս փոկերը։

6. ԿՐԾՈՂՆԵՐ. — Փոքր կենդանիներ են, որք իրենց սուր ակռաներովը ամէն բան կը կրծեն։ Այս ցեղին կը պատկանին մուկը, սկիւռը, նապաստակը։

7. ԱՆԱՏԱՄՆԵՐ. — Ասոնք զարմանալի կենդանիներ են, որ ամենեւին կտրող ակռայ չունին։ Երբեմն բնաւ ակռայ չեն ունենար եւ վրանին թեփով ծածկուած կ'ըլլայ։ Այս կարգէն են եննագօտին, երկայնագի թեփամորթը, եւայլն։

8. ԿՆՃԻԹԱՒՈՐՆԵՐ. — Այս կարգի կենդանիները ցամաքային կաթնատուներու ամէնէն մեծերն են։ Այս կարգէն են փիղերը։

9. ՀԱՍՏԱՄՈՐԹԵՐ. — Հաստ մորթով, բայց կճեղթ չունեցող կենդանիներ են, ինչպէս են ձիագետին, ունգեղջիւրը, վարազը։

10. ՍՄԲԱԿԱՒՈՐՆԵՐ. — Ոտուընուն ծայրը սմբակ ունեցող կենդանիներ են, ինչպէս ձին, էշը։

11. ՈՐՈՃՈՂՆԵՐ. — Այս կարգը շատ մեծ է եւ կը պարունակէ եզը, ոչխարը, այծը, եղնիկը, ուղտը, եւայլն։ Այս կենդանիները խոտակեր են։ Խոտն իրենց ստամոքսին մէջ կը լեցնեն եւ ուզած ատեննին բերաննին կը բերեն նորէն՝ աղէկ մը ծամծմելու համար. այս գործողութիւնն որոճալ կը կոչուի։ Որոճացողներուն մէկ մի ոտքն երկու մաս ունի, որոնք կճղակ կը կոչուին։

12. ԿԷՏԵՐ. — Ձկան ձեւ ունեցող կաթնատուներ։ Իրենց երկու թաթերուն ձեւը կը ներէ անոնց լողալ ու ջուրի մէջ կ'ապրին։ Այս կարգէն են կէտը, դելփինը, փչապաձուկը։

13. ԲՍԱԿԱՒՈՐՆԵՐ. — Այս կենդանիները մասնաւոր քսակ մը ունին, որոնց մէջ կը կրեն իրենց ձագերը։ Այս կարգէն են քանկուրուն, քսակաւոր մուկը։

14. ԿՏՑԱՒՈՐՆԵՐ. — Ասոնք Ովկիանիայի մէջ կը գտնուին եւ իրենց կազմութեամբը ամէնէն աւելի մօտ են թռչնոց։ Օրնիթորէնկը՝ որ այս կարգէն է, բադի կտուցի նման կտուց մը ունի։

59

ԿՐԾՈՒԿԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Այն ատենները, երբ անասուններն ու տունկերը կը խօսէին, մուկ մը՝ Կրծուկ անունով ձագ մը ունէր, որ կ'ուզէր շարունակ ծակէն դուրս ելլելով խաղալ, առանց վտանգէ վախնալու։ Մայրն ի զո՜ւր անոր ականջը կը խածնէր՝ խելքը գլուխը բերելու համար. յամառ եւ անառակ մուկիկը միշտ դուրս կը նայէր եւ փախչելու կ'աշխատէր։ Այն ատեն մայրը ցաւօք ըսաւ իրեն։

— Կրծո՛ւկ, զաւակս, մօրդ խօսքը մտիկ ընել չես ուզեր, գլխուդ փորձանք մը պիտի գայ։ Արդէն պզտիկ եղ-

բայրդ իր անհնազանդութեան զոհ գնաց։ Քիչ մը առաջ տեսայ որ պարոն փիսիկն այս կողմերը կը պտըտէր։ Մօրմէդ մի բաժնուիր. հոսա կակուղիկ բողկ մը կայ, ուզածիդ պէս կրծէ։ Ի՜նչդ պակաս է։

Կրծուկը տեսաւ որ մայրն ետին կը դառնար բողկը առնելու համար, շուտ մը ծակէն դուրս ցատքեց ու փախաւ։

Բայց կէս ժամ չանցած՝ եկաւ մօրը քով ինկաւ կիսամեռ։ Վիզը վէրք մը կար որ կ'արիւնէր։ Մայրը զայն լիզեց, շփեց, մինչև որ խելքը գլուխն եկաւ և ըսաւ անոր։

— Տեսա՞ր հիմայ, կրծո՛ւկ, պէտք է որ ծնողացդ խօսքը մտիկ ընես։ Ես աշխարհը քենէ աղէկ կը ճանչնամ, զաւակս։ Բարեբախտաբար չմեռար. այս բանը թող խրատ ըլլայ քեզ։

— Ո՜հ, գոչեց կրծուկ. հեռուէն տեսայ որ փիսիկը կռնկի վրայ պառկեր է. ուզեցի մօտէն տեսնել անոր ճիրանները, որոնցմէ միշտ կը սոսկացնէք զիս. բայց չարաճճի կենդանին մեռած չէ եղեր ու վզիս սոսկալի հարուած մը տուաւ։ Ա՜յ, ա՛յ, ի՜նչպէս կը ցաւի։

— Հիմայ սովրեցա՞ր ա, ըսաւ մայրը. դարձեալ դուրս պիտի ելլե՞ս։

— Ո՛չ, տունը պիտի կենամ, ըսաւ կրծուկը տխրութեամբ և երկու փոքրիկ թաթերն աչքերուն տանելով։

Կրծուկը չէր վարժուեր ծակին մէջ կենալու, բայց չէր ալ համարձակեր դուրս ելլել, վասն զի կատուի ճիրաններէն կը վախնար։ Հիւընդցաւ ու սկսաւ կամաց կամաց հալիլ ու մաշիլ. երեք շաբաթ վերջը չճանչցուելու աստիճան նիհարցեր էր։

— Ո՜հ, տէր Աստուած, գոչեց, ի՛նչ դժբախտ եմ որ մուկ ծներ եմ։ Բոլոր կենդանիներն և բոլոր բոյսերն ուրախ

կեանք մը կ'անցնեն արեւուն տակ, իսկ մենք ստիպուած ենք առտուընէ մինչեւ իրիկուն մեր ծակը մնալ, ապա թէ ոչ կատուները կը փարատեն մեզ։ Մայր, ո՛րքան կը փափաքէի ծաղիկ ըլլալ։

— Եկո՛ւր, ըսաւ մայրը, կատուն այս կողմերը չէ. երթանք մինչև սա դիմացի դաշտին ծաղիկներուն և հարցընենք թէ երջանի՞կ են մի։

Երկուքը մէկանց վազեցին գեղեցիկ կակաչի մը քով, որ խոտերուն մէջ բուսած էր և կրծուկը հարցուց։

— Սիրո՛ւն ծաղիկ, ո՛րքան երջանիկ ես։ Ուրախութենէդ բացուեր ես։ Մեղուներն ու թիթեռնիկներն ամէն օր կը գգուեն քեզ և անդադար կը վայելես արեւուն տաք ճառագայթները։

— Ո՜հ, ըսաւ կակաչն հառաչելով, գիտեմ որ ամէն ոք իր վիճակէն գոհ ըլլալու է, սակայն շատ կը փափաքէի մուկ ըլլալ։

Կրծուկը չկրցաւ զարմանքը բռնել, թաթերն ականջներուն տարաւ ու ըսաւ։

— Մուկ մի՛, խե՞նդ ես, ի՞նչ ես։

— Ո՛չ, պատասխանեց կակաչը, գանգատելու իրաւունք ունիմ։ Ի՞նչ օգուտ ունի աղուոր ըլլալը։ Հոս ամայի տեղ մը բուսած եմ, մէկը չկայ որ սքանչանայ վրաս։ Ամառը արեւէն կ'այրիմ. ձմեռը ցրտէն թմրած, ամիսներով կը քնանամ։ Եւ երբ անտանելի աշխատութեամբ կը ծաղկիմ, հողագործը կուգայ, մեզ կը կտրէ ու կովերուն կուտայ որ ուտեն։

— Իրաւ որ դուն ալ թշուառ ես եղեր, խեղճ քուրիկ, ըսաւ կրծուկը։ Ա՜հ, սա միջատը նայէ։ Ինչպէս թե-

թեւ է, ինչպէս շուտ կը քալէ։ Արդեօք ի՞նչ զուարճալի կեանք ունի։

Յանկարծ վերէն թռչուն մը իջաւ, միջատը բռնեց կտուցովը ու առաւ տարաւ։

Կրծուկն արցունքները սրբեց։ Մօրը թեւէն քաշեց որ տուն երթան, բայց չխօսեցաւ։

Մայրն ինքնիրեն կը մտածէր որ ձագը տակաւին պէտք եղածին չափ խրատ առած չէր, ուստի առաւ դիմամբ գետին եզերքը տարաւ զայն։

Կրծուկը գետին մէջ գորտ մը տեսաւ որ կը ցատքռտէր, կը խաղար։

— Կը փափաքէի գորտ ըլլալ, ըսաւ. բայց խօսքը դեռ բերանն էր, անհագին ձուկ մը գորտին վրայ վազեց ու կլլեց զայն։

— Խե՜ղճ կենդանի, ըսաւ կրծուկը տխրութեամբ, դուն ալ երջանիկ չես եղեր։

Ու նորէն մօրը թեւէն քաշեց որ տուն երթան։

Ճամբան կովու մը հանդիպեցան, կրծուկը կովուն նայեցաւ վերէն վար, ու յետոյ ըսաւ։

— Ես ալ ասոր չափ մեծ ըլլալ կ՚ուզէի։ Անանկ եղջիւրներ ունեցողը բանէ մը չվախնար, ու կրնայ ամէն օր խաղալ խնդալ։ Ո՞ւր էր որ կով ըլլայի։

Կրծուկը յարգանօք բարեւեց կովը ու ըսաւ։

— Տիկին, ներեցէ՛ք մեր հետաքրքրութեանը. բայց կ՚ուզէինք հասկնալ թէ արդեօք երջանի՞կ էք։

— Երջանի՞կ, ըսաւ կովը զարմացած։ Ինծի՞ կը հարցնէք այդ բանը։ Յայտնի է որ դուք ձեր կեանքը ծակի մը մէջ կ՚անցընէք եւ մեր տակայի վիճակը չէք գիտեր։ Մենք

մսավաճառին դանակովը մեռնելու համար կը ծնինք։ Բոլոր հօրթերնիս մէկիկ մէկիկ սպաննեցին եւ իմ ալ ծերանալուս կը սպասեն, որպէս զի զիս ալ մեռցնեն։

— Խե՜ղճ կով, ըսաւ կրծուկը. դուք ալ թշուառ էք եղեր։ Ու մօրը թեւէն քաշեց որ տուն դառնան։

Ճամբան մարդ մը տեսան որ արտի մը մէջ կ՚աշխատէր։ Կծուկը զայն տեսնելով՝ ըսաւ։

— Մա՛յր, մարդը ամէն բանի տէրն է։ Ուժով է եւ ամենեւին կենդանիէ մը չի վախնար. ան միայն երջանիկ է. կ՚ուզէի մարդ ըլլալ։

— Այո՛, զաւակս, ըսաւ մայրը, ատ ըսածդ քիչ մը իրաւ կ՚երեւայ, բայց չեմ կարծեր որ մարդիկ ալ երջանիկ ըլլան։

Այսպէս խօսելով մարդուն մօտեցան եւ մացառի մը ետին պահուըտելով՝ սկսան դիտել զայն։ Ճակտէն քրտինք կը վազէր. պահ մը աշխատութիւնը դադրեցուց, քրտինքը սրբեց ու կրծուկը լսեց որ կ՚ըսէր.

— Ի՞նչ դժբախտ ճակատագիր է իմ ճակատագիրս։ Օրօրոցէն մինչեւ գերեզման առտուընէ մինչեւ իրիկուն անդադար աշխատիլ. քրտնիլ, սեւ հաց ուտել, ցրտէն դողալ, կամ տաքէն նեղուիլ։ Միշտ, միշտ աշխատիլ։ Եւ երբ քիչ մը ստակ խնայես, նայիս փորձանք մը կուգայ ու խնայածդ կը կորսնցնես։ Վա՜յ ինծի պէս խեղճերուն որ ստիպուած ենք անդադար աշխատիլ պատառ մը սեւ հաց ուտելու համար, մինչդեռ անդին հարուստները կեանքին երջանկութենէն ուրիշ բան չեն գիտեր։

— Ա՜հ, ըսաւ կրծուկը հառաչելով, աս ալ մեղքնալու արժանի է. բայց տես ի՛նչ կ՚ըսէ հարուստներուն համար։

— Աս ալ ստոյգ չէ, ըսաւ մայրը. եկո՛ւր սա դիմացը

մեծ տունը երթանք ու հասկնանք թէ հարուստները երջանի՞կ են մի։ Ետեւէս եկուր, ես ճամբան գիտեմ։

Հարուստին տունը մտան և փոքրիկ ծակէ մը կամաց մը մեծկակ դահլիճ մը ելան. տեսան որ տանուտէրը սեղանին առջև նստեր էր, ոտքերը բարձերու վրայ երկնցուցած։ Սեղանին վրայ խել մը պնակներ կային համադամ ուտելիքներով լեցուն և գոյնզգոյն գինիներու շիշեր շարուած էին դէմը։

Տանուտէրը, փոխանակ ուտելու և խմելու, յօրանջեց, թեւերը երկնցուց, ու սկսաւ հառաչելով ըսել.

—Աս ի՜նչ դժբախտ մարդ եմ ես։ Ահա ամէն տեսակ ուտելիք կայ, բայց ախորժակ չունիմ. ամէն տեսակ գինի կայ, բայց չեմ կրնար խմել։ Որովհետև կրնամ բոլոր փափաքներս կատարել, բան մը չեմ փափաքիր։ Ո՜հ, ո՜րչափ կը նախանձիմ ծառաներուս ու գիւղացիներուն. իրենց պանիր հացը ախորժակով կ'ուտեն, աշխատելէ ետքը կը խնդան ու կ'երգեն, և քաջառողջ ու առոյգ են։ Իսկ ես յոգնած ու ամէն բանէ զզուած եմ։ Ի՞նչ օգուտ ունի ինծի հարուստ ըլլալս։ Աւելի աղէկ է որ աղքատ ըլլայի. այն ատեն պիտի ստիպուէի աշխատիլ և աշխատութիւնը առողջութիւն և զուարթութիւն պիտի տար ինծի։ Ա՜հ, ո՜րչափ թշուառ եմ։

Կրծուկը նորէն մօրը թաթէն քաշեց որ տուն երթան։ Երբ իրենց ծակը վերադարձան, մայրը ըսաւ.

— Էյ նորէն պիտի գանգատի՞ս և վիճակէդ դժգոհ պիտի ըլլա՞ս։

—Ո՛չ, ոչ, մայր, պատասխանեց կրծուկը, կը տեսնեմ որ ձեր ըսածները իրաւ են եղեր, աշխարհի մէջ ամէն ոք իր երջանկութիւնն ու թշուառութիւնը ունի. Ասկէ ետքը մէյ մըն ալ չպիտի դժգոհիմ։

60

ԱՆՁՆՈՒԻՐՈՒԹԵԱՆ ՕՐԻՆԱԿ ՄԸ

Գրիգոր տասնեւմէկ տարու է և փոքրիկ գիւղ մը կը բնակի։

Հայրը պարզ ոստայնանկ մըն է, որ երեք զաւակ ունի. ասոնց անդրանիկը Գրիգորն է։

Ամառուան իրիկուն մըն էր, արեւուն մարը մտնելէն գրեթէ երեք ժամ վերջը, հորիզոնին վրայ փոթորիկ մը կը պատրաստուէր։ Հայրը զաւակները պառկեցուց, վասն զի մայրերնին մեռած էր, երկու մեծերը մէկ անկողնի մէջ և ամէնէն պզտիկն ալ, որ երեք տարու էր, իր քովը և ինքն ալ պառկեցաւ։

Յանկարծ երկինք սկսաւ որոտալ. փայլակներ սկսան լուսաւորել իրենց խրճիթը. սոսկալի սոյլ մը լսուեցաւ. երկինքի կրակը իրենց աղքատիկ տնակը բռնկցուցեր էր։

Հայրը տեղէն ցատկեց խելացնոր, մէկէն ի մէկ յիշողութիւնը կորսնցուց ու խրճիթէն դուրս ելաւ առանձին, առանց զաւակներն առնելու, ու սկսաւ խենթի պէս թափառիլ։

Հրդեհը տանը ներսի կողմը կը ճարակէր ու նախ և առաջ թանձր մուխով մը կը սկսէր։

Մամուռէ տանիքէն բարձրացող բոցերը տեսնելով՝ դրացիք շուտ մը եղած դժբախտութիւնն իմացան։ Բայց տղաքը ո՞ւր են։ Այն բռնկած տունը մտան։ Կայծակէն բուրած ծծումբի կծու հոտը խեղճ պզտիկները գրեթէ խեղ-

դած էր ։ Ցնորած, շնչասպառ, խարխափելով, դուռը փնտռեր էին որպէս զի փախչին, և տախտակամածին վրայ մէկ կողմէ միւսը քաշկռտուեր էին՝ առանց զիրար գտնելու․ անշուշտ պիտի մեռնէին, եթէ դրացիք ժամանակին հասնելով՝ զանոնք չառնէին ու չազատէին ։

Վերջապէս փրկուեցան․ դրսի օդը շուտով անոնց խելքը գլուխը բերաւ․ անդրանիկը, Գրիգոր, բոլորովին ուշաբերեցաւ ու հրդեհին մօտ կայնեցաւ ։ Բայց այն միջոցին այն բոցակէզ տունէն ձայն մը լսուեցաւ, աղեկտուր ձայն մը որ «Հայրի՜կ, հայրի՜կ» կը կոչէր ։

Աղաղակողը երեք տարեկան խեղճ տղեկն էր, զոր ներսը մոռցեր էին ։ Աւա՜ղ, հայրը անոր ձայնը չէր կրնար լսել ։

Բայց բոցերը խրճիթը կը լափէին ։

Ո՞վ պիտի համարձակի նորէն ներս մտնել՝ օգնութիւն գոչող տղան ազատելու համար ։ Ոչ ոք, վասն զի մահուան վտանգ կայ ։

Սակայն տղեկը շարունակ «հայրի՜կ, հայրի՜կ» կը գոչէր ։

— Պզտիկ եղբայրս է, գոչեց Գրիգոր ու վազելով բոցերուն մէջ մտաւ ։

Գրիգոր տղուն մօտեցաւ ու զայն պիտի բռնէր, երբ յանկարծ գերան մը ու այդ գերանին տակի պատը փոքրիկ ազատարարին վրայ փլան, զինքը գետին ձգեցին, ձախ ձեռքը վիրաւորեցին․ արիւնը կը վազէր․ կրակն երթալով կը սաստկանար․ բայց ցաւը զինքը չէր կեցներ ։ Կը յաջողի ծխաշունչ փլատակներուն տակէն ազատիլ, ոտք կ՚ելլէ, եղբօրը քով կը վազէ, կ՚առնէ զայն բռնկած տախտակամածին վրայէն ու բոցերէն դուրս կը հանէ նուաղած՝ բայց կենդանի ։

61

ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐ

Առ նուազն երեք ուղիղ գիծէ բաղկացեալ բեկեալ գիծ մը կրնայ բազմանկիւն մը ձեւացնել ։

Երեք կողմ ունեցող բազմանկիւնը եռանկիւն կ՚ըսուի, վասն զի երեք անկիւն ունի․ չորս կողմ ունեցող բազմանկիւնը քառանկիւն մըն է, հինգ կողմ ունեցողը հնգանկիւն վեց կողմ ունեցողը վեցանկիւն ևայլն ։

Շատ անգամ բազմանկիւններն իրենց կողմերուն թիւովը կը նշանակուին․ օրինակի համար կ՚ըսենք․ եօթ, ութ, տասը, քսան կողմ ունեցող բազմանկիւն մը ։

Բազմանկիւն մը կանոնաւոր է, երբ իր կողմերն ու անկիւնները հաւասար են․ ասոնց գլխաւորներն են հետեւեալները ։

Կողմերուն թիւն որչափ որ աւելնայ, կանոնաւոր բազմանկիւններու ձեւը կը մօտենայ շրջանակի ձեւին, որ կրնայ բազմաթիւ ու շատ փոքր կողմերէ բաղկացեալ կանոնաւոր բազմանկիւն մը համարուիլ ։

Պէտք է դիտել որ ամէն կանոնաւոր բազմանկիւն իր ունեցած կողմերուն չափ հաւասար եռանկիւններու վրայ բաժնուի՝ բազմանկիւնին կեդրոնէն ուղիղ գիծեր քաշելով դէպ ի կողմերուն ծայրը ։

Բազմանկիւն մը անկանոն է, երբ իր կողմերն ու անկիւններն իրարու հաւասար չեն ։

Այն անկանոն բազմանկիւններէն ոմանք մասնաւոր անուններ ունին, ինչպէս հաւասարասրուն եռանկիւն, որուն երկու կողմերը միայն հաւասար են իրարու. ուղղանկիւն եռանկիւն, որու մէկ անկիւնն ուղիղ է, տարանկիւն, որու չորս կողմերն իրարու հաւասար են, բայց անկիւններէն երկուքն ուրիշ մեծութիւն ունին ու երկուքն ուրիշ. ուղղանկիւն, որ տեսակ մը երկայն քառանկիւն է. որու չորս անկիւններն ուղիղ են՝ առանց կողմերն հաւասար ըլլալու. տրապեզ, որու երկու կողմերը միայն զուգահեռական են իրարու։

Բոլոր այն քառանկիւնները, որոնց չորս կողմերն իրարու զուգահեռական են երկուք երկուք, զուգահեռագիծ կ'ըսուին։ Այսպէս քառակուսին, տարանկիւնը, ուղղանկիւնը զուգահեռական են։

62

ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ

Թռչուններ կաթնասուններու պէս տաք արիւնով կենդանիներ են, որ օդ կը շնչեն։ Կտուցնին կարծր է, մարմիննին փետուրով ծածկուած. գրեթէ ամէնքն ալ իրենց շինած բոյնին մէջ։

Բնագէտները գլխաւորաբար թռչնոց կտուցին ու թաթերուն ձեւին համեմատ, հետեւեալ կարգերու բաժնած են զանոնք։

1. ԳԻՇԱՏՈՂ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ. — Ասոնց կտուցը կարթաձեւ ու սուր է և մատները ճիրան կոչուած ժանիքներով զինուած։ Ոմանք ինչպէս արծիւը, անգղը, ուրուրը ցորեկ ատեն կ'որսան և տուընջեան գիշատիչներ կը կոչուին. ոմանք ալ, ինչպէս բուն, գիշերը միայն կ'որսան, ասոնք ալ գիշերային գիշատիչներ կը կոչուին։

2. ՃՆՃՂՈՒԿՆԵՐ. — Ասոնք ամէնէն բազմաթիւ կարգը կը կազմեն և ամենքն ալ փոքր են։ Գրեթէ ամենքն ալ մեր կլիմաներուն մէջ կը բնակին և կ'ապրին, ոմանք մարդու մօտ, ինչպէս ճնճղուկը, ծիծեռնակը. ոմանք ալ անտառներուն մէջ, ինչպէս եկքանիկը, ոսխակը, ցախսարեկը, ոմանք ալ դաշտերուն մէջ, ինչպէս արտոյտը։

Ոմանց կտուցն ուղիղ կամ քիչ մը կոր է և ծայրին մօտ պզտիկ ճեղք մը կայ, ինչպէս եկքանիկը, ոսխակը. ոմանց կտուցն ալ շատ բարակ ու երկայն է, ինչպէս ճանճորսները. վերջապէս ոմանց կտուցն ալ տափակ ու լայն ճեղքուած է, որով միջատներ կը բռնեն թռած ատեննին, այսպէս են ծիծեռնակները։

Ոմանք ալ կարճ ու կոնաձեւ կտուց մը ունին, որով հատիկներ կը կոտրեն, այսպէս են արտոյտները և ճնճղուկը։

Ճնճղուկի ցեղէ եղող թռչունները ցատկելով կը քալեն, շատ կը թռչին, առոյգ ու չնորհալի ձեւ մը ունին և իրենց փետուրներուն գոյնն անհամար է։ Բոլոր երգող թռչուններն այս կարգէն են։

3. ՄԱԳԼՑՈՂ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ. — Ասոնց թաթերուն առջեւի և ետեւի կողմը երկերկու մատներ կան, որոնց չնորհիւ ճիւղերն ի վեր կը մագլցին ամենայն դիւրութեամբ։ Այս կարգէն են թութակները, պապկան։

4. ՀԱՒԵՐ. — Այսինքն հաւու նմանող թռչուններ. ինչպէս աքաղաղը, հնդկահաւը, փասեանը, կաքաւը, աղաւնիները, եայլն: Այս կարգի թռչունները ընդհանրապէս ծանր կը թռչին և գլխաւորաբար հատիկներով կը սնանին:

5. ՎԱԶՈՂ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ. — Ասոնց փետուրները կարճ և թաթերը երկայն ու ամուր են, դէպ ի առաջ երկու կամ երեք մատ ունին: Ասոր համար վազելու մէջ աննման են. այս կարգէն են ջայլամը, գանգուռը, որոնք շատ մեծ թռչուններ են:

6. ՃԱԽՆԱՅԻՆ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ. — Ասոնք ճահիճներու և լիճերու եզերքը կ'ապրին: Ասոնց վիզն ու կտուցը շատ երկայն է, որով առանց թաթերնին ծռելու կ'որսան: Այս կարգէն են կռունկը, կոյարը, արագիլը:

7. ԼՈՂԱՑՈՂ ԹՌՉՈՒՆՆԵՐ. — Ասոնց թաթերուն մատերը մաշկով մը իրարու միացած են: Ասոնցմէ ոմանք շատ լաւ կը լողան, ինչպէս կարապը, սագը, բադը, ոմանք ալ շատ լաւ կը թռչին միանգամայն, ինչպէս ծովային ծիծառը, որորը. վերջապէս ոմանք ալ ջուրին մէջ կը սուզին ամենայն դիւրութեամբ, ինչպէս փարփարները:

63

ԺԻՒԲԵԼ ԶՈՎԻՒԸ

Ժան-Պաթիսթ Ժիւբել խեղճ անտառապահի մը որդի էր: Երբ տասնեւհինգ տարու եղաւ, իր ապրուստը շահելու համար սկսաւ հովուութիւն ընել: Օր մը 1885 հոկտեմբեր 15ին, արօտի մը մէջ կը գտնուէր իր ոչխարներուն հետ: Իր եղած տեղէն քիչ մը անդին ճամբայ մը կար, որու եզերքին ութը տասը տարեկան քանի մը տղաք կը խաղային. Ժիւբէլ անոնց հետ չէր խաղար, վասն զի ինքը պարտականութիւն մը ունէր, զոր խղճմտաբար կը կատարէր:

Յանկարծ աղաղակ մը լսեց: Ի՞նչ կար: Ետին դարձաւ ու տեսաւ որ շուն մը, ականջները վիզին փակած, աչքերը մոլեգին, գլուխը կախ, տղոց վրայ կը վազէր . . . : Այն շունը կատղած շուն մըն էր: Ժիւբէլ անմիջապէս հասկցաւ վտանգին մեծութիւնը: Եթէ վայրկեան մըն ալ անցնէր, շունը տղոց քով պիտի հասնէր ու խածնէր: Զվարանեցաւ: Անմիջապէս տղոց ու շան մէջտեղ ցատկեց և սկսաւ խարազանը շարժել՝ զայն վախցնելու համար:

Շունն իր վրայ յարձակեցաւ. և այն ատեն այն տասնըհինգ տարեկան տղուն ու այն կատաղի կենդանիին մէջ մարմին առ մարմին կռիւ մը սկսաւ, որ քսան վայրկեանէ աւելի տեւեց: Փոքրիկ հովիւին հագուստները պատառ պատառ եղան: Ինքզինքը պաշտպանելու համար շարժում մը ըրած միջոցին, շունը անոր ձախ ձեռքը խածաւ. Ժիւբէլ աշխատեցաւ ձեռքն ազատել, բայց չկրցաւ: Այն ատեն անոր վրայ յարձակեցաւ, զայն տապալեց, աջ ձեռքովը բերանը բացաւ, ձախ ձեռքն ազատեց ու յաջողեցաւ անոր բերանը գոց բռնել:

— Խարազանս բե՛ր, ըսաւ փոքրիկ տղոց մէկուն, որոնք այս տեսարանը կը դիտէին սարսափահար:

Տղան վարանեցաւ: Կը վախնար: Սակայն վերջապէս խարազանը բերաւ: Ժիւբէլ անոր ծայրովը շան բերանը

կապեց։ Յետոյ կօշիկները հանելով՝ սկսաւ գլխուն զարնել սպաննելու համար։ Վերջապէս տեսնելով որ շունը դեռ կը շարժի, քաշեց մօտակայ առուակի մը քով տարաւ ու խեղդեց։ Երբ իր գործը լմնցուց, ձեռքին նայեցաւ ու տեսաւ որ արիւնաթաթաւ էր։

Երկու բժիշկ շան մարմինը քննեցին ու յայտնեցին որ կատղած էր։ Գիւղապետը յանձնարարական նամակով մը Ժիւբէլը ղրկեց հռչակաւոր Բասթէօրի, որ խնամեց ու բժշկեց զայն։ Բոլոր լրագիրները գովեստով խօսեցան այն տղուն վրայ։ Ժիւբէլ աղքատ է, բայց փառք վաստկեցաւ։ Բայց փառքէ ու ստակէ աւելի բան մը կայ, որ վարձատրեց զինքն իր քաշած ցաւերուն համար, այն է մարդկութեան համար իր պարտականութիւնը կատարած ըլլալու ուրախութիւնը։

Այս տղան կրնայ օրինակ ըլլալ մարդկութեան համար աղէկութիւն ընել սիրողներուն։

64

ԽԱՂ

Քոյրէս լուսնակն ուզեցի
Որ նա ջուրին մէջ կը խաղար,
Բայց քուրիկըս ծաղրեց զիս,
Ես ալ կամաց մը բռնեցի
Դոյլին ջուրը թափեցի վար։

Մէյ մ'ալ տեսնեմ որ վերն՝ հեռուն՝
Ամպին քովն է գացեր կեցեր։
Քարն առի և ծառերուն
Շուքին տակէն
Ուղիղ իրեն
Նետեցի.
Ան ալ, գիտեմ, ինծմէ վախուն
Ծուռ, ծուռ երեսըս նայեցաւ,
Գնաց մտաւ մէջն ամպերուն.
Քարին ցաւէն... գուցէ լացաւ։

65

ՁԵՒԸ

Երկրաչափական ձեւերու գլխաւորները սորվեցանք արդէն։ Հիմայ ջանանք այդ ձեւերէն մէկ քանին կարդալ բնութեան մէջ։

Արեւը լուսոյ շողշողուն *շրջանակ* մըն է, որու *ճառագայթներն* ուղիղ գծեր կ'երեւան մեզ։

Անձրեւէ ետքը կռնակնիդ արեւուն դարձնելով՝ երբեք տեսած չէ՞ք *ծիածանը* կամ *ծիրանի գօտին*, որ աղեղի մը ձեւ ունի։

Սովորական աղը փոքրիկ *խորանարդներէ* ձեւացած է, որոնք իրարու փակած են։ Ագամանդը սովորաբար *ութակողմ* մըն է։

Տերեւներէն ոմանք եռանկիւնի են, ոմանք ալ հնգանկիւնի․ կան ալ որ կլոր են։

Դիտեցէ՛ք ծաղիկներն ու պիտի տեսնէ՛ք որ զանազան ձեւեր ունին, ոմանք խաչաձեւ են, ոմանք անուաձեւ, ոմանք զանգակաձեւ, և քառակուսիի, շրջանակի, կոնի, եայլն կը նմանին։

Դիտեցէ՛ք բոյսերու ցօղունները։ Ոմանք գլանաձեւ են, ոմանք ալ քառակուսի կամ եռանկիւնի հատուածակողմի կը նմանին։

Հապա պտուղները․ դեղձը, նարինջը, սալորը, տանձը, խնձորն ալ երկրաչափական ձեւեր չեն ներկայացներ մեզ։

Դիտեցէ՛ք կենդանիներու աշխատութիւնները, մեղուին բջիջը, թռչնոց բոյները հիանալի կանոնաւորութիւն մը ունին։

Այսպէս մարդ բնութեան մէջ անհամար ձեւեր գտած է, որոնք իբր օրինակ ծառայած են իրեն, ինքն ալ զանոնք կրցածին չափ պարզած ու կատարելագործած և անով ստեղծած է երկրաչափական ձեւերը։

Այդ ձեւերը կը գործածէ իր բոլոր աշխատութեանց մէջ, իր բնակարանը՝ որ երկրաչափօրէն շինուած է, երկրաչափական ձեւերու ճշմարիտ հաւաքածոյ մըն է։

Գետնի աղիւսները, ապակիները, ձեղունը, պատկերները՝ քառակուսիներ, ուղղանկիւններ, բազմանկիւններ են։

Ժամացոյցը, սկաւառակը շրջանակներ են։

Տուփը, դարանը զուգահեռատներ են։

Վառարանին ծխնելոյզը, ճրագը գլաններ են։

Ջագարը, լուսամփոփը կոներ են։

Կանթեղին գունդը, սրուակը գնդաձեւ են։

Այս օրինակներէն հասկցէ՛ք թէ երկրաչափութիւնն ի՛նչ մեծ կարեւորութիւն ունի։

Երկրաչափական ձեւերը, գծագրութեան այբուբենն են։

Զանոնք լաւ ճանչնալու համար պէտք է ուշի ուշով քննել և յաճախ գծագրել։ Այս պարզ ձեւերն իրարու միացնելով՝ կ'ունենանք բաղադրեալ ձեւեր, և երբ այս բանին վարժուիք, գծագրութիւնը շատ դիւրին պիտի երեւնայ ձեզ։

66

ԱՄԻՍՆԵՐԸ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

Այս առտու ցուրտ է։ Երկիրը ձիւնով ծածկուած է։ Ո՞վ է աս ճերմակ մազերով մարդը, որ իր տարիքին ու ոտքերուն փակչող ձիւնին հակառակ, համարձակ քայլերով կը քալէ․․․։ Ձեռքը մեծ ծրարներ կան ճերմակ թղթերու մէջ պլլուած և կապոյտ ու կարմիր ժապաւէններով կապուած։ Ո՞ւր կ'երթայ։ Տուն մը կը մտնէ, ուր ուրախութեան աղաղակներ կը լսուին իր մտնելէն ետքը։ «Կաղանդ է, կաղանդն է, Բարեւ, Կաղանդ»։

— Վերարկուդ ճեպ ճերմակ է։ Մօրուքդ ձիւնով ծածկուեր է։ Եկո՛ւր կրակին քով ու տաքցիր։ Ձեռքերդ սառեր են։

— Վա՜յ, կ'ըսէ Գարեգին, ինչէ՞ն գիտցաք որ թմբուկ մը ունենալ կ'ուզեմ․․․։ Ես ալ պուպրիկ մը, ըսաւ Սրբուհի։

— Կաղանդ, մեր ուզածներն ո՞վ ըսաւ քեզի...։

— Հասկցայ, ըսաւ Սրբուհի խանդաղատած. դու ըսիր, մեծ հայր։

— Այո՛, այո՛, Սրբուհի գիտցաւ, մեծ հայրս է, մեծ հայրս։

Եւ ամենքը մէկանց ծերունիին վիզը ցատկեցին ու համբուրեցին զայն։ Մեծ հօրն աչքերը լեցան և փառք տուաւ Աստուծոյ որ խելօք ու սիրալիր թոռներ տուած է իրեն։

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

Փետրուարը տարուան ամէնէն կարճ և երբեմն ամէնէն ցուրտ ամիսն է։ Դեկտեմբերին տօներ կան։ Յունուարին Կաղանդ ու Ծնունդ և Փետրուարին բարեկենդան։ Օրերը քիչ մը կ'երկննան, բայց գիշերներն ալ երկայն են տակաւին։ Եղանակին տխրութիւնը փարատելու համար քաղքին մէջ կը պարեն, իսկ գիւղերը կը խմբուին մեծ վառարանին շուրջը, որու մէջ շագանակներ կը խորովեն։

Պաշարները կը հատնին։ Շատ աղքատներ անգործ կը մնան և երբեմն ամբողջ ընտանիքներ առանց հացի, առանց կրակի կը մնան։

Հաղորդակցութիւնք կ'ընդհատուին երբեմն և ճամբորդներ կը կորսուին ձիւներուն մէջ։ Լեռնոտ երկիրներու մէջ մեծ ողողումներ կ'ըլլան, ամբողջ գիւղեր կ'ապատակուին։

Անօթի գայլեր անտառներէն դուրս կ'ելլեն ու կ'երթան գոմերու շուրջը կը թափառին։

Ամէն տարի անխոհեմ տղաք սառոյցներուն տակ կը խեղդուին, մանաւանդ ձիւնհալի ատեն։

Զըլլայ որ երթաք սառոյցին վրայ խաղալու մինչև որ ապահով չըլլաք թէ ամենևին վտանգ չկայ, կամ մինչև որ ձեր ծնողաց կամ դաստիարակաց հաւանութիւնը չառնէք։

ՄԱՐՏ

Բնութիւնն որ ձմեռուան ծանր քունէն ընդարմացած է տակաւին, կամաց կամաց կ'արթննայ։ Իր ձիւնէ վերարկուն կը թօթափէ և գարնան զարդարանքը կը պատրաստէ։ Տեղ տեղ քանի մը մանիշակներ կը յանդգնին իրենց փոքրիկ գլուխը վեր առնել։ Սակայն ծիլերը, անուշ անձրևէ մը ոռոգուելով և անուշակ հովէ մը փայփայուելով, կ'ուռին իրենց թուխ պատեանին մէջ։ Արդէն քանի մը շագանակիներ նոր տերևներով ու ծաղիկներով ծածկուեր են։

Հողագործն իր արտերն աչքէ կ'անցնէ։ Ցորենի հունտերը բուսեր են ձիւնին տակ, որ զանոնք սառելէ պահպաներ է, և ծնունդ տուեր են այն խոտի բարակ շիւղերուն, որոնք չորս դիէն հողը կը ծածկեն և քիչ մը արևու կը սպասեն մեծնալու համար։

Պարտիզպանն իր աշխատութիւններուն կը սկսի։ Կը սերմանէ, կը տնկէ, ծառերը կը յօդէ։ Ամեն ատեն կ'երթայ աչքէ կ'անցնէ իր կարմիր բողկերը, աղցաններն ու զանազան կանաչեղէնները, զորս քանի մը օրէն պիտի ուտենք։

Զուարճութիւն և ուրախութիւն կը վերածնին երկրի վրայ։ Գարուն եկաւ։

ԱՊՐԻԼ

Զուարթ ծիծեռնակները կուգան խումբ խումբ։ Բնութիւնը կը վերածնի, ամէն բան կը կերպարանափոխուի։ Հունտը կը ծլի, կը մեծնայ, տունկ կ'ըլլայ։ Արտերն աճագին կանաչ գորգով մը կը ծածկուին։ Յակինթը, կակաչը կը ծաղկին պարտէզին մէջ։

Ձմեռուան ցուրտէն ընդարմացած ճճին կը քնանար։ Արեւուն առաջին ճառագայթներուն տաքութենէն իր կոշտ պատեանը կը թողու, կատարեալ ճճի մը կ'ըլլայ ու մէկէն ի մէկ կը բանայ իր գոյնզգոյն թեւերը։

Սա ջուրին եզերքի սեւ կէտերուն նայեցէք, որոնք տձեւ կոյտ մը կը կազմեն։ Ահա մեծցան, կը շարժին, կ'ապրին։ Տեսէք, կը լողան, երկու թաթ ու պոչ մը ունին։ Եթէ քիչ մը ետքը գաք, պիտի տեսնէք որ պոչերնին կորսուած և անոր տեղ ուրիշ երկու թաթ բուսած են։ Այն ատեն պիտի տեսնէք որ ջուրէն դուրս կ'ելլեն ու եզերքը բուսնող խոտերուն վրայ կը ցատքեն։ Անիկայ կանաչ գորտին հետաքրքրական այլափոխութիւնն է։

ՄԱՅԻՍ

Մայիս ընդհանրապէս տարւոյ ամէնէն գեղեցիկ ամիսն է։ Երկինքը պայծառ է. գաղջ հովը ծաղկանց բոյրովը հոտաւէտեալ է։ Վարդերն ու եղրեւանիները կը զմայլեցնեն զմեզ։

Վտակներն օձապտոյտ կ'ընթանան ծաղկանց մարգերու մէջէն. գառնուկները կ'ոստոստեն դալարապատ բլուրներուն

վրայ։ Բազցրաձայն սոխակը թռչնոց նուագներուն կը մասնակցի։ Ամէն բան կ'ոգեւորի, կը կենդանանայ ու կը փոխուի։

Ամէն տեսակ նախախայրիք լեցուն են պարտէզներուն մէջ. ոլոռը, ծնեբեկը, կանկառը մեր սեղանները կը զարդարեն։

Ծաղկած մացառներու երկայնքը, պտղատու ծառերու հոտաւէտ դալարներուն մէջ մեղուն առտուն կանուխ կ'երթայ պաշար հաւաքելու, յետոյ, ծաղկանց փոշիովը ծածկուած, փեթակ կը վերադառնայ, ուր ուրիշ մեղուներ կ'առնեն իրմէ իր թանկագին բեռն ու անով մեղր կը շինեն։

Դիտեցէք սա թռչունը որ թուփերուն մէջ կը թռչտի. կտուցովը յարդի շիւղ մը, բրդի կտոր մը բռնած է ու տերեւներուն մէջ կ'աներեւութանայ։ Բոյն պիտի շինէ։

Յիշեցէ՛ք, տղայք, որ Մայիս ամսուն պէտք է պզտիկ թռչունները պաշտպանէք ու ճճիները մեռցնէք, եթէ կ'ուզէք որ մեր պարտէզներուն գեղեցիկ ծաղիկները համեղ պտուղներու փոխուին։

ՅՈՒՆԻՍ

Ցորեկները շատ երկայն ու գիշերները կարճ են։ Օդը տաք է։ Բոյսերը շուտով կը մեծնան։ Պարտէզներն առատ բանջարեղէն կուտան. ծնեբեկ, ոլոռ, կանկառ, դդում, լուբիա, ամէն կողմէ կուգան։

Առաջին պտուղները կը հասուննան ի մեծ ուրախութիւն տղոց. ահա՛ ելակներ, հաղարջներ, կեռասներ ու քանի մը տեսակ խնձորներ ու տանձեր։

Խարի հունձքն ընդհանրապէս յունիսին կ'ըլլայ. խարը

հնձելու համար օդը գեղեցիկ ըլլալու է . մանգաղահատները արշալուսուն կը սկսին աշխատիլ և վայրկեան մը չեն կորսնցներ, վասն զի օդը հետեւեալ օրն ալ գեղեցիկ ըլլալուն ապահով չեն։

Արտերուն մէջ ցորենները մեծցեր են . երկայն ու կանաչ տերեւներով պատսպարուած հասկերը կը բարձրանան իրենց ցօղունին վրայ ու հովէն կը տատանին։ Ցորենի արտին կանաչ գորգը կարմիր ու կապոյտ ծաղիկներով զարդարուած է։ Կակաչներ ու կապուտիկներ են անոնք, որոնցմով պզտիկ աղջկունք փունջեր ու պսակներ կը շինեն։

Արտին եզերքէն ժողվեցէք այդ ծաղիկները, տղա՛յք, բայց ցորեններուն մէջ մի՛ մտնէք . յիշեցէք թէ հողագործը ո՛րքան աշխատած է և բուսնող հացը յարգեցէք .

ՅՈՒԼԻՍ

Արեւուն տաք ճառագայթները պտուղները կը հասունցնեն։ Հասկերը կը դեղնին։ Փոքրիկ թռչուններն ալ եւս իրենց թեւին կարօտ չեն տաքնալու համար։ Բոյնը կը թողուն ու տերեւներուն մէջ կը թռչտին։ Ասկէց վերջն իրենք ալ ճճիներ պիտի որսան և իրենց սնունդն ինքնիրեննին պիտի գտնեն։

Պարտիզպանն իր ծաղիկներն ու բանջարեղէնները յաճախ կ'ոռոգէ։

Երբեմն տաքն անտանելի է։ Հորիզոնին վրայ ամպ մը կը բարձրանայ, հովը կը սաստկանայ, կայծակը կ'որոտայ։ Կարկուտը մէկ վայրկեանի մէջ բոլոր հունձքերը կը տապալէ։

Հողագործն իր աւերեալ արտերուն մէջ պտտած ատեն, իրենց բոյներուն մէջ մեռած քանի մը կաքաւ միայն կը գտնէ։ Խեղճ հովիւ մը, փոթորիկի ատեն անխոհեմաբար ծառի տակ ապաստանելով, շանթահար մեռեր է։

Սակայն անվհատ հողագործը չի յուսահատիր։ Միշտ պատրաստ է աշխատիլ. գիտէ որ յարատեւ աշխատութիւնը մարդս կը զուարճացնէ և անոր ուրախ և դիւրին կեանք մը կուտայ։ Կը յուսայ որ նոր ու առատ հունձքեր պիտի բուսնին անոր արտերուն վրայ։ Նոր եռանդով կը սկսի աշխատելու, և իր խնայողութեան ու կարգապահութեան ոգին կը զօրացնէ։

ՕԳՈՍՏՈՍ

Օգոստոս՝ աշխատողներուն համար վարձատրութեան և իրենց պարտականութիւնը չկատարողներուն համար ցաւերու ամիսն է։

Հողագործն իր արտը տակն ու վրայ ըրաւ . ցորեն ցանեց, ակօսներ բացաւ։ Հողն իր քրտինքովը թրջեց։ Իր աշխատութեանց փոխարինութիւնն առնելու օրն եկաւ։ Այն արտը, ուր ոսկեգոյն հասկերը կը ծածանին հովէն, տէրը պիտի հարստացնէ. որայները կապուած են . մեծամեծ սայլեր զանոնք կ'առնեն կը տանին։ Հողագործն երջանիկ է, վասն զի ընտանիքին հացը պատրաստ է։

Դպրոցականն ալ, հողագործին պէս, իր աշխատութեան վարձատրութիւնը կ'առնէ։

Իր պարտքերը չկատարող տղան կը վախնայ ու կը

գըլջայ։ Կը ցաւի որ կրցածին չափ չէ աշխատած, բայց այդ ցաւը հիմայ անօգուտ է։

Ընդհակառակը, աշխատող տղան ո՜րքան ուրախ է։ Գեղեցիկ պարգեւներ պիտի առնէ։ Զինքը պիտի շնորհաւորեն։ Ծնողքն իրմով պիտի պարծենան ու գորովանօք պիտի համբուրեն զինքը։

Հապա արձակո՜ւրդը. ո՜հ, ո՜րքան ախորժելի պիտի ըլլայ իրեն։ Դաշտերուն, մարգերուն, անտառներուն մէջ պիտի վազէ ու ծոյլերուն անծանօթ հազարումէկ ուրախութիւն պիտի վայելէ. ամէնէն աւելի պիտի ունենայ այն ներքին գոհունակութիւնը, զոր կը պարգեւէ միշտ պարտականութեան կատարումը։

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Օ՜ն, տղա՛յք, մոռցէք դպրոցին լռիկ պատերը. վաղը զանգակը սովորական ժամուն չպիտի հնչէ ձեզ համար։ Ա՛լ գիրք չկայ, դժուարին դասեր չկան. դաշտերը, լեռներն ու անտառները ձեզ կը կանչեն. վազեցէ՛ք, խաղացէ՛ք ձեր մազերը գգուող հովուն պէս թեթեւ, ծառերուն մէջ թռչող թռչնոյ պէս զուարթ։

Բայց յիշեցէք որ մարմնական վարժութիւնն ալ աշխատութիւն մըն է, գեղեցիկ աշխատութիւն մը։

Մաքուր ու կազդուրիչ օդով սնուցէ՛ք ձեր թոքերը. ոյժ առնելն ալ պարտականութիւն մըն է ձեզ համար։ Գացէ՛ք ու դիտեցէ՛ք՝ ձեր աչքերն ու միտքը կրթելու համար։ Հետաքրքրութեամբ դիտեցէ՛ք ձեր շուրջը գտնուած հրաշալիքները, սորվեցէ՛ք գեղեցիկ բաները զանազանել, բարին զգալ։ Գիտցողներուն հարցուցէ՛ք, որպէս զի բնութեան գործն ու մարդուս գործը հասկնաք։ Ցետոյ երբ վերադառնաք, աւելի ուժով, աւելի ուսեալ պիտի ըլլաք և հետեւաբար աւելի երջանիկ պիտի ըլլաք։

Ասանկով զուարճութիւնը պիտի սիրցնէ աշխատութիւնը ձեզ. անդադար նորանոր ուրախութիւններ պիտի զգաք և զուարթօրէն պիտի քալէք այն ճամբան, որով տղայ մը չափահաս մարդ կ'ըլլայ։

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Սիրելի՛ տղայք, դպրոցական տարին նորէն կը սկսի։ Ձեր արձակուրդին միջոցին հարկաւ գեղեցիկ ու բերրի բնութեան շքեղութիւնները դիտեցիք։ Հարկաւ տեսաք ոսկեզօծ հունձքերով ծածկուած արտեր, հասուն պտուղներու ծանրութեան տակ ծռած ծառեր, հրաշալի ողկոյզներով զարդարուած որթեր։

Անշուշտ հասկցաք թէ հողին պտուղները զայն մշակողին արդարացի վարձատրութիւնն են։ Հողագործը տարի մը անդադար աշխատեցաւ. ո՜րքան պիտի ուրախանայ, երբ իր շտեմարաններն ու ամբարները լեցուին։

Բայց այս ուրախութիւնը զինքն անհոգ չձգեր ապագային համար, ընդհակառակն անոր աշխատելու եռանդը կ'աւելցընէ։ Նայեցէ՛ք։ Հունձքերը հազիւ ամբարած է ու նորէն կը սկսի աշխատիլ և հետեւեալ տարուան հունձքը կը պատրաստէ։

Տղա՛յք, իր օրինակն անօգուտ ըլլալու չէ ձեզի։

Գիւղի մաքուր օդը նոր ոյժ պարգեւեց ձեզի. այդ ոյժն աղէկ գործածեցէք, որպէս զի դուք ալ ձեր աշխատութեան վարձքն առնէք։

Աշխատեցէ՛ք, սիրելի՛ տղայք, աշխատութիւնն երջանկութեան աղբիւրն է։

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

Նոյեմբեր մառախուղներու ամիսն է։ Երկինք ամպոտ է։ Ամբողջ բնութիւնը կարծես ցուրտ ու խոնաւ քօղով մը կը ծածկուի։

Դեղնած տերեւները հովէն փրթելով՝ կը թափին հողուն վրայ, որ անձրեւէն թրջած է։ Քիչ մը ետքն իրենց ձեւն ու գոյնը բոլորովին պիտի կորսնցնեն և տերեւազուրկ ծառին ստորոտը հալելով՝ հետեւեալ տարին նորէն պիտի վերածնին։

Թռչունները կը զգան որ ձմեռը կուգայ և խումբ խումբ կը ժողվուին՝ աւելի տաք երկիրներ երթալու համար։

Ընտանիքին մայրը հագուստներ կը պատրաստէ՝ իրենները պատսպարելու համար ձմեռուան սաստկութեան դէմ։

Հողագործն իր դուրսի աշխատութիւնները կը լմնցնէ։ Աղբով պարարտացած ու կակուղցած հողուն մէջ կը զետեղէ այն հունտերը, որոնք հոն գարնան գալուն կը սպասեն։

Այս տխրութեան ու սուգի ամիսը կը յիշեցնէ մեզ այն սիրելիներն որք մեռած են։

Կը յիշեցնէ նաև այն թշուառները, որոնք ամառուան ու գարնան օրերն աշխատած չըլլալով, ամէն բանէ զուրկ են, երբ սոսկալի ձմեռը կը մօտենայ։

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Ցորեկները կարճ ու գիշերներն երկայն են։ Օդը ցուրտ է. ձիւն կուգայ. ձմեռ է.

Ճճի մը չի բզզար պաղ օդին մէջ։ Հազիւ երբեմն ցրտէն դողդղալով փախչող թռչունի մը ողբալի երգը կը լսուի։ Միայն բուն ատեն ատեն կ'արձակէ իր ողբը, զոր արձագանգը կը կրկնէ գիշերուան լռութեան մէջ։

Ճարճատող կրակին քով նստած՝ դուրսը հովուն գոռալը կը լսենք։

Ձիւնով ու սառոյցով ծածկուած ապակիին ետեւէն տեսայ այսօր խեղճ ընտանիք մը, որ փողոցէն կ'անցնէր Ո՞ւր կ'երթային այն թշուառները։ Թերեւս մինչև հիմայ կը թափառին առանց ապաստանարանի, առանց կրակի.

Կաղանդն ու Ծնունդն մօտեցան։ Պտուղներ ու խաղալիքներ պիտի տեղան։ Դո՛ւք որ չքաւորութեան մէջ չէք, յիշեցէք զանոնք որ կուլան և այն ատեն աւելի երջանիկ պիտի ըլլաք, և Աստուած օր մը անոր փոխարէնը պիտի հատուցանէ ձեզ։

67

ՏՂՈՒ ՄԸ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Պզտիկ տղայ մը օր մը ըսաւ մօրը, «Մայրիկ, դուն և վարժապետս միշտ կ'ըսէք ինծի թէ ամէն բան Աստուած

ստեղծած է, սակայն շատ բաներ կը տեսնեմ զորս Աստուած ստեղծած չէ. զոր օրինակ մեր տունը, մէջի աթոռները, կարասիքը, նաև իմ հանդերձներս և ուրիշ շատ բան։ Կ'աղաչեմ, մայրիկ, ուրեմն ինչո՞ւ կ'ըսէք թէ ամէն բան Աստուած ստեղծած է։

Մայրն արարչութեան վրայ զաւկին անդէտ ըլլալը տեսնելով, ջանաց անոր միտքը լուսաւորել, ուստի հարցուց տղուն ըսելով. «Զաւակս, գիտե՞ս այս սեղանն ու աթոռները ինչէ՞ շինուած են»։ «Փայտէ շինուած են» պատասխանեց տղայն։ «Ո՞վ շինած է փայտը, տղաս»։

«Փայտն անտառը կը բուսնի, և այն աթոռներուն վրայէ ոսկին գետնին տակէն կ'ելլէ, և թաշկինակիս մետաքսն ալ շերամը կը շինէ»։ «Սիրելի զաւակս, ըսէ նայիմ, ծառն անտառին մէջ ո՞վ կը մեծցնէ, ո՞վ պահած է ոսկին գետնին մէջ, ո՞վ ստեղծած է այն սքանչելի շերամն որ այսպէս ազնիւ մետաքս կը շինէ»։

Տղան իմացաւ թէ սխալած էր, ուստի և լուռ կեցաւ, իսկ մայրը խօսքը շարունակելով ըսաւ. «Որդեակ իմ, ասոնց բոլորն ալ Աստուած ստեղծած է, նաև ուրիշ շատ բաներ, ինչպէս առաջ քեզի ըսած եմ, մեզի կեանք, շունչ, և ամէն բան տուողն անիկայ է. անիկայ կու տայ մեզի կարողութիւն, իմաստութիւն, որ մեր գործածութեանը համար այսպիսի բաներ շինելու կարող ըլլանք. մեր ձեռքով շինուած բաներուն Արուեստական կ'ըսենք, իսկ բնութեան գործքերն Աստուծոյ ձեռքովը կ'ըլլան։

Զաւակս, երբ աչքդ քեզի և շուրջդ պտտող առարկայից դարձնես, ամէնուն մէջ ալ Աստուծոյ ձեռքը կը տեսնես։ Նայէ երկրիս և անոր բերքերուն վրայ. սերմը կը

ցանենք, ժամանակ մը հողին տակ մնալէն ետքը, կը ծլի, կ'աճի և կը շատնայ. ասիկայ Աստուած կ'ընէ։ Տես նաև սա պարտէզին մէջ գտնուած տանձենին. քանի մը տարի առաջ ինչպէս պզտիկ էր, իսկ հիմայ նայէ որչափ մեծցած է, և ինչ գեղեցիկ տանձերով կ'ուրախացնէ քեզ. այս ալ Աստուած կու տայ, զաւակս։

Անգամ մը սա ծաղկանց վրայ նայէ. ինչ գեղեցիկ գոյներով զարդարած են դաշտը, ինչ անոյշ հոտեր կը բուրեն օդին մէջ . . . ։

«Մայրիկ, մայրիկ, տես սա թռչունները, ինչ գեղեցիկ գոյներով փետուրներ ունին, մտիկ ըրէ անոնց քաղցր դայլայլիկը. մայրիկ, ասոնք ալ Աստուած ստեղծած է, այնպէս չէ՞»։

«Այո՛, զաւակս։ Երէկ իրիկուն երբ կայնած լուսինը կը ցուցնէի քեզի, որ արծաթի պէս կը փայլէր, ու պայծառ մոլորակները, միտքդ է, ինչ անուշիկ հով մը կը փչէր այն ատեն, չըսի՞ քեզի որ զանոնք ալ Աստուած ստեղծած է։»

«Ճշմարիտ է ըսածդ, մայր իմ».

«Կը յուսամ թէ հիմայ բաւական հասկցար որ ամէն բան Աստուած ստեղծած է, և քանի մեծնաս, անշուշտ աւելի աղէկ պիտի հասկնաս Աստուծոյ իմաստութեան և կարողութեան գործքերը։ Հիմայ բաւական մեծ ես զանի ճանչնալու և սիրելու անոր քեզի ըրած բարութեանը համար, մեծութեանը վրայ զարմանալու և անոր հնազանդելու, քանզի անիկայ քեզ ստեղծեց որ զինք սիրես և իրեն ծառայես։»

68

ՆԻԱԿԱՐԱՅԻ ՋՐՎԷԺԸ

Նիակարա գետն Էրիէ լճէն կ'ելլէ և Օնթարիօյ լիճը կը թափի։ Գետին երկայնութիւնն է իբր երեսուներկու մղոն, և մէջտեղն աշխարհիս մէջ ամէնէն երեւելի ջրվէժը կայ։ Ջուրը հարիւր վաթսուն ոտք բարձրութեամբ ուղղահայեաց ժայռէ մը վար կը թափի, և այնպէս սաստիկ թնդիւն կը հանէ որ քսան մղոն հեռուէն կը լսուի, եթէ օդը բաց և խաղաղ ըլլայ։

Ջրվէժէն միշտ մառախլապատ ամպ մը կ'ելլէ, և երբ վրան արեւը զարնէ, շատ գեղեցիկ ծիածաններով կը զարդարուի ջրվէժը։ Բոլոր անոնք որ տեսած են աստուածային կարողութեան այս երեւելի տեսարանը, աշխարհիս հրաշալեաց կարգը դրած են զայն։

Ջրվէժէն քիչ մը վեր գետն այնպէս ուժգին կ'ընթանայ որ շատ վտանգաւոր է գետին մէկ կողմէն միւս կողմն անցնիլ, և շատ նաւեր յանկարծ հոսանքի բռնուելով, գահավիժած և կործանուած են։

Հիմայ Ամերիկացիք երկաթէ գեղեցիկ կամուրջ մը ձգած են մէկ եզերքէն միւս եզերքը։ Նախ երկաթէ հաստ թելեր հիւսած և ծայրերը գետին երկու կողմէն կարծր ժայռերու վրայ աղէկ մը հաստատած են, և այն թելերուն վրայ շինուած է կամուրջը։

Ամէնէն ծանր բեռնաւորեալ կառքերն անգամ կատարեալ ապահովութեամբ կրնան անցնիլ այն կամուրջէն որ սոսկալի ջրվէժին վրայ բարձրէն կախուած կեցած է։

69

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Խեղճ մարդ մը, որ շատոնց ի վեր աչքին լոյսը կորսնցուցած էր, իրիկուն մը ուշ ատեն ձեռքը գաւազանով խարխափելով փողոցէն կ'անցնէր և ինքնին այսպէս կը խօսէր. «Այս ի՞նչ է որ գլխուս եկաւ, եթէ շնիկս հիւանդ չըլլար, հիմայ ինծի կ'առաջնորդէր սա մօտ քաղաքն երթալու. հիմայ կ'իմանամ թէ ո՛րչափ շունիս կարօտ եմ։

«Իրիկուն եղաւ, մութը կոխեց, թէեւ ինծի համար ցորեկ և գիշեր մէկ է, քանզի չեմ տեսներ, սակայն եթէ ցորեկ ըլլար, գոնէ անցորդաց կրնայի հարցնել թէ արդեօք ճամբաս շիտա՞կ է թէ չէ. իսկ հիմայ ամէն մարդ տունը քաշուած է, և չեմ գիտեր թէ մարդու պիտի պատահի՞մ։ Անշուշտ այս իրիկուն պիտի չկրնամ քաղաքը հասնիլ, և շնիկս ալ տունն անօթի պիտի մնայ։»

Մինչդեռ կոյրն այս խօսքերը կ'ըսէր, անդիէն ձայն մը լսեց որ տրտնջալով կ'ըսէր. «Այս ի՞նչ խեղճութիւն է որ գլխուս պատահեցաւ, խորդուբորդ ճամբուն մէջ ոտքս վնասեցի, և չեմ կրնար կոխել, գիշերը հոս պիտի մնամ. ո՞վ գիտէ ծնողքս ալ ինչ կասկածներու պիտի երթան»։

— Դուն ո՞վ ես, ըսաւ կոյրը, ի՞նչ բանի համար կը գանգատիս։

— Ա՜հ, ըսաւ կաղը, ես խեղճ աղայ մը եմ, գլխուս փորձանք եկաւ, գեղէն դարձած ժամանակս ոտքս վնասեցի, ցեխի մէջ ինկայ մնացի։

— Վա՜խ, խեղճ տղայ, բայց ըսէ տեսնեմ, արեւը մարը մտա՞ծ է, ճամբան կը տեսնուի՞ թէ չէ։

— Շատ աղէկ կը տեսնեմ ճամբան, սակայն ինչ օգուտ որ չեմ կրնար քալել, ապա թէ որ չիտակ տուն կ'երթայի եւ ծնողքս մտմտուքէ կ'ազատէի։

— Ափսոս որ ես ալ չեմ տեսներ, եթէ ոչ շուտ մը կ'երթայի խեղճ շունիս կերակուր կուտայի։

— Ի՞նչ, աչքդ չի՞ տեսներ, բարեկամ։

— Ո՛չ, ինչպէս որ դուն կաղ ես, ես ալ կոյր եմ. աղէկ գտանք զիրար, ոչ դուն կրնաս տեղէդ շարժիլ ոչ ալ ես։

— Իցէ թէ կարող ըլլայի ճամբադ ցուցնելու։

— Ո՞ւր էր թէ ես ալ երթայի քեզի համար պատգարակ մը գտնէի։

— Միտքս բան մը եկաւ. եթէ ուզես կրնանք երկուքնիս ալ այս փորձանքէն ազատիլ։

— Եթէ ուզե՜մ ի՞նչ ըսել կ'ուզես, ըսէ տեսնեմ ի՞նչ եկաւ միտքդ։

— Դուն աչք չունիս, ես ոտք չունիմ. ոտքերդ ինծի տուր, ես ալ աչքերս քեզի տամ. այս կերպով երկուքս ալ կ'ազատինք։

— Այդ ըլլալու բա՞ն է։

— Ինչո՞ւ պիտի չըլլայ, ես այնչափ ծանր չեմ, դուն ալ ուժով կ'երեւիս։

— Փառք Աստուծոյ, բաւական ոյժ ունիմ։

— Ուրեմն ի՞նչ կ'ընենք, գիտես. դուն զիս ուսիդ վրայ կ'առնես, ես ալ քեզի ճամբան կը ցուցնեմ. այսպէս մինչեւ քաղաք կ'երթանք։

— Քաղաքը դեռ ո՞րչափ հեռու է։

— Շատ հեռու չէ, ասկէ կը տեսնուի։

— Երանի՜ քեզի որ կը տեսնես. ես տասը տարիէ ի վեր տեսութենէ զուրկ եմ։ Ուրեմն շուտ ընենք, ժամանակ չկորսնցնենք. տուած խորհուրդիդ շատ հաւնեցայ։ Ո՞ւր ես, տեսնեմ. կեցիր, չորս ոտքի վրայ գամ, դուն ալ կամացուկ մը կռնակս ել։

— Քիչ մը դէպ ի աջ դին ծռէ։

— Աղէ՛կ է։

— Քիչ մըն ալ։ Հա՛, սա՛նկ։ Թեւերս ալ ուսերուդ երկու կողմէն կախեմ։ Հիմայ կրնաս ոտք ելլել։

— Ահա ելայ։ Թռչունի ծանրութիւն ունիս, կ'ըսէ կոյրը եւ կը սկսի քալել։

Շուտ մը ճամբայ կ'ելլեն, եւ մէկ քառորդի մէջ քաղաքը կը հասնին։ Կոյրը կաղը կ'առնէ, անոր տունը կը տանի. տնեցիք զայն տեսնելնուն պէս շատ կ'ուրախանան, եւ կոյրին շնորհակալ կ'ըլլան, եւ զանի կ'առնեն իր բնակարանը կը տանին։

Այսպէս այս երկու խեղճերն իրարու օգնելով՝ երկուքն ալ ազատեցան. եթէ այս բանը չընէին, երկուքն ալ բոլոր այն գիշեր ճամբուն վրայ պիտի մնային։

Նոյն բանը կը պատահի նաեւ ամէն մարդու։ Ընդհանրապէս մէկուն չունեցած կատարելութիւնը միւսը կ'ունենայ։

70

ՖՐԱՆՔԼԻՆ

Այս երեւելի Ամերիկացի փիլիսոփան ծնաւ 1706 Յունուար 17ին Միացեալ-Նահանգաց Պոսդըն քաղաքը, և պատանեկութեան ատենը տպագրիչի քով աշակերտ էր։ Յետոյ իբրև խմբագրապետ ինք կը հրատարակէր Ամերիկայի առաջին թերթերէն մին։ Ժուժկալութեամբ, աշխատասիրութեամբ և խնայողութեամբ չարունակ իր ուսմանցը պարապելով՝ իր դարուն ամէնէն երեւելի փիլիսոփան եղաւ։

Ֆրանքլին երբ տպագրութեան պաշտօն կը վարէր, անխոնջ աշխատութեամբ օրն երկու հազար հինգ հարիւր օրինակ, կամ որ նոյնն է՝ հազար երկու հարիւր յիսուն երկու երեսէ բաղկացեալ թերթ կը տպէր։ Ժամանակ մը ետքը Նափիէրի մամուլը գործածուիլ սկսաւ, որ ժամը հազար օրինակ կը հանէր։ Աւելի մօտ ատեններս Նիւ-Եորք քաղաքէն Պարոն Հօ մամուլ մը հնարեց որ ամէն դառնալուն չորս օրինակ կը հանէ, և այնպիսի արագութեամբ կը դառնայ որ ժամը տասը հազար թերթ կը տպէ։

Երբ Ֆրանքլին տպագրիչ էր, ընդ ամէնն երկու երեք լրագիր կը հրատարակուէր Ամերիկայի մէջ, իսկ Եւրոպայի մէջ շատ քիչ էր։ Հիմայ երեք հազարէն աւելի լրագիր կայ Միացեալ-Նահանգաց մէջ միայն, և ատոնց գրեթէ երեք հարիւրէն աւելի օրական թերթերն են, այսինքն բացի կիրակիէն ամէն օր կը հրատարակուին։ Ուրիշ քանի մը

լրագիրներ կան որոնցմէ ամէն անգամ երկու հարիւր հազար օրինակ կը հրատարակուի։

Բոլոր Եւրոպա տարածուեցաւ այս իմաստնոյն համբաւն անոր հնարած ելեքտրականութեան գիւտերով։ Փորձով գտաւ մինչև այն ատեն անծանօթ եղող բան մը, այսինքն կայծակին ելեքտրականութիւն ըլլալը, և հնարեց շանթարգելը, որով կայծակէ զերծ կը մնան այն տեղուանք ուր որ կը դրուի։ Ասիկայ մեծ օրհնութիւն է այն երկիրներուն մէջ, ուր սաստիկ փոթորիկներ կ՚ըլլան ստէպ, և շատ տուներ, նաւեր, նաև մարդիկ կայծակնահար ըլլալէ զերծ կը մնան։

Ասոր վրայ գրեթէ ութսուն տարի անցաւ, երբ ելեքտրական հեռագիրը հնարուեցաւ, ասիկայ գտնողն ալ Ամերիկացի մըն է, Պարոն Մօրս անուն Նիւ-Եորք քաղաքէն։ Ֆրանքլին այս զարմանալի գիւտին հայրը կոչուելու արժանի է։ Ասով հարիւրաւոր մղոն իրարմէ հեռու անձինք կրնան անմիջական հաղորդակցութիւն ունենալ մէկ մէկու հետ, օգնութեամբ պղնձէ թելերու, որոնց վրայէն ելեքտրական զօրութիւնը կ՚անցնի և կը դարձնէ մեքենայ մը որով ղրկուած խօսքերը թուղթի վրայ կը տպուին։

Անգղիացիք և Ամերիկացիք հիմայ հեռագրական թելեր իջեցուցած են Ատլանտեան Ովկիանոսին յատակը Անգղիայէն մինչև Ամերիկա, այնպէս որ Լոնտոն և Նիւ-Եորք, որ իրարմէ երեք հազար մղոնէն աւելի հեռու են, մէկմէկու հետ ամէն օր կը խօսակցին։ 1848ին երջանկայիշատակ Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտ Խան գեղեցիկ ադամանդեայ շքանշան ու հրովարտակ մը ղրկեց Պարոն Մօրսին ի պատիւ իր հնարած ելեքտրական հեռագրի գիւտին։ Ֆրանքլին շատ տա-

րինէր Միացեալ-Նահանգաց կողմանէ Գաղիոյ Տէրութեան մէջ դեսպանութիւն ըրաւ, և միշտ պատուով կը յարգէին զանի Բարիզի մէջ։ Այս երեւելի անձն ութսունըչորս տարեկան մեռաւ յամի Տեառն 1790։

71

ԱՌՏՈՒՆԵՐԸ ԿԱՆՈՒԽ ԵԼԼԵԼ

Առտուներն անկողնէն ուշ ելլելուն վնասները, և ընդհակառակն, կանուխ ելլելուն բնական և բարոյական օգուտները շատ աղէկ կը նկարագրէ Գերմանացի մատենագիր մը սա խօսքերով, «Զափէն աւելի անկողնոյ մէջ մնալ ու քնանալն ոչ միայն թուլութիւն կը բերէ մարդուս, այլ նաև շատ տեսակ հիւանդութեանց պատճառ կ'ըլլայ որ ջղացաւութիւն անունով մինչեւ ցմահ մարդ կը տանջեն»։

Եւ որովհետև այս տեսակ հիւանդութեանց պատճառը շատ անգամ չգիտցուիր, և դեղերն օգուտ չեն ըներ, կ'երեւի թէ ասոնց բուն պատճառը շատ քնանալն է, որովհետև այսպիսի հիւանդութեանց պատճառը մարմնոյն տկարանալն է, որով հոգին և միտքը կը թուլնայ, և մարդս մինչև ցմահ այլ և այլ ցաւերով կը տանջուի։

Ուստի մեծ փոյթ տարուելու է տղոց քանի որ պզտիկ են, և մանաւոր զգուշութիւն ընելու է որ այսպիսի վտանգներէ զերծ մնան։ Թերեւս շատերուն անհաւատալի պիտի

թուի այս ըսածս, սակայն անոնց տարակոյսը բժշկական փորձերով կրնայ պարզուիլ։ Կան նաև ուրիշ շատ հիւանդութիւններ որոնց գալը չկրնար առաջուընէ գիտցուիլ։

Արդեօք ինչ է պատճառն որ մեր նախնիք մեզի պէս չէին գանգատեր այս տեսակ հիւանդութեանց համար, և ասկէ հարիւրաւոր տարի առաջ գրուած գրքերէն և ոչ միայն մէջ ջղացաւի վրայ բան մը կը կարդանք։ Տարակոյս չկայ որ զեղխութիւնն ալ, որ մեր ատեններն աւելի շատցած է, այս կերպ հիւանդութեանց պատճառ կրնայ ըլլալ. բայց կը կարծեմ թէ անկէ աւելի անկողնոյ մէջ երկար ատեն և անօգուտ տեղը պառկիլն է պատճառ հիւանդութեանց։

Մեր նախնիք առտուները շատ կանուխ կ'ելլէին անկողնէն, ուր ընդհակառակն իրենց զաւկները շատ ուշ կ'ելլեն. ասով հարկաւ անոնց ջիղերը կը թուլնան, ոյժէ կ'իյնան և անոնց մտաւորական կարողութիւնը կը տկարանայ, և այսպէս մարդս դիւրաւ մելամաղձութեան մէջ կ'իյնայ։

Շէյն անուն երեւելի բժիշկը կ'ըսէր թէ տկար կազմուածք ունեցող կամ ընթերցասէր և մտածող մարդու համար երկար ատեն անկողնոյ մէջ մնալէն աւելի վնասակար բան չկայ։ Վասն զի մէկ կողմէն միւս կողմը դառնալով, շարունակ յօրանջելովն ու ձգտելով հարկաւ ներսի հիւթերը կ'ապականին, անդամները կը թուլնան և բոլոր մարմինը կը տկարանայ։

Այն արտաքին մաքուր օդը զոր կը ծծենք, և անկողնէն ելած ժամանակ մեր մարմինը կը զովացնէ, պաղ ջուրով լուացուածի չափ օգուտ ունի. անով հիւթերն աւելի շուտ շրջան կ'ընեն և կը մաքրուին, մարմնոյն անդամներն աւելի եւս կը զօրանան և կը հաստատուին. ընդհակառակն չափէ

դուրս տաքութեամբ կը ցնդին հիւթերը. և ասոր ապացոյց է մարդուս ախորժակը, որ երբ կանուխ կ'ելլէ՝ անօթութիւն կը զգայ։

Շատ քնանալուն կամ թէ անկողնոյ մէջ կենալուն մէկ վնասն ալ այս է, ինչպէս կը հաստատէ Ուիլլի բժիշկը, որ մարդուս աչքին տեսութիւնը կը տկարացնէ, և մարդս կարճատես կ'ընէ։ Երբ պատանի էի, աչքերս երթալով տկարացան, իսկ երբ սկսայ ամէն օր շատ կանուխ ելնել, ասոր տասներկու տարուան մէջ զօրացան և սրատես եղայ։

Սէնաֆիլտ անուն երեւելի Անգղիացի օրէնսգէտը շատ ծերերու ապրելու կերպը քննելով՝ տեսեր է որ մինչեւ խոր ծերութեան հասնողներն ընդհանրապէս անոնք են, որ առտուները կանուխ կ'ելլեն։ Այս իրական փաստերն ուրիշ ամէն փաստերէ լաւ կը հաստատեն մեր խօսքերը։

Ցիլլե անուն Անգղիացի բժիշկն իր գրուածներէն մէկուն մէջ կը հաստատէ թէ առջի իրիկուընէ թէև կանուխ պառկիլն օգտակար է տկար մարդոց, սակայն անկողնոյ մէջ չափէն աւելի երկար ատեն մնալը շատ վնասակար է։ Եթէ կ'ուզես քանի մը օր փորձի համար սովորականէն մէկ կամ երկու ժամ կանուխ ել, պիտի տեսնես որ նոր զօրութիւն և ոյժ պիտի առնես, զոր ուրիշ կերպով չէիր կրնար ստանալ։

Անոնք որ շատ տկար չեն, պէտք է որ անդանդաղ անկողնէն ելլեն, և թէպէտ առջի բերան ծանր պիտի գայ անոնց. որովհետեւ տկարն առողջէն աւելի քնոյ կարօտութիւն ունի. բայց անոնց երկրորդ իրիկուան քունն աւելի խորունկ և անոյշ կ'ըլլայ։ Երկար ատեն անկողնոյ մէջ մնալը ոչ միայն վնասակար և թուլացուցիչ է, այլ և անգին ժամանակին մեծ կորուստ, քանզի եթէ մարդս չարժմամբ այն

ժամանակն անցնէր, առողջութիւնն աւելի պիտի զօրանար։

Անոնք որ առտուները կանուխ կ'ելլեն, առողջ, հարուստ և իմաստուն կ'ըլլան, կ'ըսէ Ֆրանքլին։ Մարդկային կենաց կարճընալուն միակ պատճառը՝ ծուլութիւնն և անհոգութիւնն է որ սաստիկ աշխատանքներէն աւելի մարդս կը փճացնէ։

Բոլոր մեծամեծ մարդիկ գիշերուան քանի մը ժամը քնանալով կ'անցնէին, և պէտք եղածէն աւելի չէին քնանար, որով իրենց կենաց մէկ մասն ալ կը շահէին։ Մարդս շատ քիչ քունի կարօտութիւն ունի, և այս պատճառաւ շատ քնացողներն ապուշ կ'ըլլան, կ'ըսէր Լոք փիլիսոփան։

Ցանթընէլ Գաղիացին, որ հարիւր տարի ապրեցաւ, ամէն իրիկուն շատ կանուխ կը պառկէր, և առտուները կանուխ կ'ելլէր, և մինչև ճաշի ատեն կ'աշխատէր, այսինքն կէս օրուան երկու կամ երեք ժամ մնացած, և իրիկունները կը հանգչէր կամ առանձին պտըտելով, և կամ երեւելի մարդոց հետ տեսնուելով։

Մեծ բարիք կ'ընեն ծնողք իրենց որդւոյը, եթէ զանոնք իրենց տղայական հասակէն վարժեցնեն առտուները կանուխ ելլելու. անով անոնց առողջութիւնը կը զօրանայ, աշխատասիրութիւնը կը քաղցրանայ, զուարթութիւննին կ'աւելնայ, և անոնց միտքն ամէն տեսակ կրթութիւն առնելու կը վարժուի, շատ բաներու դիւրաւ տեղեակ կ'ըլլան, և աշխարհիս մէջ լաւ կեանք կ'անցնեն։ Ուստի ծնողք փոյթ տանելու են իրենց զաւկները կանուխ պառկեցնելու և առտուները կանուխ արթնցնելու։

Միլտոն Անգղիացի հռչակաւոր բանաստեղծը ձմեռ ատեն ամէն օր շատ կանուխ կ'ելլէր, իսկ ամառը թռչնոց

հետ մէկտեղ կամ քիչ մը ետքը, և կը սկսէր երեւելի հեղինակաց գիրքեր կարդալ կամ կարդացնել, մինչև որ միտքը յոգնէր, և կամ յիշողութիւնն օգտակար նիւթերով լցուէր՝ այնուհետեւ կը սկսէր օգտակար աշխատութեանց հետ ըլլալ որով միշտ հաստատուն պահեց իր առողջութիւնը և կազմուածքը։

Մեծն Փրեդերիկոս առաջ սաստիկ քնասէր էր, բայց 1747ին երբ թագաւոր եղաւ, պատուէր տուաւ իր սենեկապետին որ ամէն առտու չլուացած զանի արթնցնէր. և որովհետև անով ալ չէր կրնար ելլել, պատուիրեց որ արթննալուն պէս՝ երեսին վրայ թրջած լաթ մը կամ ուրիշ բան մը ձգէր, մինչեւ որ կամաց կամաց վարժուեցաւ կանուխ ելլելու։

Սուրբ գրոց մէջ շատ տեղեր կանուխ ելլելուն օգուտներն և ուշ ելլելուն վնասները ցուցուած են. ինչպէս Սողոմոն Առակաց Գիրքին մէջ կ'ըսէ. «Ո՛վ ծոյլ, մինչև ե՞րբ կը պառկիս, քունէդ ե՞րբ պիտի արթննաս։ Քիչ մը քնանաս, քիչ մը նիրհես, ու քիչ մը ձեռք ձեռքի վրայ դնես ննջելու համար. ան ատեն քու աղքատութիւնդ ճամբորդի պէս պիտի գայ»։

Միով բանիւ մարդուս կենաց պատուական դրամագլուխը միմիայն իր անցուցած ժամանակն է. այն մարդը միայն շատ և երկար կ'ապրի, որ իր ժամանակն ամենեւին պարապ և անպտուղ չանցներ, այսինքն այն՝ որ իր կենաց երրորդ մասը հազիւ քունի համար կը կորսնցնէ։

72

ԱՌԻՒԾ

Ափրիկէի հարաւային կողմերը, ուր Օթենթացիները կը բնակին, առիւծը շատ հասարակ է, և տեղացիք շատ նեղութիւն և վնաս կը կրեն անոր երեսէն։ Իրիկուն մը Օթէնթացի մը կը տեսնէ որ առիւծ մը ետեւէն կուգայ զինք որսալու։ Մարդուն սիրտն ահ ու դողով կը լեցուի, սակայն կը խորհի հնարք մը գտնել ազատելու։ Կը վազէ բլուրի մը գահավէժ ծայրը կ'ելլէ և հոն ցած տեղ մը կը պահուըտի. գլխարկն ու հանդերձը գաւազանի մը կ'անցնէ և գլխէն վեր կը բռնէ, ու ասդին անդին կը շարժէ գաւազանն առիւծը խաբելու համար։

Առիւծն որ կատաղաբար կուգար, գլխարկն ու հանդերձը մարդ կարծելով՝ արագութեամբ և ուժգին կը ցատքէ գաւազանին վրայ, և գլխիվայր կը կործանի և չարաչար կը վիրաւորուի։ Այս կերպով Օթենթացւոյն կեանքը կ'ազատի։

Ուրիշ Օթենթացի մը կովերը ջուր խմցնելու տարած ատենը կը տեսնէ որ առիւծ մը պառկած է դաշտին մէջ։ Մարդը կը կարծէ թէ աւելի կովերուն վրայ պիտի յարձակի բայց կը սխալի, քանզի առիւծը կովերը թողլով՝ մարդուն վրայ կը սկսի գալ։ Օթենթացին հազիւ կարող կ'ըլլայ մօտը գտնուած ծառին վրայ ելլել. առիւծը կուգայ, և քանի մը անգամ ծառն ի վեր ցատքելէն ետքը, կը տեսնէ որ պիտի չկրնայ ձեռք ձգել որսը, և ծառին ներքև քսանըչորս ժամ կը սպասէ։

Վերջապէս ծարաւելով կ'երթայ ջուր խմելու. երբ աղէկ մը կը հեռանայ որ ալ չկրնար ծառը տեսնել, մարդը ծառէն վար կ'իջնէ և կը փախչի։ Իսկ առիւծը ջուր խմելէն ետքը առջի տեղը կը դառնայ. և երբ կը տեսնէ որ մարդը փախած է, կը սկսի մարդուն հետքին հետեւիլ, և չգտնելով զայն յուսահատ կը դառնայ։

Կ'երեւի թէ առիւծն անցած բաները միտքը կը պահէ, և տեսածներն ետքը կը յիշէ և կը ճանչնայ։ Ատենօք Պարոնին մէկը առիւծ մը կը պահէր։ Օր մը քանի մը նաւաստիներ այս կենդանին տեսնելու կ'երթան։ Առիւծն այն ժամանակ առջեւը դրուած միսը կ'ուտէր, ուստի շատ խռովեցաւ և կատղեցաւ, երբ այս մարդիկ զայն անհանգիստ կ'ընէին։ Նաւաստիներէն մին առիւծին մօտենալով ըսաւ. «Ներոն, խեղճ Ներոն, զիս չե՞ս ճանչնար»։

Առիւծն այս ձայնը լսելուն պէս մէկէն կերակուրը թողուց, և ուրախութեան նշաններ ցուցնելով՝ սկսաւ նաւաստւոյն մօտ երթալ. նաւավարն ալ շոյեց անոր գլուխը. առիւծը կատուի պէս անոր առջեւը կեցած շատ կ'ախորժէր անկէ։ Ընկերներն ասիկայ տեսնելով շատ զարմացան, և պատճառն իմացան թէ քանի մը տարի առաջ այս կենդանին նաւաստւոյն հետ մէկ նաւու մէջ էր, և մարդը կը կերակրէր զանի, անոր համար իր բարերարին ձայնը առնելուն պէս սկսեր է այնպէս ուրանալ։

Ուրիշ պատմութիւն մըն ալ ընեմ՝ առիւծին երախտագիտութիւնը ցուցնելու համար։ Իբր երկու հազար տարի առաջ Հռովմայեցի մը իր գերւոյն հետ այնպէս չարաչար կը վարուէր՝ անոր համար համբերութիւնը հատնելով տիրոջը տունէն փախաւ. և չգտնուելու համար անապատը գնաց, և

հոն քարայրի մը մէջ պահուըտեցաւ։ Արդեօք ո՞րչափ վախցաւ խեղճ գերին, երբ իմացաւ որ այն քարայրը առիւծի որջ էր, և անդիէն սոսկալի առիւծ մը տեսաւ որ դէպ իրեն կուգար։ Տարակոյս չկայ որ խեղճ մարդը սաստիկ վախցաւ, և կարծեց թէ պատառ պատառ պիտի ըլլար առիւծին ճիրաններուն մէջ։

Իսկ առիւծը, ընդհակառակն, կամաց կամաց մարդուն մօտեցաւ, և հառաչանքով ոտքը վերցուց գերւոյն դէմը բռնեց. գերին ալ քննեց տեսաւ որ ոտքը փուշ մտած էր, զգուշութեամբ բռնեց դուրս քաշեց զայն։ Առիւծը ցաւէն ազատուելով՝ սկսաւ իր բարերարին մօտ երթալ, և ոտքն լզնալով՝ շան պէս քծնիլ։

Այս գերին ատեն մը առանձին ապրելէն ետքը բռնուեցաւ, և որոշուեցաւ որ գազանի առջեւ ձգուի և սպաննուի, ինչպէս որ հին ատենները մահապարտները այս կերպով մեռցնել սովորութիւն էր։ Ուստի այս խեղճ գերին հրապարակ հանուելով, նոր բռնուած առիւծի մը առջեւ ձգեցին։ Բոլոր հանդիսատեսք կը կարծէին թէ այն կատաղի առիւծը խեղճ գերին մէկէն պիտի պատառէր. սակայն ի՜նչ մեծ եղաւ անոնց զարմանքը, երբ տեսան որ առիւծը գլուխը ծռած՝ կամաց կամաց գերւոյն մօտ գնաց, և փոխանակ ուտելու՝ շան պէս սկսաւ քծնիլ անոր առջեւը։

Այս այն առիւծն էր, որուն ոտքէն փուշը հանած էր գերին ատենօք. ուստի կենդանին ալ հիմա իր բարերարին վնաս մը չէր տար։ Իշխանը այս բանը տեսնելով շատ զարմացաւ, գերին ազատ արձակեց և առիւծն անոր պարգեւեց։ Գերին առիւծը Հռովմի մէջ պտտցնելով և ժողովուրդին ցուցնելով՝ շատ ստակ շահեցաւ։

73

ՍՈՒՐԲ ԲԵՌՆԱՐԴՈՍԻ ՇՈՒՆԵՐԸ

Զուիցերիոյ և Սավոյայի մէջ երեւելի լեռ մը կայ, որուն գլուխը շինուած է Սուրբ Բեռնարդոսի վանքը։ Այս լերան բոլորտիքը եղած ճամբաները շատ վտանգաւոր են։ Ճանապարհորդները շատ անգամ յանկարծակի փոթորկալից հովերու կը բռնուին՝ նաև բաց ու պայծառ օրերը։

Երբ արեգակը պայծառ և համայն բնութիւնը զուարթացած է, օդը պարզ և հանդարտ է և ճամբաներն ալ ուրախութեամբ և զուարթութեամբ կը ճամբորդեն, նայիս որ երկինքը կը սկսի մթննալ, ամպերը կը հաւաքին և մէկէն սոսկալի փոթորիկ մը կ'ելլէ, և ճամբաներն այնպէս կը ծածկուին ձիւնէն որ անկարելի կ'ըլլայ անկէ անցնիլ։

Լեռներուն գլխէն կը փրթին մեծամեծ ձեան հիւսեր, և այնպէս ուժգին և արագ կը գլորին, որ ահագին քարեր, մարդ, տուն և ինչ որ կը պատահի, կը քշեն կը տանին։ Վանքին հիւրասէր միաբանները թէպէտ աղքատ են և քիչ եկամուտ ունին, սակայն այսպիսի ձախորդութեան ատեն կը բանան վանքին դռները և սիրով կ'ընդունին օտարական և տառապեալ ճամբորդները։

Յոգնած և ցուրտէն դողացող ճամբորդները ընդունելութիւն կը գտնեն անոնց յարկին ներքև և կը մխիթարուին, և անոնց օգնութեամբը կը հանգչին ու ախորժելի խօսակցութեամբ կը զուարճանան։ Միաբաններն ասով միայն չեն

գոհանար, այլ և կը հարցնեն որ եթէ ճամբորդներէն մէկը դժբախտաբար վտանգի մը պատահած է, շուտ մը անոր ալ օգնութեան կը հասնին։

Վանքին մէջ տեսակ մը շուներ կան որ իրենց քաջութեամբը և զարմանալի ճարտարութեամբը շատ անգամ դժբախտ ճամբորդները մահուանէ կ'ազատեն։ Շնչասպառ եղած և ցուրտին սաստկութենէն բոլոր զգայարանքները թմրած և անզգայ՝ կ'իյնայ կը մնայ ողորմելի ճամբորդը. ձիւնի մեծ կոյտեր վրան կը դիզուին և կը ծածկեն խեղճալին. այն ատեն այս զարմանալի շուներուն սուր հոտառութիւնը և գերազանց ճարտարութիւնը յայտնի կ'ըլլայ։

Թէև կորսուած մարդը տասը տասներկու ոտք խորութեամբ թաղուած ըլլայ ձիւնին ներքև, շուներն իրենց սուր հոտառութեամբը կ'երթան կը գտնեն զանի, և ոտքով ձիւնը մէկդի ընելով՝ կը բանան. ետքն ամենքը մէկէն կը սկսին բարձրաձայն հաչել մինչև որ վանքէն անոնց ձայնը լսելով օգնութեան հասնին։

Միաբաններն անոնց ձայնը լսելուն պէս, օգնութեան կը հասնին, և ոգելից խմելիքներ խմցնելով՝ մարած մարդուն խելքը գլուխը կը բերեն, նաև հաստ բրդեղէն վերարկուով կը փաթթեն մարդը և վանքը կը տանին։

74

ՓՂԻՆ ՁՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Փիղն աշխարհիս մէջ գտնուած գազաններուն ամէնէն մեծն ու զօրաւորն է, և դիւրաւ կ՚ընտելանայ։ Ասիոյ և Ափրիկէի մէջ միայն կը գտնուի. բարձրութիւնն ութ ոտնաչափէն մինչև տասնըչորս ոտնաչափ կը հասնի։ Երկու մեծ ակռայ ունի բերնին երկու կողմէն դուրս ցցուած, և մեծ կնճիթ (խօրթում) մը զոր ուզածին պէս կ՚երկնցնէ և կը կարճեցնէ։

Ասիկա այնչափ հարկաւոր և գործածական անդամ մըն է անոր համար, ինչպէս է մեր ձեռքը մեզի. անով գետնէն շատ փոքր բաներ կրնայ ժողվել կամ վերցնել, իր ուտելիքն անով բերանը կը տանի, անով շուանի մը կապը կրնայ քակել, դուռ բանալ գոցել, և եթէ պէտք ըլլայ անով իր թշնամեաց հետ նաև կը պատերազմի։ Փղին նըրբամտութիւնն ու ճարտարութիւնը շատ է, ինչպէս որ կ՚երևի քանի մը փոքր պատմութիւններէ զորս հոս կը դնենք։

Հնդկաստանի մէջ ֆրանսացի զօրաց հետ փիղ մը կար որ բանակին կը ծառայէր։ Անգամ մը պատերազմի մէջ փղապանը շատ յորդորանք ըրաւ անոր որ ամենայն ճիգով աշխատէր, և փոխարէն մեծամեծ վարձքեր կը խոստանար. բայց վերջն ըրած խոստմունքին անփոյթ ըլլալով, փիղը հասկցաւ որ խաբուեր էր, և կրած նախատանացը չկրնալով տանիլ՝ յանկարծ զարկաւ մեռցուց մարդը։

Փղապանին կինն էրկանն անակնկալ մահուանը վրայ ունեցած սաստիկ կսկիծէն յուսահատութեամբ մը առաւ իր երկու զաւկներն և տարաւ փղին ոտքին տակը ձգեց ըսելով. “Դժոխային վրէժխնդրութեամբդ այրս սպաննեցիր, ուրեմն զիս ալ, զաւկներս ալ սպաննէ որ մենք ալ անոր քովն երթանք։” Փիղը տղայքը ոտքին տակն ինկած տեսնելով՝ կեցաւ, և իբր թէ խղճալով իր տիրոջն որբ որդւոցը վրայ՝ մեծ տղան կնճիթովը վերցուց և գլխուն վրայ դրաւ, և այն օրէն ի վեր զանիկայ իրեն կառավար ընդունեց, և միշտ կատարեալ հնազանդութիւն կ՚ընէր անոր։

Մարդուն մէկն որ փիղ մը կը պահէր, իրիկուն մը մէկ քանի բարեկամներ հրաւիրեց փիղը տեսնել գալու։ Երբ անոնք եկան՝ փղին ջուր խմելու ատենն էր, և սպասաւորը աման մը ջուր բերաւ փղին խմցնելու. բայց ուզելով եկող պարոնները քիչ մը զուարճացնել, երբ փիղը կնճիթը կ՚երկընցնէր ջուր խմելու՝ սպասաւորը ջուրին ամանը կը շարժէր տեղէն։ Այսպէս փիղը քանի մը անգամ խաբուելով չկրցաւ տանիլ անոր այս ծաղրական վարմունքին և կընճիթովն այնպէս ապտակ մը իջեցուց սպասաւորին երեսին՝ որ մարդը գինովի պէս գետինը փռուեցաւ։ Եկող հիւրերուն ծաղրն աւելի անոր վրայ շարժեցաւ, բայց սպասաւորը միտքը դրաւ որ ուրիշ անգամ այս կերպ խաղով չզուարճացնէ մէկը։

Պատկերահան մը կ՚ուզէր փղի մը պատկերը քաշել, բայց միտք ունէր կնճիթը վեր տնկած և բերանը բաց նկարել զանի, ուստի փղին քով մէկը կայնեցուց շարունակ բան նետելու անոր բերանն որ բաց մնար և ինչ ձև որ ունի՝ ճիշդը գծագրէր։ Իսկ մարդը կէս մը զուարճութեան

համար կէս մըն ալ կենդանին խաբելու մտօք՝ շատ անգամ ձեռքը պարապ տեղը կ'երերցնէր՝ առանց բան նետելու։ Փիղը չախորժելով այս մարդուն ըրածէն և հասկնալով որ պատճառը պատկերահանն է, կնճիթէն դուրս այնպէս ջուր մը նետեց պատկերահանին թուղթին և ներկերուն վրայ որ ամէն բան աւրեց անպիտան ըրաւ, և այսպէս չթողուց որ մարդն իր գործը գլուխ հանէր

Փիղ մը քաղքին մէջ օր մը պտտելու ատենը դերձակի մը խանութին առջեւ եկաւ, և խանութին պատուհանը բաց գտնելով՝ կնճիթը ներս երկնցուց. դերձակներէն մէկն ալ քիչ մը զուարճանալ ուզելով՝ ասեղին ծայրովը սկսաւ կընճիթը ծակծկել։ Փիղը բարկացաւ, և միտքը դրաւ վրէժ առնել դերձակէն. ուստի գնաց աղտոտ ջուր փնտռելու. ջուր մը գտաւ ուզածը, և աղէկ մը լեցուց կնճիթն և դերձակին խանութը գալով՝ պատուհանէն ներս աղտոտ ջուրի հեղեղ մը թափեց հոն նստողներուն գլխուն, յետոյ առաւ քալեց։

75

ՎԵՐՃԻՆԻՈՅ ՄԷՋ ԿԱՄՈՒՐՋ

Աշխարհիս բնական մեծամեծ զարմանալեաց մէկն ալ Ամերիկայի Վերճինիա նահանգին Ռօքպրիճ գաւառաբաժնին բնական կամուրջն է։ Ասիկայ կրաքարէ մեծ կամուրջ մըն է խոր ձորի մը վրայ ձգուած, որուն մէջէն փոքրիկ վտակ մը

կ'անցնի։ Ջուրին երեսէն կամարին ունեցած բարձրութիւնը երկու հարիւր տասնըհինգ ոտնաչափ է, և լայնութիւնն ութսուն ոտքի չափ։ Այս խորաձորը մտնելով տեղ կը տարածի և այս կամուրջէն զատ ուրիշ անցնելու տեղ չկայ. շրջակայ տեսարանները վայրի և չքեղ պատկեր մը ձեւացուցած է։ Կամուրջին վրայ նայած ատենդ կը կարծես թէ բնութիւնն իր գործքերուն մէջ օգտակար ըլլալն ալ կը մտածէ, ինչպէս նաեւ չքեղութիւնն և գեղեցկութիւնը։

Կամուրջին վրայ հաստարակաց պողոտայ մը կայ շինուած՝ երկու դին ծառերով և մացառներով ու թուփերով զարդարուած։ Կառքով անցնող ճամբորդ մը կրնայ դիւրութեամբ անցնիլ վրայէն՝ առանց ինչ ըլլալը հասկնալու, մինչեւ որ յատուկ ուշադրութիւն չընէ կամուրջին։ Տարուէ տարի հազարաւոր անձինք, որոնք կը սիրեն բնութեան մեծ և զարմանալի բաները տեսնել, այն տեղ այցելութեան կ'երթան։ Կամուրջին եզերքէն վար նայիլն ահարկու բան մըն է. շատ մարդիկ որոնք չեն կարող եզերքն ի վար նայիլ, հարեւանցի տեսութիւն մը միայն կրնան ունենալ անոր բարձրութեանը վրայ՝ եզերքին քովերը նստելով և դիտելով զայն։

Ասկից վար դէպ ի վտակը կ'իջնուի ոլորուն և գահավէժ ճամբով մը, և երբ վտակի քովը կը հասնիս և դէպ ի վեր կը նայիս բարձր կամարէն, չես կրնար անոր բարձրութիւնը լաւ կշռել մինչեւ որ աչքդ չդարձնես վտակին երկու դին բուսած բարձր ծառերուն վրայ, և չտեսնես թէ որչափ ցած ինկած են անոնք կամուրջին տակը։ Խորաձորին մէկ կողմը կրաքարին վրայ շատ մը ճամբորդներու անուններ փորագրուած են որոնք ուզելով իրենց յիշատակը թողուլ բնու-

թեան այդ հսկայաձեւ շէնքին վրայ, հոն իրենց անունը դրոշմած են։ Քսանըհինգ ոտնաչափ բարձրը Ուաշինկթոնի անունը կայ իր ձեռքովը փորագրուած։

Քանի մը տարի առաջ երիտասարդ մը կեանքը վտանգի մէջ դրաւ՝ իր անունն ամէնէն բարձր տեղ մը փորագրելու համար։ Վեր ելաւ և իր նպատակին հասաւ. բայց վար իջած ատենը սոսկումը պատեց զանի, երբ տեսաւ որ անհնարին էր իջնել. ընելու բանն էր միայն կամուրջին վրայ ելլել։ Ուստի շատ մտածելէն ետքը՝ ճարը հատած՝ սկսաւ դառն աշխատութեամբ ոտքերուն կոխելու տեղեր բանալով ժայռին վրայ՝ կամաց կամաց վեր ելլել. բայց կրած տագնապն և անհնարին յոգնութիւնը մահու չափ վնաս տուին անոր։

Տաճկաստանի մէջ դիտողութեան արժանի բնական կամուրջ մը կայ Կիւմիւշ խանէի և Տրապիզոնի մէջտեղ շարք մը լեռան խիստ դժուարին անցքի մը մէջ, որուն տակէն արագահոս գետ մը կը վազէ։ Նախ ճամբան գետին արեւելեան կողմն է, և ճամբորդը յանկարծ կը զարմանայ, երբ առանց գիտնալու այդ գետին ուսկէ անցնիլն ինքզինք արեւմտեան կողմը կը գտնէ։ Ասիկայ այն բնական կամուրջին միջոցովն է, որ այնչափ լայն և խոտով ու թուփերով ծածկուած է, որ վրայէն անցած ատենը չի մտցուիր։ Ասիկայ տեսնելու, և բնական տեսարաններու սիրողներուն մասնաւոր քննութիւն ընելու արժանի տեղ մըն է։

76

ՀՈՂԱԿԵՐ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Փորձով գիտցուած է որ Այրեցեալ գօտույն տակ բնակող ժողովուրդներէն ոմանք անյագ փափաք ունին հող ուտելու, մանաւանդ տեսակ մը պարարտ կաւ՝ որ սաստիկ ալ հոտ ունի։ Հողակերները կը գտնուին Նոր Գալետոնիոյ, Ճավա կղզույն, Կինեայի և Բերուի մէջ, բայց գլխաւորապէս անոնք Ամերիկա կը գտնուին։ Հումպոլթին տուած մանրամասն ու ճիշդ տեղեկութիւններն ալ կ'ապացուցանեն ասիկայ։

Ամէնէն աւելի այս զարմանալի ախորժակի տէր եղողն Օթթոմաք ըսուած ժողովուրդն է որ Օրինոքոյ գետին եզերքը կը բնակի։ Երբ գետին ջուրերը ցած են, ձկով և կրիայով կը կերակրին, բայց երբ ջուրերը կը բարձրանան և որս չըլլար, Օթթոմաքները կը սկսին այն պարարտ և իւղային հողն ուտել, որ բրտի կաւի կը նմանի և ժանգի գոյն ունի։

Այս կաւը նկանակի պէս կը շաղուեն և մաղմաղ կրակով կ'եփեն, և իրենց հիւղերուն մէջ դիզելով, երբ ուզեն անկէ ուտել՝ նախ կը թրջեն զայն և այնպէս կ'ուտեն. սովորական չափով, կ'ըսէ Հումպոլդ, մէկ հոգի օրը լիպրէ մը հողին չորսին երեքը կամ հինգին չորսը կ'ուտէ։ Մեծ հոգ կը տանին հողին վրայ, վասն զի շատ համով կուգայ անոնց, անոր համար երբ գետը կը ցամքի, թէպէտև առատ ձուկ ունենան, ամէն օր կերակուրէն ետքը կ'ուտեն իբրև անուշեղէն այն նկանակները։

Թերեւս անոնք անօթութեան պատճառաւ ուտելով այն կաւը՝ վարժուած են. Թէ հողը անոնց տալու զօրութիւն ունի՞, թէ չէ, ասիկայ փորձելու կարօտ է. սա միայն ստոյգ է որ Օթթօմաքներն աղտեղի եւ տգեղ ժողովուրդ մըն են որ կերակրոց հոգ չեն տանիր։

Օրինոքոյ գետին բերնին մօտ ժողովուրդ մըն ալ կայ որ եզական սովորութիւն մը ունի, այս ժողովուրդը Կուարանի կ՚ըսուի եւ անձրեւային եղանակներուն մէջ երբ երկիրը ջրով ծածկուի՝ կապիկներու պէս ծառերուն վրայ կը բնակի։ Հովանոցի ձեւով Մավրիտեան ըսուած արմաւենին թէ կերակրոյ եւ թէ բնակութեան կը ծառայէ անոնց։ Այս ծառին տերեւներէն փսիաթ կը հիւսեն եւ ծառէ ծառ կը ձգեն, ոմանք մասամբ մը կաւով ծածկուած են։ Կնիկները թաց հողին վրայ քիչ մը կրակ կը վառեն կերակուր եփելու համար. գիշեր ատեն գետին վրայ նաւարկող ճանապարհորդն օդին վրայ վառուած բոցեր կը տեսնէ։

Երբեմն այս Մավրիտեան արմաւենւոյն ծուծէն տեսակ մը ալիւր կը շինեն եւ բարակ հացի պէս կը չորցնեն. բունին նիւթէն ալ տեսակ մը գինի կը շինեն որ շատ համով եւ զօրաւոր է. իսկ պտուղները, ինչպէս ուրիշ այրեցած գօտւոյն տակ եղածները՝ համին եւ հասուննալու կերպէն կը զանազանին իրարմէ։

«Այսպէս», կ՚ըսէ Հումպոլթ, «ամենէն վայրի եւ քաղաքականութենէ զուրկ եղող ժողովուրդի մը կեանքը ծառի մը հետ կապուած է, այն միջատներուն պէս որ իրենց պարէնը քանի մը ծաղիկներէ կը հայթայթեն»։

77

ՄԵՂՈՒ

Մեղուները քանի մը տեսակ են, բայց ամենքն ալ բաւական մազերով բոլորաձեւ գլուխ եւ կարճ բողկուկ ունին։ Անոնց բերանը պատճի ձեւ, ետեւի ոտքերն ալ բահի ձեւ ըլլալով ծաղիկներէն հիւթ ժողվելու եւ տանելու շատ յարմար են։ Մեղուք մեղրով կ՚ապրին, եւ գրեթէ ամենքն ալ տեսակ տեսակ հիւթերէ մոմ կը շինեն, այն մոմով ալ կը շինեն մաղեր կամ փեթակներ որոնց բջիջները կամ ծակերը կը լեցունեն մեղրով որ, ինչպէս ըսինք, անոնց կերակուրն է։ Մեղրով լեցուն փեթակ մը խարիսխ մեղու կամ մեղրախարիսխ կը կոչուի.

Մեղրագործ մեղուք զարմանալի եւ կանոնաւոր կառավարութիւն ունին եւ շատ աշխատասէր են։ Մեղուք իրենց մոմին ու մեղրովը մեծապէս օգտակար են մարդոց, եւ այս պատճառաւ ամէն տեղ խնամ կը տարուի մեղուաց եւ մեղուանոցներու։ Երբ մեղուաբոյծ չկայ, մեղուք բազմութեամբ անտառներու մէջ կ՚ապրին եւ իրենց փեթակները խոռոչներու մէջ կը շինեն։ Անոնց միմիայն զէնքն է իրենց խայթոցը զոր կը գործածեն իրենց թշնամիներուն դէմ։

Իւրաքանչիւր մեղուանոցի մէջ երեք տեսակ մեղու կայ, արու, էգ եւ գործաւոր մեղու։ Ամէն մեղուանոց ունի էգ մեղու մը որ իշխանուհի կը կոչուի, եւ զոր միւս մեղուք կը յարգեն։ Իշխանուհին դիւրաւ կը ճանչցուի, վասն զի հասա-

բակ մեղուէ մը մեծ և երկայն է մարմնով, ունի խարտեաշագոյն փոր մը, լայն ըլլալով՝ թեւերէն դուրս կը տարածուի, և չէկ ոտուըներ. իսկ խայթոցը զոր դուն ուրեք կը գործածէ խայթելու՝ քիչ մը կոր է ։

Մեղուանոցաց մէջ արու մեղուք բազմաթիւ են. ընդհանրապէս աւելի քան հազար արու մեղու կայ մեղուանոցի մը մէջ ։ Արու մեղուք ասով կը տարբերին միւս մեղուներէն որ անոնցմէ աւելի մեծ են մարմնով, թխագոյն և թաւամազ, խայթոց չունին, անգործ կեանք կը վարեն և դուն ուրեք դուրս կ'ելլեն, այս պատճառաւ գործաւոր մեղուք կը մեռցընեն զանոնք աշնան վերջերը ։

Գործաւոր մեղուք եւս աւելի շատ են. երբեմն մեղուանոցի մը մէջ աւելի քան քսան հազար կը գտնուի անոնցմէ ։ Գործաւոր մեղուք փոքր են արուներէն աւելի, բահի ձև ոտք ունին և սուր խայթոց, որուն ետևը կայ փոքր թունալից փամփուշտ մը, ուստի թոյն կը թափեն խայթուածին մէջ ։ Երբ մեղու մը կը խայթէ, շատ անգամ անոր խայթոցը խայթուածին մէջ կը մնայ, վէրքը կ'ուռի, սաստիկ կը ցաւի, երբեմն նաև վտանգաւոր կ'ըլլայ, բայց խայթող մեղուն կը սատկի ։

Գործաւոր մեղուք շատ զարմանալի են ։ Անոնք մեծ աշխատութեամբ կը շինեն մոմ և մեղր, և մարդիկ կը վայելեն այն բաները ։ Մեղուք մեղրը կը շինեն իրենց ստամոքսին մէջ, և յետոյ կը պարպեն բջիջներուն մէջ, և իրենց ետևի ոտուըներովը որ, ինչպէս ըսինք բահի ձև են, ծաղիկներէն փոշի ժողվելով կը տանին իրենց մեղուանոցը և մեղրին հետ կը պահեն զայն ։ Մոմն ալ ծաղկանց փոշիներէն կը շինեն իրենց ներսիդին մոմի ստամոքս կոչուած տեղ մը, ետքը քրտինքի պէս դուրս կուտան զայն ։

Եթէ մեղուանոցն, ինչպէս ոմանք ըրած են, ապակիէ ըլլայ, մեղուներու ամէն գործողութիւնը կրնայ տեսնուիլ ։ Մեղուք իրենց շէնքը միշտ ձեղունէն կը սկսին, և իրարու մօտ մինչև վար փեթակներ կը շինեն ։ Մէկ փեթակը կատարելէն ետքը, կը սկսին միւսը շինել ։ Բոլոր փեթակները միօրինակ են և իւրաքանչիւր փեթակի մէջտեղ երկու մեղուի համար կենալու միջոց մը կայ ։ Բջիջները վեցանկիւնի են, և իւրաքանչիւր մեղուանոցի մէջ աւելի քան յիսուն հազար բջիջ կայ որոնց մէկ մասին մէջ մեղրը կը պահուի, և մնացածները ձգելու համար կը պատրաստուին, իսկ իշխանուհւոյն համար կը պատրաստուին իբր հնգետասան բջիջք որ հասարակ բջիջէն աւելի մեծ են ։

Իշխանուհին փետրուարէն սկսեալ մինչև հոկտեմբեր ընդհանրապէս իբր վաթսուն հազար ձու կ'ածէ ։ Այն միջոցին որ իշխանուհին ածելու վրայ է, գործաւոր մեղուք ամէն կերպով կը խնամեն զանի ։ Ձուերը երկու կամ երեք օր ետքը թրթուր կ'ըլլան իրենց բջիջներուն մէջ, և գործաւորք կը սնուցանեն զանոնք, բայց տասներորդ օրը թրթուրք բոժոժներու մէջ կը մտնեն և գործաւոր մեղուք անոնց բջիջներուն բերանը կը ծածկեն մեղրով ։ Թրթուրք քսանումէկ կամ քսանուչորս օր այսպէս մնալէն ետքը մեղու կ'ըլլան, և իրենց բոժոժները պատռելով, և գլխով բջիջները բանալով, դուրս կ'ելլեն ։ Պարպուած բջիջներն իսկոյն կը մաքրուին և ուրիշ ձագերու համար կը պատրաստուին ։

Երբ ձագերն այնչափ կը շատնան որ մեղուանոցը նեղ կուգայ անոնց, խումբ խումբ կը բաժնուին, և իւրաքանչիւր խումբ առաջնորդ մը ունենալով՝ գաղթականներու պէս ուրիշ տեղ կ'երթան և առանձին կարգ կը կազմեն ։ Մեղուք

կը հնազանդին իրենց իշխանուհւոյն եւ անոր ետեւէն երթալով կ'իջնեն ուր որ իշխանուհին կ'իջնէ, եւ իրարու ոտքէն կախուած կը մնան. ուստի մարդիկ դիւրաւ կրնան առնել զանոնք եւ մեղուանոց դնել։ Իւրաքանչիւր խումբի մէջ իբր երեսուն հազար մեղու կայ։

Երբ մեղուներն այնման այսպէս խումբ խումբ կը բաժնուին, եւ ծաղիկները թառամած ըլլալով չեն կրնար անոնց հիւթերէն մեղր շինել, գործաւոր մեղուք կատաղութեամբ արուներու վրայ յարձակելով՝ կը սկսին զանոնք ջարդել, որպէս զի անգործ արուք բոլոր ձմեռը միւսներուն վաստակը չսպառեն։

Բջիջներուն մէջ նորածին արուներն ալ մեղուանոցէն դուրս կը նետուին։ Այս ջարդն երկար ժամանակ կը տեւէ, մինչեւ որ բոլոր արուք ջնջուին։ Եթէ մեղուք աղէկ խնամուին, մանաւանդ ձմեռները, տասնէն մինչեւ երեսուն տարի կ'ապրին, ինչպէս որ շատ անգամ տեսնուած է։

78

ՀՐԷԻՑ ՊԱՍԵՔԸ

Հրէից այժմու ծէսերուն մէջ գտնուելու արժանի շատ բաներ կան։ Այս բաները Մովսիսական օրէնքէն դուրս են եւ իբրեւ հին սովորութիւն կը պահուին։ Ասոնցմէ մին է Զատիկը կամ Բաղարջակերաց տօնը որուն ծէսերը ստոյգ աղբիւրէ առնելով՝ կը դնենք հոս։ Բաղարջակերաց տօնը Նիսան

ամսոյն, այսինքն Մարտի կամ երբեմն Ապրիլի 15ին կուգայ։ Այս տօնը եբրայեցերէն կը կոչուի Բեսախ որ է Պասեք կամ Պասքա, եւ հայերէն՝ Զատիկ։

Պասեքէն առաջ կ'ըլլան մեծամեծ պատրաստութիւններ որ ոչ թէ հոգեւոր, այլ արտաքին արարողութիւններ են։ Ռաբունիք աւելցուցած են նաեւ շատ արարողութիւններ զորս մանր նկարագրել երկար է։

Կանայք Պասեքէն քանի մը օր առաջ իրենց տուները կը մաքրեն, անօթները տաք ջրով կը լուան եւ որչափ հաց եւ խմորուն բան կայ տունը մէջ՝ դուրս կը թափեն։ Նաեւ երկաթէ եւ պղնձէ անօթները կրակէ անցնելով կը սրբեն, եւ խմորի հոտ անգամ չեն թողուր։ Եթէ այս զգուշութիւններէն մին մոռցուի, մեղք կը համարուի։

Բաղարջի համար յատուկ ալիւր կը պատրաստեն, ցորենն աղացուած ատեն մեծապէս կը զգուշանան ալիւրը թանալէ եւ տաքցնելէ որպէս զի չխմորի։ Իսկ բաղարջը սա կերպով կը շինեն. ալիւրը թրջելով հաց ընելէն ետքը ծակոտկէն նկանակներ կը շինեն որ փուռին մէջ կ'եփուին։ Զատկին ութ օրը Հրեայք այն նկանակները միայն կ'ուտեն։ Ոմանք հաւկիթով կամ շաքարով խառն բաղարջ կը շինեն վատառողջաց համար։

Պասեքէն երկու օր առաջ տան անկիւնները հացի կտորուանք կը դրուին, եւ տանուտէրն այն իրիկուն սկաւառակ մը եւ գրիչ մը առնելով ճրագով հաց կը փնտռէ տան մէջ, եւ երբ կը գտնէ գրչովը սկաւառակին մէջ կը դնէ զայն, եւ վրան ծածկելով կը թողու մինչեւ հետեւեալ առաւօտ։ Հետեւեալ օրը փողոց կամ գաւիթ կ'ելլեն եւ խուրձերով կրակ վառելով հացի կտորուանքն անոր մէջ կը նետեն, ու խօս-

քերն ըսելով Բաղդէարէն. «Տանս մէջ ինչ խմոր որ կը գտնուի, տեսնուած և չտեսնուած, վերցուած և մնացած, բոլորն ալ ոչինչ և փոշիոյ պէս ըլլայ:» Այն վայրկեանէն մինչև Զատիկ Հրեայք այլ ևս խմորուն հաց չեն ուտեր:

Այն օրը բոլոր անդրանիկ տղայք ծոմ կը կենան ի յիշատակ Հրէից անդրանկաց ազատութեան որ եղաւ երբ հրեշտակը կը սպաննէր Եգիպտացւոց առջինեկները: Կէս օրէն ետքը այլ ևս չեն գործեր և պատրաստութիւն կը տեսնեն ընթրեաց որ է Զատիկը: Արեւը մարը մտնելէն չորս ժամ առաջ հասարակ բաղարջներէն մանր բաղարջներ շինելով, ընթրեաց համար իւրաքանչիւր աղքատ տան եօթնական նըրկանակ կը բաշխեն: Իրիկուան դէմ կ'երթան Սինակոկա աղօթք ընելու, և Եգիպտոսէ ելից վրայ յօրինուած երգերն ու Սաղմոսները երգելէն ետքը տուն կուգան Զատիկ ընելու:

79

ՇՈՒՆ

Կենդանեաց մէջ մարդուս ամէնէն ընտանի և հաւատարիմ շունն է: Այս կենդանին իբր քառասուն տեսակ է, և ամենքն ալ միեւնոյն բնաւորութիւնն ունին: Շունը մսակեր կենդանի է, և ստամոքսը տաք ըլլալով՝ նաև ոսկր ալ կը մարսէ: Անիկա տարին երկու անգամ կը ձգնի և երբեմն տասներեք կորիւն կը բերէ: Շունը որչափ յոգնի, երբեք չի

քրտնիր, այլ լեզուն դուրս ձգելով՝ կը զովանայ: Թեթև հիւանդութիւն մը ունեցած ատենը, չանխաղող ուտելով՝ կ'առողջանայ: Շունը կրթուելով՝ մեծամեծ ծառայութիւններ կ'ընէ իր տիրոջը: Այս կենդանւոյն գովելի յատկութիւններն են իր տիրոջը վրայ սէր, հաւատարմութիւն, արթնութիւն և ճարտարութիւն: Հոս քանի մը դէպքեր կը դնենք շան հաւատարմութիւնն և ճարտարութիւնը ցուցնելու համար:

Հովիւ մը օր մը իր շունն ու երեք տարեկան տղան առնելով դաշտը տարաւ, և ինք լեռ ելլելով հոն թողուց տղան պատուիրելով անոր չհեռանալ անկէ: Հազիւ թէ հովիւը լեռան գագաթն հասաւ, երկինքն ամպոտեցաւ և օդը գիշերուան պէս մթագնեցաւ: Հովիւը շուտով լեռնէն դաշտ իջնելով՝ գնաց իր տղան առնելու, բայց օդն այնպէս մթագնած էր որ բան մը չէր տեսնուեր, ուստի և ստիպուեցաւ այն գիշեր ժայռի մը տակ անցնել: Հետեւեալ առաւօտ կանուխ ելաւ իր տղան փնտռելու, բայց չգտաւ զանի. ուստի գիւղ երթալով քանի մը մարդիկ առաւ հետը և դարձեալ փնտռեց զանի, այլ ի զուր: Տուն դառնալով իր ընտանիքէն լսեց թէ շունն առջի գիշեր տունն եկած և պատառ մը հաց առնելով փախած էր: Հովիւը քանի մը օր փնտռեց տղան և ամէն իրիկուն միեւնոյն բանը կը լսէր իր շանը վրայ:

Ուստի օր մը միտքը դրաւ տունը սպասել իր շանը գալուն, և երբ անիկայ եկաւ և պատառ մը հաց առնելով կ'երթար, հովիւն ալ անոր ետեւէն գնաց մինչև ժայռ մը ուստի շունը վար իջնելով այր մը մտաւ, հովիւն ալ անոր ետեւէն: Հովիւը տեսաւ իր զաւակը որ հացի պատառն առած կ'ուտէր, շունն ալ խղճալի աչօք կը դիտէր զանի:

Կ'երեւի թէ տղան ճամբան կորսնցնելով՝ գացած էր մինչեւ այն ժայռը եւ անկէ ալ հոն իջած էր։

Վանքի մը մէջ սովորութիւն կար ամէն օր կերակուր տալ աղքատաց. վանքին մօտ շուն մըն ալ կար որ աւելցած կերակուրներն ուտելով՝ կ'ապրէր, բայց շատ անգամ անօթի կը մնար։ Աղքատները ճաշի կանչելու համար զանգակ կը զարնուէր, եւ կերակուրներն առանցքի վրայ շինուած գարանի մէջ դրուելով՝ դրսէն ներս կը տրուէին աղքատաց։ Անգամ մը այս շունն անօթի մնալով, աղքատք երթալէն ետքը, բերնովը զանգակին չուանը քաշեց։ Ներսէն կարծուեցաւ թէ աղքատի մը կերակուրը մոռցուած էր, ուստի գարանը կերակուր դրուելով դարձուեցաւ, եւ շունը զայն ուտելէն ետքը գնաց։ Քանի մը օր այսպէս ընելէն ետքը շան խաբէութիւնը իմացուեցաւ, բայց միաբանք շունը չը պատժեցին, այլ անոր ճարտարութեանը փոխարէն որոշեցին ամէն կերակրել զայն։

Շունը կ'առաջնորդէ նաեւ կոյրերուն, ինչպէս պիտի տեսնուի հետեւեալ դէպքէն. Մուրացիկ կոյր մը շուն մը ունէր զոր մուրալու ատեն իբրեւ առաջնորդ մեկտեղ կը տանէր։ Երբ մուրացկանին ստակ կամ հաց կը տրուէր, շունը խածնելով՝ կը տանէր զայն իր տիրոջը։ Անգամ մը նաւավար մը նաւակին մէջ քնացած ատենը փոթորիկ ելաւ, եւ նաւակը քակուելով՝ հեռացաւ ցամաքէն եւ քիչ մնաց որ ուրիշ նաւու զարնուէր, եթէ շունը, որ նաւակին մէջ էր, չարթընցընէր զանի։

Մարդուն մէկը պանդոկի մը մէջ սենեակ մը վարձեց եւ զինք մեծ վաճառական մը կեղծելով՝ պանդոկապետին ծանոյց թէ այն իրիկուն ստակ մը պիտի բերուէր հոն եւ

հետեւեալ առաւօտ պիտի տարուէր։ Արդարեւ այն իրիկուն բերուեցաւ ստակն եւ սենեակը դրուեցաւ։ Երբ ամէն մարդ ննջելու գնաց, շունն սկսաւ յիշեալ սենեակին առջեւ հաչել։ Երբ սենեակին դուռը բացուեցաւ, շունն իսկոյն ցատկեց ստակին վրայ, եւ սկսաւ զայն խածատել, եւ մերթ հաչելով՝ կը վազէր պանդոկին մարդոցը։ Անոնք կարծեցին թէ գուցէ մարդ մը կար ստակին մէջ, ուստի խորտակելով՝ բացին զայն, եւ ինչ մեծ եղաւ իրենց զարմանքը, երբ ստակին մէջ տեսան խեղճ վաճառականն որ գիշերանց գողութիւն պիտի ընէր պանդոկին մէջ։

Վաճառականին մէկն ուրիշ քաղաք գնաց մէկէ մը ստակ առնելու. եւ շունն ալ մեկտեղ տարաւ։ Ի դարձին յոգնած ըլլալով կէս ճամբան ձիէն վար իջաւ հանգիստ ընելու, քսակն ալ հանեց գետին դրաւ, բայց քսակն առնելու մոռցաւ։ Շունը հասկնալով որ հոն թողուածը կարեւոր բան էր, ուզեց առնել զայն, բայց ծանր ըլլալով՝ չկրցաւ, ուստի եւ իր տիրոջ առջեւ վազելով սկսաւ հաչել եւ խածատել զանի։ Վաճառականը մտացրաղ ըլլալով՝ կարծեց թէ շունը կատղած էր. քիչ մը կեցաւ եւ ինչ ընելը չէր գիտեր. բայց վախնալով որ մի գուցէ շունը վնաս հասցնէր իրեն, ատրճանակով զարկաւ խեղճ կենդանին։ Շունը գետինը փռուեցաւ, եւ ողբալու ձայներ հանելով՝ ջանաց իր տիրոջը մօտենալ։

Վաճառականն այս ցաւալի տեսարանին չդիմանալով՝ մտրակեց ձին։ Բայց քիչ մը երթալէն ետքը սկսաւ խեղճ շան վրայ ցաւիլ եւ ինքնիրեն «Լաւ էր շունս քան այս ստակն» ըսելով՝ քսակին տեղը շօշափեց, բայց ինչպէս յուզուեցաւ երբ չգտաւ զայն։ Քիչ մը խորհելէն ետքը միտքը ինկաւ որ ճամբան նստած տեղը թողուցած էր զայն, եւ

շունն այն պատճառաւ կը հաչէր և կը խածատէր զանի։ Ձին վազցնելով՝ գնաց հոն և տեսաւ որ շունը կիսամեռ ինկած էր քարին վրայ։ Խեղճ կենդանին իր տէրը տեսնելուն պէս պոչը շարժելով՝ ջանաց անոր մօտ երթալ։ Վաճառականը մեծապէս ցաւեցաւ իր շունին վրայ. քիչ մը ատեն գգուեց զայն և սիրեց բայց քանի մը վայրկեանէն ետքը կենդանին մեռաւ։

80

ԱՍՏՈՒԱԾ ՏՈՒՈՂԻՆ ԿՈՒՏԱՅ

(Ժողովրդական պատմութիւն)

Երկու մարդ ընկերակցութեամբ հեռու երկիր կ'երթային աշխատելու համար. մէկ ընկերոջ պաշարը միատեղ կերան մինչև որ հատաւ, միւս ընկերն իր հացէն չտուաւ միւսին։ Շատ աղաչեց. հոգիս, աչքս, ըսաւ, իմ հացի տեղ թող չըլլայ, ողորմութիւն ըրէ՛, փոխ տուր, ես անօթութենէ կը մեռնիմ, տղաքս որբ կը մնան։ — Չեղաւ, հաց չտուաւ։ Ի՞նչ կ'ըսէր. կ'ըսէր թէ որ երկուքս ալ տեղը չենք հասնիր, երկուքս ալ կը մեռնինք. ես իմ հացով կ'երթամ„։ Անօթի մարդ կրնա՞յ քալել. ետ մնաց. իյնալով ելլելով, հող ուտելով, ջուր խմելով հասաւ աւեր ջաղաց մը։

Երթամ գիշեր պառկիմ այստեղ, ըսաւ, գայլի կեր չըլլամ. Աստուած ողորմած է. ու մտաւ ջաղացքի ցորենի դաշտը, բան մը չկար հոն, միայն դաֆ մը կախուած պատէն։ Իրիկուն էր, տեսաւ որ արջ մը եկաւ, վերի կողմը նստաւ, գայլ մ'ալ եկաւ, ու յետոյ աղուէս մը։ Գայլը հարցուց արջին թէ — Ա՛րջ աղբար, ի՞նչպէս ես, ի՞նչ կ'ընես„։ Արջն ըսաւ. «Ես անտառներ կ'երթամ, ծառերու և եղէգներու արմատներ կը քանդեմ, կը կրծեմ, փորս կը կշտացնեմ„։ Աղուէս հարցուց թէ «Գա՛յլ աղբար, դու ի՞նչ ես, ի՞նչ կ'ընես, ի՞նչով կ'ապրիս„։ Գայլն ըսաւ. «Իմ վիճակս մի հարցնէք, ժամանակէ մը ի վեր աչք ունիմ փոքրիկ գեղի մը գեղապետի ոչխարաց խմբին, սև շուն մը ունի ոչխարաց առջև. այդ շան վախէն չեմ կրնար մօտ երթալ. չեմ գիտեր ինչո՞ւ բժիշկներն չեն տանիր մորթեր այդ շունը, ու անոր արիւնով չեն առողջացներ մեծատան մարդուն տղան, որ հիւանդ է. ասով թէ տղան կ'առողջանայ և թէ իմ բախտ կը բացուի„։ Մարդն երբ այս լսեց, ըսաւ ինքնիրեն. «Այս լաւ է„։ Արջն ալ հարցուց թէ «Պարոն աղուէս, դու ի՞նչ կ'ընես, ի՞նչ չես ըներ„։ Աղուէսն ըսաւ. «Փառք Աստուծոյ, ես ձեզի չափ զօրաւոր չեմ, բայց Աստուած հնարագէտ ստեղծեց զիս, անօթի օր չեմ անցուցած, շատ ալ հարստութիւն ունիմ, աման մը ոսկի ընկուզենւոյն տակ թաղեր եմ, աման մըն ալ ջաղայք չեմին տակ. օրը մէկ անգամ կը հանեմ, կը համրեմ, կը խառնեմ, ուրախութիւն կ'զգամ որ իրենց տեղը կը թաղեմ„։ Մարդն այս բան լսեց, մտքով ըսաւ. «Այդ աւելի աղէկ բան է„։ Մարդուն սիրտը զօրացաւ, միտքը լուսաւորուեցաւ, վերցուց դաֆը, հնչեցուց, գազաններն ետեւէ ետեւ փախան, գիտցան թէ

հարսնիք ու հարսնեւորներ կուգար․ (գազանները հարսնեւորէ շատ կը վախնան)։ Մարդը ելաւ, երկու աման ոսկիները հանեց, ծոցը լեցուց․ մնացածն ալ ուրիշ տեղ մը թողուց, ու գնաց փոքրիկ գեղը հարցուց, գեղապետի տունը գտաւ, հիւր եղաւ, տնեցւոց ամէն մէկուն երկերկու ձեռք զգեստ գնեց հագցուց․ տեսաւ որ տանը ալ կը փսփսան իրարու ականջին․ ի՞նչ ընծայ տան փոխարէն՝ իրենց հիւրին։ Մարդն ըսաւ․ «Թէ որ ինծի տաք ձեր ոչխարի սեւ շունը, շնորհակալ կ'ըլլամ, ուրիշ բան չեմ ուզեր»։ — «Քո չարը թող տանի սեւ շունը կ'ըսեն․ շուն չմնա ոչխարի համար»։ Զուան մը կը կապէ շան վիզը, ու տիկ մըն ալ կ'առնէ, կ'երթայ անտես տեղ մը, կը մորթէ շունը, արիւնը կը լեցնէ տիկը ու կ'առնէ կ'երթայ քաղաք։

Կ'երթայ կ'ելլէ մեծատունին առջեւ կ'ըսէ․ «Ես բժիշկ եմ, տղադ դեղերով պիտի ողջընցնեմ»։

Առանձին սենեակ մը կը դնէ տղան, կը քսէ սեւ շան արիւն ոտից մինչեւ գլուխը, կը պառկեցնէ, դուռը կը գոցէ․ կ'երթայ։ Իրիկունը կուգայ որ տղան քրտինքի մէջ կը լողայ, տաք ջրով կը լուայ։ Երկու օր ալ այսպէս կ'ընէ, արիւն կը քսէ, կը քրտնի, կը լուայ․ երեք օրէն կը տեսնէ որ տղան կաշին թողեր է եւ եղեր է բոլորովին առողջ։

Մարդը տղան կը տանի հօր․ մեծատունը տուն մը կուտայ այդ մարդուն․ աչքի լուսոյ պէս կը սիրեն զանի մեծատունն ու քաղաքացիք․ մարդ կը ղրկեն, զաւակները կը բերեն․ կը բերէ ինք իր պահած ստակը, փառք կուտայ Աստուծոյ ու կ'ապրի։

Միւս ընկերն անյաջող պտտելով քաղքէ քաղաք, կուգայ կը տեսնէ իր ընկերը բախտաւորուած․ կը հարցնէ

թէ ի՞նչպէս տիրացար այդ բախտին․ անիկա կը պատմէ ամէն բան։

Ընկերը կը դիմէ աւեր ջաղացը որ ինքն ալ բախտի տիրանայ․ կը ժողվուին գազաններ, կը տեսնեն զինքը, կը պատռտեն, կ'ուտեն, այնպէս որ ոսկորի մը կտոր չմնար իրմէն։

— Ի՞նչպէս, հաց կը խնայե՞ս ընկերոջդ։

ՎԵՐՋ
ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻՈՅ

Ա. Զ.
№ 4122

ԳՐԱՏՈՒՆ Պ. ՊԱԼԵՆՑ
ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻ
ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ
ՆԱԽԱԿՐԹԱՐԱՆԻ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐՈՒ
Թիւ 20, Չախմախճըլար Եօգուշու, Կ. Պոլիս

ՔԵՐԱԿԱՆ, Ա. Տարի = *Կոկոն*, Քերական բառակ, թանձր			10
» Բ. » = *Ծաղիկ*, Ընթերց. Մայրենի լեզու, Ա. Տարի, *Պ. Պալենց* . . .		3	
ԿՐՕՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, Տարրական, .	*Դ. Խաչկոնց*	4	
» » » Միջին, . .	»	6	
» » » Բարձրագոյն .	»	10	
ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ, Ա. Տարի	*Պ. Պալենց*	3	
» » Բ. »	»	5	
» » Գ. »	»	5	
ՆԱԽԱՏԱՐԵՐՔ Բնագիտական ու Բնապատմական գիտութեանց, Տարրական, . .	*Ե. Թէյեան*	5	
» Բնագիտական ու Բնապատմական գիտութեանց, Միջին, Ա. Տարի,	*Ե. Թէյեան*	5	
» Բ. »	»	6	
» Բնագիտական ու Բնապատմական գիտութեանց, Բարձրագոյն, . .	*Ե. Թէյեան*	12	20
ՀԱՄԱՌՕՏ ԻՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ, Տարրական, .	*Ե. Թէյեան*	3	
ԸՆԴԱՐՁԱԿ » Բարձրագոյն.	»	6	
ԹՈՒՆԴԱՐԱՆ հատընտիր հատուածներու, Միջին, *Հ. եւ Զ. Ասատուր*		6	
» հատընտիր հատուածներու, Բարձրագոյն, (ընդ մամլով) . .	*Հ. եւ Զ. Ասատուր*	7	20
ԸՆԹԱՑՔ ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ու Վայելչախօսութ., Միջին, *Նշան Թորոսեան*		4	

Գին 5 Ղրշ.

معارف عموميه نظارت جليله‌سنك ١٣ صفر سنه ٣٢٣ و ٥ نيسان ٣٢١
تاريخلى و ١١٩٢ نومرولى رخصتنامه‌سيله طبع اولنمشدر